

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'IN HİTABİ OLUŞUNUN ÜSLUP
ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
–M. İZZET DERVEZE (v. 1984) ÖRNEĞİ–

FIRGAT IŞIK

2501140955

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FIRGAT IŞIK Numarası : 2501140955
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ
Tez Savunma Tarihi : 23.05.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "KUR'AN'IN HİTABİ OLUŞUNUN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ -M. İZZET DERVEZE (V.1984) ÖRNEĞİ-"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ÖYÇÖKLÜĞÜYLE karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ		Kabul
2- PROF. DR. BİLAL GÖKKIR		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ İHSAN KAHVECİ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		
2- DOÇ. DR. ÖMER MÜFTÜOĞLU		

ÖZ

KUR'AN'IN HİTABİ OLUŞUNUN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

–M. İZZET DERVEZE (v. 1984) ÖRNEĞİ–

FIRGAT IŞIK

Kur'an, Allah Teala'nın 610-632 yılları arasında kulu Muhammed (s.a.s.) rehberliğinde, doğrudan muhatapları olan Mekke toplumu ile onların ilişkili oldukları diğer toplumlara, onlar üzerinden de tüm insanlara yönelttiği hitabıdır. Bu hitap, Arap yarımadasında, Araplar'ın dili ile inmiştir. Ayrıca yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreçte bireysel ve toplumsal gerçekleri, ihtiyaçları ve değişimleri dikkate alan bir yaklaşımla, mesajın hedefi doğrultusunda çeşitlenen, söze hayat katan üslup özelliklerine sahiptir. Bu üslup çeşitleri, muhatap toplumun kullandığı dilin özelliklerini taşımakla birlikte, kendine mahsus özgün bir karaktere sahiptir.

Kur'an'ın peyderpey nüzulünden hareketle, vahiy dönemini bir oluş ve oluşturma süreci olarak değerlendiren ve bu bakış açısıyla **et-Tefsiru'l-Hadis** isimli tefsirini kaleme alan M. İzzet Derveze (v. 1984), sosyal ve siyasal açıdan sancılı bir dönemin çocuğudur. Aktivist ve tarihçi kimliği ile birçok oluşumun içerisinde yer alan ve dönemine şahitlik eden Derveze, bir hitap olarak Kur'an'ın etkileyen ve dönüştürebilen seslenişinde yer alan üslup özelliklerinin neler olduğuna dikkat çeken, yakın dönem müfessirlerindendir.

Bu çalışmada, Kur'an'ın özellikle belli kavramları ve konuları ele alışı, dönemsel etkiler ve varılmak istenen hedefler doğrultusunda hitabının yönünü, üslubunu değiştirdiği ve canlı bir diyalog olma özelliği gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Örnek çalışma alanı olarak seçilen M. İzzet Derveze (v. 1984)'nin de tefsirinde bu yaklaşımı benimseyen bir usul takip ettiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hitap, Üslup, Nüzul Sırası, Derveze.

ABSTRACT

THE EVALUATION OF THE QURAN BEING AN ADDRESSING IN TERMS OF STYLISTIC FEATURES - THE M. IZZET DERVEZE EXAMPLE –

FIRGAT IŞIK

The Quran is an addressing directed to the Mecca society, the direct interlocutor, to other societies related to them, and to all people by Allah under the guidance of his servant Muhammad between the years of 610 and 632. This addressing went down to the Arabian Peninsula in the Arabian language. This book has stylistic features, which give words life and which diversifies in accordance with the goal of the message, with an approach taking into account individual and social realities, needs and changes in a period of twenty-three years. These styles have a unique character as well as carrying the characteristics of the language used by the interlocutor society.

Acting from the gradual revelation of the Quran, M. Izzet Derveze (died in 1984) considered the period as a process of creation and formation, and he wrote his commentary called **et-Tefsiru'l-Hadith** from this point of view. He is one of the most recent commentators. He is the child of a painful social and political period. He took part in many organizations with his activist and historian identity and witnessed his period. He drew attention to the stylistic features of the Quran as an addressing in an influential and transformative manner.

In this study, it has been concluded that the Quran changes its direction and style and is a living dialogue, particularly in its dealing with certain concepts and issues in line with the targets and periodic effects. M. Izzet Derveze (died in 1984) has been observed to follow a method adopting this approach in his commentary work chosen as an example study field.

Key Words: the Quran, addressing, style, revelation order, Derveze

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim elimizde bir kitap olarak mevcut bulunan ilahi vahiydir. Bu ilahi vahyi, daha iyi anlama çabası içerisine girdiğimiz an, kendimizi onun dil, üslup ve ıstılahları ile çevrelenmiş atmosferi içerisinde buluruz. Muhatabını saran bu atmosfer, nüzul döneminde konuşulan dil, o dile ilişkin Allah Teala'nın tercihini yansıtan üslup ve ıstılahlar ile oluşmuştur. Nazil olduğu dönemin kültürel gerçekliği ile yoğrulmuş ve yine hitap ettiği toplumun hakim dili olan Arapça ile vahy edilen Kur'an-ı Kerim, mesajını iletmede her ne kadar o dönemde var olan ve muhataplarının da haberdar olduğu motifleri içeren bir üslupla hitap etmişse de, onlara mahkum olmamıştır. Bu ilahi vahiy, kendisine muhatap olan insanlara belirli bir hedef doğrultusunda, bilhassa kendisine mahsus bir dünya görüşü oluşturma kastıyla şekillenen mesajlarla yüklü bir metindir. Bu mesajların doğru anlaşılması ve yorumlanmasında metne ait üslup özelliklerinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Yaklaşık yirmi üç yıllık zaman zarfında, farklı süreçler dahilinde, peyderpey nazil olan Kur'an vahyi, Allah Teala'nın elçisi olan Muhammed (s.a.s)'in şahsında insanlara ilettiği sözlü bir mesaj ve ilahi bir hitaptır. Bu konuşma miladi 7. yüzyıl başlarında, çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, şifahi kültürün hakim olduğu bir toplumda yetişmiş, kendisi de ümmi olan bir insan vasıtası ile Allah'ın tarihe müdahalesi, anlam arayışı içindeki tüm insanoğluna ilahi bir mukabelesidir.¹ Bu müdahale doğrudan muhatapların dili olan Arapça ile gerçekleşmiştir. En önemli vasıflarından birinin “anlaşılır olmak” olduğunu sık sık dillendiren vahiy (43/Zuhuruf 63/2-3, 12/Yusuf 53/2, 44/Duhan 64/58, 41/Fussilet 61/3), Allah katında belirlenmiş özel bir dil vasıtası ile değil, gönderdiği peygamberin ve kavminin dili ile konuşmuştur (14/İbrahim 72/4). Bir başka ifade ile anlaşılır olmak vasfı mucibince Allah Teala, beşeriyete beşer dili ile hitap etmiştir. Bu hitap bünyesinde barındırdığı manaları, muhatapın anlama ve algılama durumlarını dikkate alarak, muhatap kitlenin kelime dünyası içinde ve onların söyleyiş şekillerini kullanarak, ancak dikkat çekici ve dinleyeni aciz bırakan, kendisine mahsus bir üslup biçimi ile gerçekleşmiştir.

¹ Yaşar Düzenli, **Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefa'at**, İstanbul, Pınar Yay., 2008, s. 19.

Bu sebeple metinde çoğu zaman konuları açısından birbirinden ayrı pasajlar, sık tekrarlar, hazfler, yeminler, soru-cevap cümleleri, atıflar, müphemler ve nidalar gibi, o anda gerçekleştiğini her çağdaki muhatabına hissettiren sözlü bir anlatım tarzı vardır. Hitaplar, hitabın yönü, konuşmacılar -ki bunlar bazen bir insan olur bazen de mücerret varlıklar, mekanlar ve diğer canlılar olur- çeşitli hedeflere binaen sürekli değişir. Kur'an'ın diline ait zikredilen unsurlar, metin olarak kurgulanmış ve yazılmış bir kitapta karşılaşamayacağımız özelliklerdir. Bu sebeple, varlık dünyasına dair gerçekleştirdiği ilahi okuma biçimi ile bir taraftan nazil olduğu dönemin, diğer yandan her çağdaki muhataplarının zihinlerini belirli bir dünya görüşü çerçevesinde inşa eden ilahi hitabın etraflıca anlaşılmasında, indiği nüzul ortamının çeşitli veçhelerden tahlili büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada, hitap, kitap ve üslup kelimelerine ait kavramsal çerçevenin analiz edilmesinin ardından, hitabi oluşuna dair üslup özelliklerinin incelenmesi ile nazil olduğu dönemde duyulan, hissedilen, cevap veren, kendisine cevap verilen ve yaşanan bir “Kelam” olduğunun örneklerle açıklığa kavuşturulması hedeflenmektedir. Böylece nazil olduğu toplumun kelimelerini kullanan Kelam'ın, kelimelerin manalarında oluşturduğu değişim ile toplumun anlam dünyasını nasıl genişlettiği ve bu yolla muhataplarının ufkunda nasıl köklü bir inkılap gerçekleştirdiğinin anlaşılmasına katkı sağlanmış olacaktır.

Hitabi üslubun, “Kitap” ta yansımış olan özelliklerinin neler olduğunu tespit etmek ve örneklerle bu tespitleri anlaşılır kılmak bu çalışmanın hedeflerindendir. Örneklendirmeler, Kur'an'ın hitabi oluşunu dikkate almayan okuma biçimlerinin, kimi zaman yanlış anlamalara, kimi zaman anlam kayıplarına yol açtığı şeklindeki tezi ile dikkat çeken, çağdaş dönem müfessirlerinden M. İzzet Derveze'nin (v. 1984), bu tezine dayanarak kaleme aldığı; **et-Tefsiru'l-Hadis** adlı tefsiri üzerinden yapılacaktır.

Amacımız, Kur'an'ın hitabi özelliğini dikkate alan bir okuma biçiminin imkanını ve önemini aynı zamanda bu üslubun Kur'an vahyinin anlaşılmasında **vazgeçilmez** bir yaklaşım olduğunu dile getiren müfessir M. İzzet Derveze'nin (v. 1984) usulü ve tefsiri üzerinden değerlendirmektir.

et-Tefsiru'l-Hadis adlı eser ile, siyasal sebeplerin müdahalesiyle eğitim sürecine ara vermek durumunda kaldığım yıllarda, yaşadığımız zorlu süreci anlamlandırma çabalarının yönlendirmesi ile tanıştım. Yaşadığım dönemsel şartların bir nevi tercümanı olarak gördüğüm eseri, ilmi bir usul çerçevesinde okumaya imkan veren metodun belirlenmesi, tez teklifimin oluşması ve tezin tamamlanması süreçlerinde desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ'ye teşekkürlerimi arz ederim.

Bize bir lütuf olarak bahşedilen hayat sermayesini, birlikte anlamlı kılma yönünde sözleştiğimiz eşim Vahdettin IŞIK'a, daimi desteği, yönlendirmeleri ve sabrı dolayısıyla müteşekkirim. Ayrıca kıymetli dostluğunu her daim hissettiğim, ilim ve hayat yolculuğunda yol arkadaşlığı yaptığım, rahmetli arkadaşım Güzeyya BİNGÖL'e rahmet dileyerek, desteği ve takibi ile bana onu hatırlatan kıymetli arkadaşım Akile TEKİN'e teşekkürü bir borç bilmekteyim.

Fırgat IŞIK

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Kuran	7
1. Sözlük Anlamı	7
2. Kavram Anlamı.....	8
B. Hitap	11
1. Sözlük Anlamı	11
2. Kavram Anlamı.....	12
3. Hitap Özellikleri	13
a. Ortam Şartlarını Dikkate Alması.....	13
b. Kullanılan Dil Özelliklerini Dikkate Alması	15
c. Sözlü Dil Özelliklerini İçermesi.....	16
C. Üslup	17
1. Sözlük Anlamı	17
2. Kavram Anlamı.....	17
D. Kur'an'ın Üslup Özellikleri	18
1. Kur'an'a Münhasır Özellikler.....	20
a. Hitap ve Muhatap	20
b. İcaz ve Beyan	22
c. Lafız ve Mana.....	24
d. Tasvir ve Tasavvur	26
2. Kur'an Nazmının Özellikleri	28
a. Cümledeki Vurgu Değişimleri	29
(1) Atıf.....	29

(2) Hazf.....	30
(3) Nida.....	31
b. Sözün Akışındaki Vurgu Değişimleri	32
(1) Yemin	32
(2) Soru - Cevap	33
(3) Tekrar.....	35
(4) Müphemler.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

BİR MÜFESSİR OLARAK DERVEZE

A. Hayatı.....	38
1. Ailevi Hayatı.....	38
2. İlmi Hayatı	39
a. Hocaları	39
b. Eserleri	40
3. Müfessirin Yaşadığı Dönem ve Eserine Etkileri	46
B. Kur'an Yorumu	48
1. Tefsirinde Kullandığı Özgün Yöntemleri	49
a. Surelerin Nüzul Sırasını Dikkate Alması	50
b. Nüzul Ortamını Dikkate Alması	51
c. Tefsirde Bütüncül Yaklaşımı Dikkate Alması	52
2. Bazı Tefsirlerin Metotlarına İlişkin Değerlendirmeleri	53
3. et-Tefsiru'l-Hadis Tefsirinde Kullandığı Yöntemi	57
4. Eserde Öne Çıkan Üsluba Dair Kriterler	59
a. Eşsiz Bir Üslup Olarak Kur'an Üslubu	59
b. Hitabi Oluşu ve Muhatabı Gözetişi.....	60
c. Anlam ve Davet Yüklü Olması	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ET-TEFSİRÜ'L-HADİS'TE KUR'AN'IN HİTAP, ÜSLUP VE NAZIM ÖZELLİKLERİ

A. Hitap Özellikleri	62
1. Ortam Şartlarını Dikkate Alması	63

2. Kullanılan Dil Özelliklerini Dikkate Alması	70
3. Sözlü Dil Özelliklerini İçermesi	76
B. Kur'an'ın Üslub Özellikleri	81
1. Kur'an'a Münhasır Özellikler	81
a. Hitap ve Muhatap	81
b. İcaz ve Beyan	87
c. Lafız ve Mana	90
d. Tasvir ve Tasavvur	96
C. Kur'an Nazmının Özellikleri	104
a. Cümledeki Vurgu Değişimleri	105
(1) Atıf	105
(2) Hazf	107
(3) Nida	109
b. Sözün Akışındaki Vurgu Değişimleri	110
(1) Yemin	110
(2) Soru- Cevap	113
(3) Tekrar	118
(4) Müphemler	120
(5) Hz. Peygambere Yönelik Emir Cümleleri	122
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	:	Adı Geçen Eser
a. g. m.	:	Adı Geçen Makale
a. g. t.	:	Adı Geçen Tez
Bsk.	:	Baskı
c.	:	Cilt
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	:	Sayfa
Thk.	:	Tahkik Eden/Muhakkik
ty.	:	Tarih Yok
v.	:	Vefat Tarihi
Yay.	:	Yayınevi
yy.	:	Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın temel konusu, aşkın bir alana ait olan Kur'an vahyinin, ontolojik olarak farklılıkları sebebi ile sınırlı bir anlam alanına sahip olan insanoğluna bir hitap olarak nazil olma sürecinde, mesajını iletirken kullandığı dilin özelliklerini üslup çerçevesinde ele almak ve ayetleri tefsir ederken ifadelerin üslup özelliklerine önem atfederek tefsirde bulunan çağdaş dönem müfessirlerinden M. İzzet Derveze (v. 1984)'nin tefsirinden örneklerle, Kur'an'ın hitabi karakterini üslup özellikleri çerçevesinde resmetmektir.

Kur'an vahyi, yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde tedricen nazil olmuş, böylece hayatın her alanına dokunmuş ve onu dönüştürmüştür. Bu dönüştürme eylemi, didaktik öğretiler aracılığıyla değil, mesajını iletme hususunda tercih ettiği tecrübi alanlara ilişkin örneklendirmeler ve bunları aktarırken kullandığı kendisine mahsus üslubu ile inşa ettiği zihni oluşum ve değişimler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Vahyin ilk muhatapların nezdinde canlı bir söz olarak var olması, sözün sahip olduğu vurguların, heyecanların, sevincin ya da heyecanın, ayetlerin toplumda oluşturduğu sarsıntı ve merak gibi hislerin doğal olarak anlaşılmasına imkan vermekte idi. Daha sonraki muhataplar için ise durum farklı olmuştur. İlâhi Kelam, sadece bir kitap olarak mevcut olup, hitabın sahip olduğu bu tür özellikler, ancak ifadelerin üslup biçimlerine dikkat çeken okuma biçimleri ile anlaşılabilir olacaktır.

Çalışmada vahyin anlaşılmasında, onun kendisine mahsus üslubunun anlaşılmasının önemli olduğu düşüncesiyle, özellikle hitabi oluşunu ortaya koyan üslup özellikleri tetkik edilmiş ve bu özellikler çerçevesinde kaleme alındığı düşünülen mezkur tefsir eserinin, ilk olarak müfessirinin sonra da eserinin tanıtımı yapılarak, ayetlerin tefsirinde yer verdiği örneklerle daha somut hale getirilmeye çalışılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE PROBLEMİ

Kendisine has bir tarz ve yöntemle hayata yön vermek için Hz. Muhammed (s.a.s)'e peyderpey inzal olunan Kur'an vahyi, insanlar için bir hidayet rehberidir. Şüphesiz O'nun hidayet olma vasfının gereği, ayetlerinin çeşitli veçheleriyle anlaşılmasına bağlı olarak yerine getirilebilecektir. Anlama ameliyesi ise, ayetlerin nazil olduğu nüzul atmosferinin veya arka planının bilinmesi, hitap olarak seslenildiği anda hemen anlaşılmasına rağmen kitap olarak elde mevcut olan bugünkü durumda, dikkatlerden kaçabilecek unsurların neler olduğunun bilinme çabası ile gerçekleştirilebilecektir.

Hitabın yapıldığı anda bir söz olarak duyulması, hemen kabul edilmesi ya da itiraz edilmesine imkan vererek akabinde amel etmek ya da etmemek mümkün olurken, yazılı olması durumunda doğru anlaşıldığından emin olmak için bir takım tetkiklere ve tespitlere ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi taktirde, yanlış anlamalar ya da anlam kayıpları kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, ifadede sık sık tekrarlara yer verilmesi, sorular sorarak bazen de sorusu ifade edilmeksizin cevaplara yer verilmesi, muhatapların zaten biliyor olması sebebi ile hazfler bulundurması gibi özellikler, yazılı dil için belki bir kusur olarak görülürken, sözlü dil için vazgeçilmez üslup özellikleri olarak değerlendirilmektedir.

Kur'an'ın tüm zamanlarda, insanlığın tümüne hitap eden bir kelam olması sebebiyle, kendi zamanı ve zeminindeki sosyo-kültürel, siyasi ve benzeri sebeplerle ani ya da değil, çeşitli müdahaleler neticesinde değişim yaşayan toplumların ilim sahipleri tarafından, birbirinden farklı yöntemlerle daima yorumlanmış ve yorumlanmaktadır. Bu yorumlamaların bir örneğini, yaşadığı dönemin zorlukları sebebiyle siyasi ve kültürel açıdan değişmeye zorlanan toplumunun gençlerine ulaşmayı hedef edinen çağdaş dönem müfessirlerinden M. İzzet Derveze (v. 1984) ortaya koymuştur. Derveze, Kur'an'ın mesajının, yaşadığı dönemin insanlarına ulaştırılmasında, O'nun bir hitap olduğu ve hitabını gerçekleştirirken kullandığı üslubunun bilinmesinin bir zaruret olduğu düşüncesiyle hareket etmiş ve ayetlerin yorumunda bu üslubun açığa çıkarılmasına gayret etmiştir. Bu bağlamda, müfessirin

tefsirinde kullandığı yöntemleri ele alınacak ve örnekleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma ile elimizde bir kitap olarak mevcut olan Kur'an-ı Kerim'in, bir hitap olarak nazil olduğuna ve hitabi oluşunu bizlere yansıtan üslup özellikleri çerçevesinde okumanın, O'nu anlama yönünde kıymetli bir imkan olduğuna dikkat çekmek hedeflenmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAK ANALİZİ

Sosyal bilimler çerçevesinde hazırlanan bu çalışma, dökümantasyon yöntemi ile bu yöntemin alt dalları olarak nitelenen belgesel gözlem ve analitik metotlar ve kaynaklardan edinilen bilgilerin analize tabi tutularak, tümevarım yönteminin sürdürülmesi sonucunda üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Bölümler içerisinde yer alan ayet örnekleri fazla yer tutacağı sebebiyle, Arapça veya Türkçe meal metinlerine yer verilmeksizin sadece; Mushaf tertibine göre sure numarası/ Surenin ismi/ Derveze'ye göre surelerin nüzulünü dikkate alan kronolojik sıralama/ Ayet numarası şeklinde belirtilmiştir.

Çalışmamızda faydalandığımız kaynaklara detaylı şekilde “Kaynakça” kısmında yer vermemiz sebebiyle, onları burada ayrıca tek tek belirtmeyecek, sadece belli özellikleri bakımından tezimizin şekillenmesinde etkili olanlar hakkında genel değerlendirmeler yapacağız.

Konunun anlaşılmasında önem arz eden kavramların anlam alanının belirtilmesini öngören kavramsal analiz ve ilgili kavramların konu ile irtibatlı olan alt başlıklar çerçevesinde değerlendirilmesi birinci bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Bu içeriğin oluşturulmasında öncelikle, Ulumu'l-Kur'an eserlerinden istifade edilmiştir. M. İzzet Derveze'nin (v. 1984); **el-Kur'an-ı Mecid**, Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyuti'nin (v. 911/1505); **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Bedreddin ez-Zerkeşi'nin (v.794/1392); **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an** ve Muhammed Abdulazim ez-Zürkani'nin (v. 1367/1948); **Menahilu'l-İrfan** isimli eserleri başlıca müracaat kaynaklarından olmuştur.

Kavramların anlam alanları ifade edilirken evvela sözlük anlamlarına yer verilmiştir. Bu amaçla kullanılan sözlükler, kronolojik bir sırayla değerlendirilmiş ve tarihsel süreç içerisinde kavramların bir anlam kırılması ya da anlam değişikliğine uğrayıp uğramadıklarının tespitine dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, kavramların sözlük ve ıstılahi anlamlarını tespit etmede, Halil bin Ahmed'in (v.170/786); **Kitabu'l-Ayn**, Cevheri'nin (v.393/1001); **es-Sıhah**, İbn Faris'in (v. 395/1004); **Mu'cemu Mekayisi'l-Luga**, Ragıb el-İsfahani'nin (v.502/1109); **el-Müfredat** ve İbn Manzur'un (v.711/1311); **Lisan'ul-Arab** isimli sözlüklerinden istifade edilmiştir.

Temel kaynakların ardından, Muhterem Hocamız Yaşar Düzenli'nin; **Üslup ve Semantik Açından Kur'an ve Şefa'at** isimli eseri, Kur'an'da yer alan anlatımların bir vakıayı aktarmak, belletmek için değil, verilmek istenen daha aşkın bir mesajın iletilmesi ve öğretilmesi bağlamında birer işaret levhası oldukları yönünde farkındalığımızı diriltten bir etki doğurması yönüyle kıymetli bulduğumuz ve istifade ettiğimiz çalışmalardan olmuştur. Soyut olana inanmanın zorluğuna dayanamayan insanoğlunun, somut varlıklar peşine düşmesi sonucu, gayb olan Allah'a dahi gördüklerine mukayese yolu ile değil, birebir özdeşleştirme yolu ile inanmasının dünyasına getirdiği sığıklara bir örneklik sadedinde kaleme alınmış bir çalışmasıdır. Hocamızın nüzul sürecinin, İslam dünya görüşü açısından bir yol haritası mesabesinde olduğunu ifade ederek, eserinde bu yöntemi kullandığını belirtmesi, nüzul sürecini esas alarak tefsir etme yöntemini etkili bir yöntem olarak gören Derveze'nin tefsirini tez çalışma konusu olarak belirleme hususunda ilham kaynağı olduğunu belirtmek isterim.

Kur'an'ın hitabi oluşuna dair üslup özelliklerinden biri olarak nitelenebilecek diyalog üslubuna değinilen ve bu üslubu zıt kavramların ele alınması çerçevesinde değerlendiren bir çalışma olarak Hatice Görmez'in; **Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib** isimli çalışması, üsluba ait özelliklerin değerlendirme biçimlerine ilişkin istifade edilen kaynaklar arasında olmuştur. Görmez'in çalışması, Kur'an-ı Kerim'in, hakikati bütün boyutlarıyla ifade etmekle yetinmeyip, zıttı olan gerçekliği de ayrıntılı olarak ele almak suretiyle, insanın aklını

ve vicdanını etkin bir biçimde kullandırma yöntemini tercih ettiğini ve bu şekilde ilahi vahyi anlayıp hayatına katmasını sağlamayı hedeflediğini belirtmektedir.

Esra Hacımüftüoğlu'nun; **Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu** isimli çalışması, Kur'an vahyinin zamanlar ve mekanlar üstü evrensel çağrısının, kompleks bir yapıda ve ziyadesiyle farklı özelliklere sahip insan unsurunu muhatap alması sebebiyle, nedenli zengin bir üslup çeşitliliğine ve değişkenliğine sahip olduğuna işaret etmesi açısından dikkatimizi çeken ve oldukça istifade edilmiş olan kaynaklar arasında yer almıştır. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer alan üslup çeşitlerine ilişkin tespitler bu tezin kapsamında yer alan başlıklarla benzerlik içermesine rağmen, tezin kapsamında mezkur üslup çeşitleri, Kur'an'ın hitabi oluşunun karakter özelliklerini yansıtmaları açısından değerlendirilmiştir. Adı geçen çalışmada ise irşad açısından etkili üslup özellikleri bakımından değerlendirmelere yer verilmiştir.

İkinci bölüm, yaşadığı dönemin sıkıntılarını Kur'an ile yorumlama ve hayatı boyunca bu sıkıntılara Kur'an'la bir çıkış yolu bulma gayreti içerisinde olmuş bir müfessir olan M. İzzet Derveze'nin hayatı, mücadelesi, eserleri ve Kur'an'ı anlamada kullandığı yöntemini anlatmaya ayrılmıştır. Bu doğrultuda, müfessirin kaleme aldığı **et-Tefsiru'l-Hadis** isimli tefsiri ve tefsirine mukaddime olarak hazırladığını ifade ettiği bir tefsir usulü eseri olan **el-Kur'anu'l-Mecid** ile **Asru'n-Nebi, Siretu'n-Nebi** isimli eserleri, nüzul sıralamasını dikkate alan bir çalışmanın çağdaş dönemdeki öncüsü olma vasfını dikkate alarak Derveze'nin hayatı ve tefsirindeki yöntemine ilişkin hazırlanmış olan Mesut Okumuş'un; **Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu (Muhammet İzzet Derveze Örneği)**, yine hayatı ve döneminin değerlendirilmesi noktasında Derveze'nin kaleme aldığı eserinden bir kısmının tercüme edilmesinden oluşan; **Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru**, Derveze'nin tefsir eseri üzerinden, dikkat çektiği üslup özelliklerine işaret ederek Kur'an yorumunun değerlendirildiği Ekrem Demir'in; **Muhammet İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi**, müfessirin yaşadığı dönemin özelliklerinin, bölge ve dünya genelindeki siyasi ve fikri gelişmeler çerçevesinde yansıtılması bağlamında Vahdettin Işık'ın; **Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Doğu-Batı Algısı: İctihâd ve Sırât-ı Müstakim Dergileri Örneği** isimli çalışmalar, yararlanılan başlıca kaynaklar arasındadır.

Üçüncü bölümde, daha önceki bölümlerde değerlendirmesi yapılan üslup özelliklerinin Kur'an'daki kullanımlarına işaret etmesi çerçevesinde seçilen Kur'an ayetleri ve bu ayetlere ilişkin müfessirin tefsirinden örnekler yer almaktadır. Bu bağlamda teze kaynaklık eden temel kaynaklar olan Derveze'nin; **el-Kur'anu'l-Mecid** ve **et-Tefsiru'l-Hadis** isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

“Kur'an'ın Hitabi Oluşunun Üslup Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi – M. İzzet Derveze Örneği-” isimli tezimizin kapsamı, Kur'an'ın hitabi oluşunu ifade eden kavramları, ayetlerdeki ifadeleri üslup özellikleri çerçevesinde ele alan Ulumu'l-Kur'an eserleri ve dile ait çalışmalar tetkik edilerek oluşturuldu. Bu konuda istifade edilen başlıca kaynaklar, kaynak analizi kısmında dile getirilmiştir.

Kur'an'ın hitabi oluşunun ne ifade ettiği, kitabi olanla ilişkisinin ne olduğu öncelikle kelimelerin sözlük anlamları, daha sonra kavram anlamları ve Kur'an'ın okunmasında bir yöntem olarak hitabi oluşunu dikkate alarak yapılmış çalışmalardan istifade ile, kavramların tezin önermesi istikametinde anlamlarının açıklanması öngörülmüştür. Hitap kavramı ele alınırken, dilsel olarak Kur'an'ın mesajını iletmede bir araç olarak kullandığı ifade edilen, inşai özellik içeren hitap türleri esas alındı. Bu nedenle hitapla doğrudan ilişkili olmayan ve Ulumu'l-Kur'an kitaplarında ele alınan cinse hitap, özel isme hitap, iki kişiyi söyleyip tek kişiyi kastetmek gibi hitap türleri bu kapsamda değerlendirilmedi. Çalışmada ayrıca hitabın anlaşılması noktasında, önemli görülen hitabın olduğu nüzul ortamına ilişkin unsurların anlaşılmasına önem verilmiştir.

Daha sonra, üslup ile kastedilen kavramsal çerçevenin çizilmesiyle, Kur'an'ın hitabi oluşunu ortaya koyan üslup özellikleri, Kur'an'ın muhatabına seslenirken sözü nasıl söylediğini dikkate alan bir çerçevede, çeşitli başlıklar ile açıklanmış ve son olarak bu özellikleri dikkate alarak ayetleri tefsir etmeyi önemseyişini belirten M. İzzet Derveze'nin tefsirinden örneklerle tezin önermesi somutlaştırılmaya çalışılmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Kuran

1. Sözlük Anlamı

Kur'an kelimesinin türediği kök konusunda farklı görüşler vardır. Bunlar, kelime bir kökten mi türemiştir yoksa Allah kelamının özel bir adı mıdır? Kelimenin kökü hemzeli midir, hemzeli değil midir? şeklinde öne çıkan görüşlerdir.¹ İlk muhatapları açısından, okunan, duyurulan, ilan edilen, muhatapları tarafından kulak verilmesi istenen, işitilen, kelam ve kavı özellikleri ile anılan, sözlü bir hitap olan² Kur'an'ın kavramlaşma sürecine değinmeden önce kelimenin köküne dair bu görüşler değerlendirilmelidir.

Kur'an kelimesinin kök itibarıyla hemzeli olduğu görüşünü savunanlar:

Halil b. Ahmed (v. 175/791); Kur'an kelimesini “ق-ر-أ” maddesinde ele alarak, “قرأ” fiiline “Kur'an'ı ezbere okuma, onu tetkik etme”³;

İbn Faris (v.395/1004), **Mücmelü'l-Luga** adlı eserinde; “ق-ر-و” maddesinde fiilin iki kök anlamına yer verir. İlkinde, Kur'an'ın hemzeli yani “ق-ر-أ” kökünden türediğini ve “okuma” manasında olduğunu zikretmektedir. Bu manadan sonra; “ق-ر-و” kökünden olduğu görüşüne geri dönen İbn Faris, toplamak yani okuyucunun bir ayetten diğerine geçmesi “Kur'an'ı telaffuz ederek çıkarması, ilerletmesi”⁴ olarak açıklamaktadır. Ayrıca, **Mucemu Mekayısı'l-Luga** adlı eserinde, “ق-ر-ي”

¹ Ebu'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebu Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Suyuti eş-Şafii, el-**İtkan fi Ulumi'l-Kur'an (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi)**, Çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987, c. I, s. 121, 122; Muhammed Abdülazim ez-Zürkani, **Kur'an İlimleri Menahilu'l-İrfan Tercümesi**, Çev: Halil Aldemir, İstanbul, Beka Yay., 2015, s. 40, 41.

² Dücan Cündioğlu, **Kur'an'ı Anlamanın Anlamı: Hermeneutik Bir Deneyim I**, 4. Bsk., İstanbul, Kitabevi Yay., 1998, s. 118.

³ Halil b. Ahmed el-Ferahidi, **Kitabu'l-Ayn**, Thk. Abdulhamid Hindavi, 1. Bsk., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, c. III, s. 369.

⁴ Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya el-Lugavi, **Mücmelü'l-Luga**, Thk. Zühayr Abdulmuhsin Sultan, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 3. Bsk., 1986, c. I, s. 750.

maddesinde; “ahkamı, kıssaları vs. topladığı için “قرءان” olarak adlandırıldığı” şeklindeki görüşü nakletmektedir.⁵

Ragıb el-İsfahani (v. 5./11. asrın ilk çeyreği); “ق- ر- أ” maddesinde “قراءة” bahsinde “harf ve kelimeleri bir arada toplamak” anlamlarına yer vermiş, “إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ” “وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ” (75/ Kıyamet 31/17, 18) ayetlerineatıfla “قرءان”kelimesinin kök itibariyle tıpkı “كفران-رجحان” kelimeleri gibi mastar olduğunu işaret etmiştir.⁶

İbn Manzur (v.711/1311) **Lisanu’l Arab** adlı eserinde; “قرأ” maddesinde, “قرءان” kelimesi hakkında çeşitli köklerden türediğine ilişkin görüşlere yer vererek; bu görüşlerden Ubey b. Kab’a dayandırılan bir senetle İmam Şafii (v. 204/820)’ye nispet edilen ve Kur’an’ın fiilden türemeyip, tıpkı Tevrat ve İncil’de olduğu gibi, “Allah’ın Kitabı’na verilen müstakil bir isim”⁷ ya da, özel isim olmadan önce başka bir şekilde kullanılmamış, ilk defa özel isim olarak kullanılmış isim anlamında “mürtecel bir isimdir”⁸ görüşüne yer vermektedir.

2. Kavram Anlamı

Kur’an-ı Kerim, Allah keliması olarak tanımlanır. Kelam, anlamlı sözü ifade ettiği için (doğrudan ya da uzak) bir muhataba yönelik olmayı (hitap) içermektedir.⁹ Bu hitap, ilk muhataplarının dili ile olmuştur. Kur’an bunu; “فَإِنَّمَا يَسِرُّنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ” “الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا” (19/Meryem44/97) ayetinde açıkça dile getirmiştir. Yalın ve bileşik ifadeleriyle, ıstılahlarıyla, üslubuyla, örnek ve teşbihleriyle, istiareleri ve mecazi ifadeleriyle Kur’an’ın dili, Hz. Peygamber’in yaşadığı toplumun diliydi. Halkın güvenini kazanmış bir şekilde anlaşılıyor ve anında ilgi uyandırıyor.¹⁰ Bir başka ifadeyle diyebiliriz ki, beşer dilinin imkânlarıyla hitap etmiş; ama anlam

⁵Ebu’l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya el-Lugavi, **Mucemu Mekayısı’l-Luga**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, yy., Daru’l- Fikr, ty., c. V, s. 79.

⁶Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed el- Maruf Ragıb el-İsfahani, **el-Müfredat**, Thk. Muhammed Seyyit Geylani, Beyrut, Daru’l-Marife, ty., s. 402.

⁷İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**, Thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed Eş-Şazeli, Kahire, Daru’l Mearif, s. 3563.

⁸Zürkani, **a. g. e.**, c. I, s. 41.

⁹Tahsin Görgün, “Kur’an”, **DİA**, c. XXVI, s. 389.

¹⁰İzzet Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, Tunus, Daru’l-Garbi’l-İslamiyye, 3. Bsk., c. I, s. 147; **el-Kur’anu’l-Mecid [Kur’an’ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması]**, Çev: Vahdettin İnce, İstanbul, Ekin Yay., 1997, s. 125.

dünyasını genişleterek insanlık ufkunda, tarihte eşine rastlanmayan büyük bir inkılap gerçekleştirmiştir.¹¹ Şüphesiz bu inkılâp, Kur'an'ın muhtevası, eşsiz üslubu ve derin manası¹² ile muhataplarında peyderpey oluşturduğu dünya görüşü¹³ 'nün etkisi sonucunda gerçekleşmiştir.

Bu değişim ve dönüşüm sürecinin, vahyin nüzulünün ilk evrelerinde, kendisini isimlendirme ile başladığı görülmektedir. Vahyin ilk dönemlerinde nazil olan ayetler için; “Zikr (insanın elde ettiği bilgileri kendisiyle koruyabildiği nefsin durumu)” isminin kullanılması -tıpkı “Hıfz”- gibi. Fakat “Hıfz”; “bilginin elde edilmesi” iken “Zikr”; “söz konusu bilginin akla getirilmesi”¹⁴ dir. “Hadis”; “duyarak veya vahiy yoluyla insana uyanırken veya uykusunda gelen her söz”¹⁵, “Furkan”; “inançta hak ile batılı, sözde doğru ile yanlış, amellerde iyi ve kötüyü birbirinden ayıran”¹⁶ gibi adlandırmalar yapılır. Derveze, kelimenin Furkan Suresi'ndeki kullanımına ilişkin yaptığı yorumda, bütünü zıddı olan “ayrık” manasına geldiğine işaretlerle, Kur'an'ın bir anda bütün olarak değil, parça parça indiğini belirten bir adlandırma olarak yorumlamıştır.¹⁷ Bu adlandırmalar o an için var olan ayetler için kullanılmakta idi. Kur'an kelimesi de başlarda bu şekilde kullanılmakla birlikte, daha sonra vahyin tamamını adlandırırken kullanılan müstakil, özel bir isim olmuştur.¹⁸ Cabiri (v. 2010), Kur'an lafzının ilk kez nüzul sıralamasında yirmiyedinci sırada yer alan 85/Buruc 27/21 ayetinde; “ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ” şeklinde geçtiğini ifade etmektedir.¹⁹ Derveze (v. 1984) ise, nüzul sıralaması dört olan 73/Müzzemmil4/4. ayette ilk kez geçtiğini ifade etmektedir.²⁰ Netice itibarıyla, önce okuma, sonra okunan şey anlamında kullanılan

¹¹ Mehmet Soysaldı, **Dini Hitabet**, 2. Bsk., Ankara, Bizim Büro Yay., 2005, s. 95; Hatice Görmez, **Kur'an'ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib**, İstanbul, Kuramer Yay., 2017, s. 31.

¹² Soysaldı, **a. g. e.**, s. 95.

¹³ Alparslan Açıkgenç, **Bilgi Felsefesi (İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine)**, 2. Bsk., İstanbul, İnsan Yay., s. 172.

¹⁴ Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el- Maruf Ragıb el-İsfahani, **Müfredat Kur'an Istılahları Sözlüğü**, Çev: Abdülkâki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., 2006, c. I, s. 454, 455.

¹⁵ Ragıb el-İsfahani, **a. g. e.**, c. I, s. 291, 292.

¹⁶ Ragıb el-İsfahani, **a.g.e.**, c. II, s. 327.

¹⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 48.

¹⁸ Muhammed Abdullah Draz, **en-Nebeu'l-Azim Nazratu'n Cedidetün fi'l-Kur'ani**, 2. Bsk., Riyad, Daru Taybetin li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2000, s. 5.

¹⁹ Muhammed Abid el-Cabiri, **Kur'an'a Giriş**, Çev: Muhammed Coşkun, İstanbul, Mana Yay., 2010, s. 221.

²⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 409.

“Kur’an” kelimesi nihai noktada, Hz. Peygamber’e nazil olan vahyin özel ismi olmuştur. O dönem insanı kelime kökü itibariyle bu isme aşina olmakla birlikte, kipi ve yapısı itibariyle bambaşka olduğunu fark etmiştir. Bu hususu Suyuti (v. 911)’nin **İtkan**’ında yer alan Cahız (v. 255/869)’ın şu ifadelerinde görmek mümkündür; “Cenab-ı Hak, Kitab’ına Araplar’ın kullandığı ifadelere, manzumelerine icmalî ad vermelerinin hilafına ad vermiştir. Araplar “Divan” adını vermelerine karşılık Cenab-ı Hak, mushafın bütününe “Kur’an”, “kaside” ye karşılık “sure”, “beyt” adına karşılık “ayet”, “kafiye” adına karşılık da “fasıla” adını vermiştir.”²¹

“Kur’an” isminin ilerleyen süreçte, nüzul sıralamasında otuzsekizinci sırada yer alan 38/Sad38/1 ayetinde; “ ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ” şeklinde, “Kitap” olarak adlandırılmasıyla²², dönüştürme sürecine dair önemli bir adım daha gerçekleşmiştir. Ayetleri isimlendirmede yer alan “Kur’an” kelimesi ile; “lisanlarda okunması”, “Kitap” kelimesi ile de; “kalemlerle yazılması” özelliğinin dikkate alındığı da ifade edilmiştir.²³ “Zira o dönemde “Ehl-i-Kitap” sıfatı, “Ummiyyun” sıfatının karşıtı olarak kullanılmakta idi. İlki Yahudiler ve Hıristiyanlar’ı gösterirken, diğeri müşrik Araplar’ı ve putperestleri göstermekte idi.²⁴ Bu süreç kendisini “Kitap” olarak vasfeden Kur’an metninin, hitap ettiği muhatapları aracılığı ile icra edeceği fonksiyona delalet etmektedir. Araplar’ı, kitabı olmayan ümmî bir toplum olma konumundan, kitap sahibi/Ehl-i Kitap konumuna geçirmiş, böylece Ehl-i Kitap ismiyle büyüken, tekeli bir anlayışa sahip olan Yahudi ve Hıristiyanlar’a dur demiştir.²⁵ Ancak burada bu toplulukları topyekûn değerlendirmek doğru olmayacaktır. Zira Kur’an, onların tavırlarından söz ederken “azı (قليل)”, “çoğu (اكثر)”, “bir kısmı (احزاب)”, “(فریق، طائفة، احزاب) gibi kelimelere yer vermiştir. Ayrıca “من” edatı Ehl-i Kitap’ı anlatan ayetlerde sıkça kullanılmıştır.²⁶ Yukarıda yer verdiğimiz, İmam Şafii (v.204/820)’nin “Kur’an”

²¹ Suyuti, **a. g. e.**, c. I, s. 119.

²² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 314.

²³ Draz, **a. g. e.**, s. 5.

²⁴ Nasr Hamid Ebu Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı**, Çev: Mehmet Emin Maşalı, Ankara, Otto Yay., 2013, s. 91; Necmettin Gökkır, **Kur’an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı**, İstanbul, İfav Yay., 2014, s. 61.

²⁵ Muhammed Abid el-Cabiri, Kur’an’a Giriş, s. 235.; Ebu Zeyd, **a. g. e.**, s. 91.

²⁶ Cabiri, **a. g. e.**, s.234, 235; Gökkır, **a. g. e.**, s. 62.

²⁶ Mehmet Paçacı, **Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?** Ankara, Ankara Okulu Yay., 2002, s. 86.

isminin Tevrat ve İncil’de olduğu gibi türemiş değil, özel bir isim olduğu vurgusunu nüzul ortamına dair zikredilen bu durumlarla alakalı değerlendirmek mümkündür.

Kendisini “Arabi bir hüküm” “وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا” (13/Rad 87/37), “Arabi bir hitabe” “وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ” (20/Taha 45/113), Arabi bir lisan “وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ” (16/Nahl 70/103), aynı zamanda hem kendisi açık olan hem de gerçeğin özünü apaçık gösteren (mübin), Arapça bir söylem²⁷ olarak tanımlayan Kur’an’ın, kendi ifadeleri ile lisani olanla mevcut irtibatı, tezimizin kapsam alanına giren bir tanımlama olması açısından dikkati çekmeye değerdir. Çünkü lisani olmak, lisana dair bütün özellikleri üzerinde taşımayı ifade etmektedir. Bu husus onun anlaşılabilirliğinin esasını teşkil etmektedir. İnsanlığın kullandığı tabii bir dili ama muciz bir üslupla kullanan Kur’an vahyinin bu özelliği, onun sahip olduğu zaman ve mekanın üstünde bulunarak değişmeden değiştirme imkanının da esasını oluşturmaktadır.²⁸ İfadelerin üslup düzeyindeki yansımaları ise tezimizde ele alacağımız esas konu olacaktır.

B. Hitap

1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde hitab kelimesi “خ-ط-ب” fiil kökünün farklı kalıplardaki türevleri ile ele alınmıştır. Verilen çeşitli anlamlardan bazıları şu şekildedir:

Halil b. Ahmed (v. 175/791) “خطب” maddesinde kelimeyi; bir işin sebebi, bir kişinin bir kadınla konuşması ve ona evlenme teklif etmesi anlamlarıyla vermektedir. “الخطاب” bahsinde ise hitab; sözün tekrar edilmesi, incelenmesi²⁹ anlamındadır demektedir.

Ezheri (v. 370/980); “خطب” maddesinde; bir işin sebebi, “خطبة”; söz, nişan, nikah, “خطبة”; başı ve sonu olan yazı, “الخطاب”; sözün tekrar edilmesi anlamlarını

²⁷ Düzenli, a. g. e., s. 21.

²⁸ Görgün, “Kur’an”, DİA, c. XXVI, s. 389.

²⁹ Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Thk. Abdulhamid Hindavi, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, c. I, s. 418, 419.

zikretmiştir. 38/Sad 38/20. ayette geçen “فصل الخطاب” ifadesinin müfessirlerce deliller ve yeminlerle hüküm verme anlamında kullanıldığını belirtmektedir.³⁰

İbn Faris (v. 395/1004); “الخطب”; iş, “الخطاب”; seninle diğerleri arasındaki her türlü söz, konuşma anlamlarını zikretmiştir.³¹

Zemahşeri (v. 538/1144); “خطب” maddesinde; en güzel konuşma biçimiyle karşılıklı konuşma, eş, evlenme teklif etme³² anlamını vermiştir.

“Sözlü kelim”i ifade eden hitap kavramı, “kelam”, “mürekkep lafız”, “nass” ve “nazm” kavramlarıyla da bir paralellik arz etmektedir. Hatta bazen bunların yerine kullanılmıştır.³³

Kelimeye farklı birçok anlam verilmesine karşılık, farklı muhataplarla farklı bağlamlarda karşılıklı konuşma, iletişim durumunda olma anlamı ortak bir ifadedir.

2. Kavram Anlamı

Kayda geçirilmiş bir söz ve kutsal bir kitap olan Kur’an, anlatılmış, anlaşılmış, kendisine tabi olunmuş ve bu tabi oluş neticesinde bir ümmetin ortaya çıktığı bir kitaptır. Kur’an, Hz. Peygamber’e “iki kapak arasında bir kitap” olarak değil, gün be gün devam eden ve anlamları Hz. Peygamber’in sünneti veya fiilleri olarak tecessüm ettiği bir hitap olarak insanlara ulaşmıştır.³⁴ Buradan hareketle “Hitap” kavramını, Kur’an dilinin hitabi oluşunu ifade etmesi açısından üslup bağlamında tanımlamak uygun olacaktır.

“Anlamaya hazır olan kişiye anlatmayı hedefleyen kelim”³⁵ olarak tanımlanan hitap, belagat ilminde “üslup çeşitleri” arasında zikredilen hitabi üslup, sözlü dil ile

³⁰ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezheri, **Tehzibu’l-Luga**, Thk. Abdusselam Serhan, yy., Darul-Mısıryye, ty., c. VII, s. 246.

³¹ Ebu’l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya el-Lugavi, **Mücmelü’l-Luga**, Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, 3. Bsk., Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 1986, c. II, s. 295.

³² Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşeri, **Esasu’l-Belaga**, Thk. Muhammed Basil Uyuni’s-Suud, Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998, c. I, s. 255.

³³ Ömer Kara, **Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vakıa İlişkisi**, Van, Bilge Adamlar Yay., 2009, s. 51.

³⁴ Görgün, **İlahi Sözü’nün Gücü**, İstanbul, Gelenek Yay., 2003, s. 200.

³⁵ Ebu Abdullah Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah et-Türki el-Mısıri el-Minhaci ez-Zerkeşi eş-Şafi, **el-Bahru’l-Muhit**, Kuveyt, Daru’s-Safvet, 1996, c. I, s. 126.

yakın ilişkilidir. “Bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma”³⁶, ya da “dinleyicilerle hatip arasındaki bir muhavere, sistemli bir konuşma, dinleyicilerin söylenenleri anlamalarını mümkün kılmak ve onların hareket ve tavırlarına tesir etmek için söylenen sözler” olarak tarif edilmektedir.³⁷ Kur’an’ın veya ayetlerinin hitap olarak isimlendirilmesinin sebebi, kelimedeki “konuşma (نطق)”, “zikretme (ذكر)”, “yüzyüze gelme (مواجهة)”, “karşılıklı konuşma (مشافهة)” anlamlarını içermesi dolayısıyladır.³⁸

Ayrıca hitabi üslup, manaların ve kelimelerin kuvvetli olması, delillerin sağlam ve verimli olması, zekanın kuvvetli olması gibi özelliklere sahiptir.³⁹ Çünkü bir hitap, dinleyicilerin zihinlerindeki kavramları tutuşturmadıkça ve harekete geçirmedikçe başarılı sayılmaz. Ayrıca hatibin yaptığı her şey, hatibin gayesi tarafından yönlendirilir.⁴⁰ Dolayısıyla tekrarlar, müteradif ifadeler, darb-ı meseller bu üslupta çokça kullanılmaktadır. Ayrıca haber cümlesinden, soru cümlesine, taaccüp ifadelerine geçmek, ifadeyi güzelleştirmek belirgin özelliklerindendir.⁴¹ Hitabi üslubun bu özellikleri, üslup ile alakalı olan bir sonraki bölüm başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu kısımda hitabi dilin anlamın aktarılmasında bir imkan olarak değerlendirilebilecek özelliklerine yer verilecektir.

3. Hitap Özellikleri

a. Ortam Şartlarını Dikkate Alması

Hitapta önemli bir unsur, muhatap alınan topluluğun, fikri, sosyal ve ruhsal özelliklerinin göz önünde bulundurulmasıdır.⁴² Kur’an’ın da hikmet esaslı ifade tarzının bir gereği olarak, bu hususu dikkate aldığı açıkça görülmektedir. İzzet Derveze (v. 1984) bu ilkeyi şu ifadeleri ile dile getirir: “Kur’an’ın bölümleri, Hz. Peygamber’in

³⁶ Mahmut Kaya, “Hitabet”, *DİA*, c. XVIII, s. 156-158.; Soysaldı, *a. g. e.*, s. 18.

³⁷ Nejat Muallimoğlu, *Bütün Yönleri ile Hitabet*, İstanbul, Avcıol Basım-Yayın, 4. Bsk., 1994, s. 10.

³⁸ Kara, *a. g. e.*, s. 50.

³⁹ Nusrettin Bolelli, *Belagat Beyan-Me’ani-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul, İfav Yay., 2011, s. 31.

⁴⁰ Muallimoğlu, *a. g. e.*, s. 12.

⁴¹ Ali el-Carim, Mustafa Emin, *el-Belağatu’l-Vadiha*, Dımeşk, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadis, 2005, s. 22.

⁴² Bolelli, *a. g. e.*, s. 32.

pratik hayatının kapsadığı olaylar, davetin içinden geçtiği süreçle ilintili olarak inmişlerdir. Bu olaylar, koşullar ve gelişmeler her zaman için değişime ve dönüşüme açık oldukları için, ilahi hikmet, bu topluma yönelik hitabında değişimi, çeşitliliği, bazen sertliği ve bazen de yumuşaklığı esas almayı öngörmüştür.”⁴³ Şatıbi (v. 790/1388) de **el-Muvafakat** adlı eserinde bu ilkeyi vurgulayarak; “Yüce Allah ilk muhataplara bildikleri yol ve şekillerle hitap etmiş, onları ikna için çeşitli metotlar kullanmıştır. Bu zümreden olmak üzere onlara hitap ederken bazen korkutucu bazen de müjdeleyici üslup kullanmıştır” şeklinde açıklamıştır.⁴⁴ Kur’an’da yer alan bu üslup biçimini Suyuti (v. 911/1505), onun icaz özelliklerinden biri olarak görmektedir.⁴⁵

Burada kastedilen Kur’an’ın nazil olduğu dönemin olay ve olguları ile sınırlı bir okumaya tabi tutulması değil, nüzul ortamını dikkate alan bir okumanın gereğini vurgulamaktır.⁴⁶ Zira söylenen sözler, muhatapın tavrında bir değişim olsun diye sarfedilmişse, kelimelerin muhataplara nakledildiğini değil, gönderildiğini görürüz.⁴⁷ Bu noktada Kur’an’ın bir vahiy olduğu fikrini hazmedemeyerek Hz. Peygamber’e, kahin, mecnun gibi sıfatlar yakıştıran müşrik topluma, onların inançlarında var olan cinlerin haber sızdırmaları meselesinden hareketle, hatta varlıklarından hiçbir kuşku duymadıkları bu varlıkların diliyle, Kur’an’ın Allah katından gönderilmiş bir vahiy olduğunu anlatıyor, mesajını iletiyor.⁴⁸ “Kur’an hangi şekilde evrenseldir?” şeklinde kendi kendine sorduğu soruya cevap bulma çabası içerisinde iken Aliya İzzet Begoviç’in (v. 2003) sarfettiği şu ifadeler, kendi ortamımızla, zihin dünyamızla hareket eden bir okuma biçiminin doğuracağı anlam kaymalarına işaret etmesi bakımından dikkate değerdir:

“Gençliğimde, bu sorunun cevabını ararken, Kur’an okuyarak, onun özellikle sosyal, siyasi ve bilimsel, yani daha çok ve öncelikli dini olmayan gerçeklerini araştırıyordum. İçinde belli bilimsel gerçekler, siyasal ve toplumsal hatta ekonomik

⁴³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 143.

⁴⁴ İbrahim b. Musa b. Muhammet eş-Şatıbi, **el-Muvafakat**, Çev: Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yay., c. II, s. 83.

⁴⁵ Suyuti, **a. g. e.**, c. II, s. 318.

⁴⁶ Ömer Özsoy, **Kur’an ve Tarihsellik Yazıları**, İstanbul, Otto Yay., 2015, s. 98.

⁴⁷ Muallimoğlu, **a. g. e.**, s. 11.

⁴⁸ Düzenli, “Haberlerde Tedricilik ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, sayı: 22, s. 146.

sistemin işaretlerini bulacağım hususundaki güçlü inancım, bazen beni, Kur'an'da en azından doğrudan var olmayan şeyleri bulmaya itiyordu.”⁴⁹

Bu tespitinin ardından, Kur'an ayetlerini ayrı ayrı değil bir bütün olarak, kendi bağlamında okumayı, belli zaman aralıklarına riayet ederek, edinilen farklı kişisel tecrübelerin tesiriyle tekrar tekrar okumayı ve Arapça metni ile birlikte okumayı bir yöntem olarak tavsiye eder.⁵⁰

b. Kullanılan Dil Özelliklerini Dikkate Alması

Kur'an kelime manaları, manaları ifadede kullanılan üslup biçimleri konusunda Araplar'ın bildiği ve kullandığı dille inmiştir. Kur'an'da bu durum açıkça dile getirilmiştir; “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ” (Biz her Peygamberi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, azizdir, hikmet sahibidir)” (14/İbrahim 72/4).⁵¹

Kur'an dilinin, ifade tarzında yer alması bakımından nazmı, belagatı ve fesahatı eşsizdir. Ancak Arapça gerek dilin kuruluşu gerekse üslup çeşitleri bakımından diğer dillerden tamamen farklı değildir.⁵²

Kendi tabii dilleri olması açısından Araplar dili kullanırken çeşitli tasarruflarda bulunurlar. Örneğin; amm bir ifade kullanırken has bir durumu, has bir ifade kullanırken amm bir durumu, zahirden zahir olmayan bir anlamı kastedebilirler. Bütün bunlar sözün başından, ortasından ya da sonundan anlaşılır. Konuşulan sözün başı sonunu, sonu da başını tamamlar. Kullanılan bazı sözler de hal karinesiyle

⁴⁹ Aliya İzzet Begoviç, **İslami Yeniden Doğuşun Sorunları**, Çev: Rahman Ademi, İstanbul, Fide Yay., 2010, s. 62.

⁵⁰ Begoviç, **a. g. e.**, s. 144, 146.

⁵¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 215.

⁵² Şafii (v. 204) ve Şatibi (v. 790) gibi alimlerin Kur'an sebebiyle Arapça'nın diğer dillere olan mutlak üstünlüğü konusu, Tefsir ve Fıkıh Usulü'nde tartışılmıştır. Kanaatimizce Arapça mutlak olarak, beşeri dil özelliklerini taşıyan ve bu nitelikleriyle diğer dillere muadil bir dildir. Aynı zamanda Arapça, beşer kelamının asla ulaşamayacağı bir üslupla Kur'an dilinin ayrılmaz, vazgeçilmez unsuru olmuştur. Şafii, Taberi (v. 310), Ebu Ubeyde (v. 210), İbn Faris ise Arapça'nın mutlak üstünlüğünü kabul etmekte, Arapça dışındaki dillerden herhangi bir unsurun Kur'an'da mevcut olmadığını kabul etmektedirler. Bkz. Suyuti, **a. g. e.**, c. I, s.365.

anlaşılır.⁵³ Ayrıca Kur'an dilinin evrenselliği ve her kesimden insana hitap ettiği gerçeğini yansıtan bir özellik olarak sembolik bir karakter taşıdığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Özellikle soyut kavramların anlatımında bu usul ile mesajın ulaştırılması hedeflenmiştir.⁵⁴ Kur'an dili de, nazil olduğu muhatap toplumun kullandığı bu özelliklerle onlara hitap etmiştir.

c. Sözlü Dil Özelliklerini İçermesi

İnsanların birbirleriyle anlaşmak için sesli olarak kullandığı göstergeler dizgesine sözlü dil ya da konuşma dili denir.⁵⁵ Kur'an vahyini doğrudan zorlama, tekellüf ve tasannua iltifat etmeyen, ancak hitabet ve edebiyat zevkinin pek yüksek olduğu bir toplumda kusursuz bir hatip olarak yaşamış olan⁵⁶ Hz. Peygamber'in sesi, beden dili, tonlaması, vurguları ile alan ilk muhatapların vahiyle ilişkileri sözlü dil çerçevesinde biçimlenmiştir. Sonraki muhatapların yoksun kaldığı, ifadeye zenginlik, etkileyicilik katan sözlü dile ait bu gibi özellikler, doğrudan yazılı dile aktarılamamaktadır. Bu açıdan sözlü dile ait olup yazılı dilde aktarılamayan unsurlar, ifadenin üslup özelliklerine dikkat çekmek suretiyle belli ölçüde anlaşılabilir.

Sözlü kültürle biçimlenmiş bir ortamda hafızanın kuvvetli olması önemli bir özelliktir. Çünkü söylenen söz, yazı ile değil ezber ile kayıt edilmektedir. Toplumda hakim olan dil kültürü, anlatımı da biçimlendirmiş ve belleği güçlendiren, hafızada kolay yer eden anlatım biçimi sözlü dilde etkin bir unsur olmuştur.⁵⁷ Vahyin nüzul ortamında hakim olan ezberleme özelliği, Kur'an'ın peyderpey nazil oluşunun delillerine değinirken Suyuti (v. 911/1505)'nin ifadesinde şu şekilde yer almaktadır: “‘Bununla kalbini sağlamlaştırırız’ (25/Furkan 42/32) ayetinin manası, onu sana ezberlettiririz demektir. Zira Rasulullah ümmi idi. Bu yüzden diğer peygamberlerin hilafına, kolayca ezber sağlamak için ayetler, peyderpey nazil olmuştur.”⁵⁸

⁵³ Şatıbi, a. g. e., c. II, s. 62, 63.

⁵⁴ Ayrıntılı Bilgi için Bkz.; Düzenli, “Sembolizm açısından İsrâ ve Mirâç’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. II, sayı: 1.

⁵⁵ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2008, s. 37.

⁵⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet (Çeşitleri- İlkeleri- Örnekleri)*, İstanbul, İfav Yay., 1998, s. 114.

⁵⁷ Gezer, a. g. e., s. 46.

⁵⁸ Suyuti, a. g. e., c. I, s. 99.

Sözlü dilde ritim ve ölçü içeren tekrarlara sıkça başvurulmaktadır. Bu özellik sözlü dil karakterini en belirgin şekilde yansıtan şiirde rahatlıkla görülebilir. Şiirlerde böyle olmasının yanı sıra Arapça'nın da ritimsel özellikler sergilediği dile getirilmektedir.⁵⁹ Hatta Cabiri (v. 2010), Arapça'da lafızların güzellik ve hoşluğunu belirleyen akıl değil kulaktır⁶⁰ diyerek dildeki ritim özelliğini nihai bir nitelik olarak addetmiştir. Bu ritimli yapı, Mekke dönemi surelerde belirgin bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Özellikle ayetlerin türdeş ve kafiyeli harflerle bitmesinde ritim kendini göstermektedir. Örneğin, Hakka, Mearic, Fecr, Beled ve Rahman surelerinde bu durum belirgin bir özellik olarak görünmektedir.

Yukarıda belirli özelliklerine değinilen sözlü dile ait özellikler, hitap üslubunu oluşturan unsurların tamamını kapsamamaktadır. Bu nedenle dilin kullanım tarzı olan üslup özellikleri, aşağıda üslup başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

C. Üslup

1. Sözlük Anlamı

Üslup kelimesinin kök harfleri olan “سلب” maddesinde sözlüklerde şu anlamlar yer alır; Halil b. Ahmed (v. 175/791); “سلب” elbise, “يسلب-سلب” yağmalamak, zorla almak,⁶¹ Ezheri (v. 370/980), “اسلوب” tarz, yol, mezhep⁶² İbn Manzur (v. 711/1311): “اسلوب” takip edilen yol, tarz, eda, stil.⁶³

2. Kavram Anlamı

Kavram anlamı ile kelimenin söz açısından kullanımı esnasında, şair, yazar veya konuşmacının, ister şiir, ister düzyazı, isterse seci olsun, sözün inşasında, gerek lafızların seçimi ve gerek onları telif ederken tercih ettiği ve böylece kendisini

⁵⁹ Gezer, a. g. e., s. 52.

⁶⁰ Cabiri, a. g. e., s. 125, 127.

⁶¹ el-Ferahidi, a. g. e., c. VI, s. 262.

⁶² el-Ezheri, a. g. e., c. XII, s. 435.

⁶³ İbn Manzur, a. g. e., s. 2058.

başkalarından farklı kıldığı ifade/beyan tarzı⁶⁴, muhteva ile dil arasındaki ilişki⁶⁵ kast edilmektedir. Bu tanımdan hareketle şunu ifade edebiliriz ki, yazılmış eserlerin sayısınınca, birbirinden farklı üsluplar vardır. Böyle olunca, sözü ikame edenin, bir anlamda dilsel göstergelerden oluşan sonlu ve yapılandırılmış bir dizi olarak metnin⁶⁶ muradını, kastına en yakın olarak anlamak, üslubunun özelliklerinin ne olduğunu tespit etmekle mümkün olacaktır.

D. Kur'an'ın Üslup Özellikleri

Kur'an'ın üslubundan kast edilen, kelimeleri telif edilişi ve lafızları seçişinde kendisine mahsus tarzıdır.⁶⁷ Lafızların kullanımı ile üslup arasındaki ilişki çok derindir. Çünkü üslup, seçilen dil unsurlarıyla kurulur.⁶⁸

Kendisini Nur, Hüda, Rahmet, Şifa ve Furkan gibi vasıflarla niteleyen Kur'an, bunlarla kendi üslup özelliklerinin söz/hitap temelli oluşunu bizatihi ifade etmektedir. Kur'an, kendisini tanımlarken kullandığı sıfatların çeşitli oluşu ile muhatap aldığı kitlelerin, muhatap alınma sebep ve zamanlarının durağan değil, aksine cereyan eden hayat kadar dipdiri ve sürekli değişken olduğunu ihsas ettirmektedir. Kur'an'ın nüzulünün tedrici olma vasfı bu özelliğini teyit eden bir durumdur. Zira ilgili konu üzerinde dikkatlerin toplanması ve insanların açıklamaya ihtiyaç duyması gözetilmiş, daha sonra ilgili ayetler inzal edilmiştir.⁶⁹ Kur'an'ın ibadetlerin hükmü ve uygulanma biçimi hususunda da tedrici bir yöntem izlediğine ilişkin Cevad Ali'nin namaz ibadetine dair, Mekke'de başlayıp, son biçimini Medine'de aldığı şeklindeki tespiti bu duruma örnek olarak verilebilir.⁷⁰

⁶⁴ İbn Manzur, **a. g. e.**, s. 2058; Düzenli, **a. g. e.**, s. 24.

⁶⁵ Ahmet Çoban, **Edebiyatta Üslup Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)**, Ankara, Akçağ Yay., 2004, s. 16.

⁶⁶ Susana Onega- Jose Angel Garcia Landa, **Anlatıbilime Giriş**, Çev: Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez, İstanbul, Adam Yay., 2002, s. 16.

⁶⁷ Abdülazim ez-Zürkani, **Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an**, Çev: Halil Aldemir, İstanbul, Beka Yay., 2015, c. II, s. 439.

⁶⁸ Çoban, **a. g. e.**, s. 42.

⁶⁹ Çetin, **a. g. e.**, s. 98.

⁷⁰ Cevad Ali, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Çev: Muammer Bayraktutar, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2015, s. 13.

Konulara ilişkin pek tabii bu ifade ediş farklılıkları ve tedrici yöntem, tüm insanlara yönelik anlaşılır olma hedefine matuftur. Bu sebeple Kur'an, mesajını muhataplarının zihinlerine yaklaştırarak anlatma cihetine gitmiştir.⁷¹ Ancak Kur'an bu hedefini gerçekleştirirken araştırmamızın çerçevesini belirleyen Derveze'nin ifadesiyle, herhangi bir sözle, yazım üslubuyla ve telif yöntemiyle mukayese edilemeyecek, göz kamaştırıcı, duyanları hayrette bırakıcı, bir üslup⁷² kullanmıştır.

Sonuç olarak, Kur'an'ın yukarıda zikrettiğimiz maksadını inşa etmek için kullandığı nazım, ifade tarzı, dil, anlam, mefhum ve delalet itibariyle insan kavrayışının ötesinde olmadığını vurguladığı⁷³, her sure ve ayetinde, her bölüm ve fıkrasında, her tablo ve kıssasında, her başlangıç ve sonucunda, ahenk ve musiki ölçüleriyle dopdolu⁷⁴ kendisine mahsus bir üslubu vardır. Ancak Kur'an'daki üslup, cümlelerin oluştuğu kelime ve deyimlerde değil, Allah Teala'nın kullarına iletmek istediği sözü biçimlendirirken benimsediği metot ve tarzıdır.⁷⁵ Bu tarzların neler olduğunu anlamak ise, elimizdeki metni esas alarak ve metindeki dil özelliklerini inceleyerek mümkün olacaktır.⁷⁶ Bu noktadan hareketle Kur'an'ın hitabi oluşu temelinde, bu vasfını yansıtan üslup özelliklerine değinilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte hitap olarak ele alınan Kur'an, bize nakledilişi itibariyle kitap niteliklerine sahip bir metindir. Dolayısıyla hitap formuna ulaşma imkanının yalnızca kitap yani Mushaf üzerinden mümkün olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu durum aynı zamanda kitabi formu bakımından Mushaf'ı inceleyen Arap Dili, Tefsir Usulü gibi ilimlerin konusunu da içerdiğinden, bu verilerden de yararlanılarak Kur'an'ın kendisine mahsus dilini meydana getiren üslup özellikleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

⁷¹ Düzenli, **a. g. e.**, s. 25.

⁷² Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 34.

⁷³ Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 152.

⁷⁴ Subhi es-Salih, **Kur'an İlimleri**, Çev: M. Said Şimşek, Konya, Hibaş Yay., ty., s. 266.

⁷⁵ Zürkani, **a. g. e.**, c.II, s. 440.

⁷⁶ Çoban, **a. g. e.**, s. 82.

1. Kur'an'a Münhasır Özellikler

a. Hitap ve Muhatap

Bir hitap olarak Kur'an, ilk muhatabı Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Vahyin nazil olduğu dönemde yaşayan sahabe ise, Hz. Peygamberin ayetleri şifahen tebliğ ettiği “doğrudan muhataplar” olarak adlandırılmaktadır. Kur'an'ın tarihle kayıtlı mekan ve zamanla sınırlı hitap formuyla muhatap olanlar yalnızca onlardır. Bu itibarla Kur'an aslında yazılı bir metin değil sözlü hitap formunda bir metindir. Nazil olduğu ortamın ve kendisine nazil olan Peygamber'in şartlarından bağımsız değildir.⁷⁷ Zira yazı dilinin muhatapları yoktur, dolaylı ve hayali muhatapları vardır.⁷⁸ Konuşma dilinin ise canlı ve aktif muhatapları vardır. Yazı diline yön veren normatif dilbilgisi kuralları iken, konuşma diline yön veren, muhatapların yön ve seviyesidir.⁷⁹ Sözlü hitapta konuşmanın değer kazanabilmesi için, mevzunun dinleyicilerle paylaşılan ortak alana çekilmesi zorunludur. Ayrıca söz, çağrısını yaptığı olayların, eylemlerin yükünü taşıyabilmelidir.⁸⁰ Kur'an'da, dil ve onun kural ve adabından öte bir şeyle karşı karşıyayız ki o da anlamın kuvvetli bağlarla ilişkili olduğu nüzul ortamıdır. Donuk lugavi şerhler ve kuru belagat ıstılahları, olayların yaşandığı nüzul ortamını ortaya koyamayacaktır.⁸¹

Nüzul dönemi sonrasındaki mushafın muhatapları ise, “sonraki muhataplar” olarak tavsif edilmektedir. Onlar açısından Kur'an, yazılı bir metin olarak vücut bulduğu için çoğu zaman başka kitaplar gibi değerlendirilerek, ilk hitap ettiği kitle, çevre ve zaman şartlarının ihmal edildiği bir perspektifle ele alınmaktadır. Bu da anlam ve vurgu eksikliklerine yol açmaktadır. Zaman ve zemini itibariyle ilk muhatapları dikkate almayan bir okuma biçimi Kur'an'ı konuşmadığı konularda konuşturmak,

⁷⁷ Kamil Güneş, **İslami Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nas**, İstanbul, İnsan Yay., 2003, s. 326.

⁷⁸ Yazılı ile sözlü anlatım arasındaki farklara ilişkin bakılabilir; Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, **Önce Söz Vardı (Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme)**, Ankara, Vadi Yay., 1996, s. 237.

⁷⁹ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, 5. Bsk., Ankara, Otto Yay., 2014, s. 207.

⁸⁰ Özgür Taburoğlu, **Resim, Söz ve Yazı İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları**, Ankara, DoğuBatı Yay., 2013, s. 133.

⁸¹ Subhi Salih, **a. g. e.**, s. 104, 105.

dolayısıyla bir nevi tahrif etmek⁸² sonucunu getirmektedir. Bu ise, tüm zamanlar itibariyle hitabı bakımından asıl hedefi, insanları o an için en uygun tarafa yönelterek⁸³ mesajını ulaştırmak olan vahyin amacına muhalif bir sonuçtur.

Nüzul sürecinde ya da sonrasında muhatabın, hitabı anlamlandırması noktasında çeşitli farklılıklar olması gayet tabiidir. Zürkani (v. 1948),

“Kur’ân’ı halkın geneline (avâma) okuduğun an onlar, bu kelâmın yüceliğini hisseder, tadından zevk alır, kendi kapasiteleri, kültür seviyeleri ölçüsünde akıllarını ve duygularını tatmin edecek anlamlara ulaşırlar. Aynı şekilde havâs/kültürlü kimseler de okuduklarında ya da onlara okunduğunda, İlâhî sözün üstünlüğü ve mükemmelliğinin farkına varır, avâmın anladıklarından daha fazlasını anlar, hiçbir sûrette benzeri olmayan bir sözün karşısında bulunduklarını idrak ederler. Oysa insanlara ait sözler böyle değildir. Çünkü bu sözler, mecâz, kinâye vb. anlatım özellikleriyle kültürlü ve zekî kimseleri tatmin etseler bile, anlamadıklarından dolayı avâmı tatmin etmeyecek; açık ve tafsîlatlı anlatım üslûbu ile avâmı tatmin etseler dahi, herhangi bir edebî zevk bulamadıklarından dolayı havâssa doyurucu gelmeyecektir.”⁸⁴

şeklindeki ifadeleri ile bu durumu dile getirmiştir.

Kur’an’daki hitaplar, muhatabını dikkate alan çeşitli şekillerde yer almıştır. Diyalog üslubu ile muhatabını da konuşmaya dahil etmesi örnek olarak verilebilir. Bu üslubu kullandığı yerlerde “قَالَ (dedi)” fiili ve türevleri kullanılmıştır. Bu kullanımların 1722 yerde geçtiği⁸⁵ düşünüldüğünde, Kur’an’da, muhatabını dikkate alan diyalog üslubunun etkinliği fark edilecektir. Doğrudan muhatabına seslendiği hitap tarzlarından birisi de “يَا (Ey!)” şeklindeki nida hitabıdır. 21’i çoğul, 2’si tekil olmak üzere 23 yerde kullanılan⁸⁶ bu ifade tarzı da ilk olarak Hz. Peygamber ve O’nun şahsında nazil olduğu toplumun tüm kesimleri için olmuştur.⁸⁷

⁸² Mustafa Öztürk, **Kur’an’ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2014, s. 14.

⁸³ Derveze, “el-Kur’ân’u’l-Mecid”, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 144.

⁸⁴ Zürkani, **a. g. e.**, c. II, s. 452, 453.

⁸⁵ Hatice Görmez, **a. g. e.**, s. 41.

⁸⁶ Hatice Görmez, **a. g. e.**, s. 43.

⁸⁷ Muhammed Fatih Kesler, “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e Hitaplar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, sayı; 2, c. XLIII, s. 101.

Diğer yandan Kur'an nüzul dönemi muhataplarının diliyle ve bu dilin belagat üsluplarıyla nazil olmuştur. Araplar'ın hepsi onu anlıyor ve hem kelimelerin hem de bu kelimelerden oluşan cümlelerin anlamını biliyorlardı.⁸⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'an'da yer alan dil ve üslup muhatabının aşına olduğu bir üsluptur. İçeriği de kültürel unsurlar ve bilgi açısından muhatabın durumu ile örtüşmektedir. Kur'an'ın muhatabını tanıyan bir dille hitap edişine dair, Mekkeliler'e hitap ettiği ayetlerle, Medineliler'e hitap ettiği ayetlerdeki üslubun ya da müşrikleri ikna için getirilen hüccetler ile Ehl-i Kitap için kullanılan delillerin birçok yönden farklı oluşu da önemli bir örneklik teşkil etmektedir.⁸⁹

b. İcaz ve Beyan

İcaz, belagat ilminde, maksadı en az kelime ile ifade etme sanatıdır.⁹⁰ Cümlelerin uzun veya kısa oluşunun ölçüsü ya halkın kullandığı dil, ya da durumun gereğidir. Bundan dolayı icaz, az lafızla çok manayı ifade etmenin yanı sıra, “kastedilen anlamın gereği ne ise sözü onunla açıklamak” şeklinde de tanımlanır.⁹¹ Beyan ise sözlükte, ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek gibi anlamlarıyla zikredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçen beyan; “ilan etme” (3/Al-i İmran 94/138), “açıklama” (75/Kıyamet 31/19) ve “ifade etme” (55/Rahman 89/4) anlamlarında kullanılmıştır.⁹²

Tefsir Usulünde “İcazu'l-Kur'an” terkihiyle kastedilen daha çok, “Kur'an'ın muhataplarını dengini getirmekten aciz bırakan, mucizevi hitap oluşu ve meydana okuyuşu”⁹³ anlamı olmaktadır. Burada gerçekleşen icazın ögesi ise dildir. Dil bir yerde insanın kendini, kendisi ve evren karşısında bulması ile başlayan süreçte duruşunu oluşturma çabasına bağlı olarak olguları anlamlandırma ve göstergeleri anlamlı

⁸⁸ Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami, **Mukaddime**, Çev.: Halil Kendir, İstanbul, Yeni Şafak Yay., 2004, c. II, s. 614.

⁸⁹ Ahmet Önkıl, **Rasulullah'ın İslam'a Davet metodu**, 4. Bsk., Konya, Konya Kitapçılık, 1987, s. 151.

⁹⁰ Suyuti, **a. g. e.**, c. II, s. 145.

⁹¹ M. A. Yekta Saraç, “İcaz”, **DİA**, c. XXI, s. 392.

⁹² Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, **DİA**, c. VI, s. 2.

⁹³ Mesut Okumuş, “İcazu'l-Kur'an”, **Tefsir El Kitabı**, Edt. Mehmet Akif Koç, Ankara, Grafiker Yay., 2015, s. 362.

biçimde düzenleme faaliyetini temsil eder.⁹⁴ Bu noktada dil, kısmen ferdin düşünüş ve eylemlerini yansıtan bir ayna işlevi görür.⁹⁵

İcazı ve beyanı bir arada bulundurabilmek olağan bir durum değildir. Ancak Kur'an üslubunda icaz ve beyan bir arada çokça görülmektedir. İlk bakışta apaçık (mübeyyen) görünen ifadelerin -ki kişiyi manayı inceleme, araştırma zahmetine itmeyecek denli açık ve net ifadelerden oluşur-, biraz dikkatle incelendiğinde yepyeni manalara matuf olduğu görülür. Bu özelliği sebebiyle Kur'an, insanlık içerisinde halihazırda var olan tüm eğilim sahiplerini kuşatabilmektedir.⁹⁶ İcaz ve beyan ister söz ister fiil olsun, meydana gelen herhangi bir şeyin, ne ise olduğu gibi ortaya konulması, açıkça belgelenmesi, söz sahibi olma açısından Allah'ın, sözün aktarıcısı olarak Peygamber'in ve sözü anlayan herkesin maksadını en belîğ şekilde ifade etmesi⁹⁷ olarak tanımlanabilecek beyanın en güzel örneklerini içeren Kur'an ayetleri, bu yönüyle icaz sahibi, muciz bir beyan olarak nitelendirilmiştir.

Taha Cabir Alvani (v.2016), Kur'an'ın icaz yönüne ilişkin dikkate değer bir başka yaklaşımda bulunmuştur; Kur'an'da tekrar olmadığı gibi eşanlamlılığın da olmadığını belirten Alvani, bunun sebebini O'nun yüce ayetlerinin pekiştirici ifadeler kullanmaya ihtiyaç duymayacak bir icaz ve beyan gücüne sahip olması düşüncesi ile açıklamaktadır. Ayetlerde her bir kelime –eşanlamlı veya benzer görünse bile-, başka bir anlam içerir. Bu yeni anlam, kelime ve üsluptan anlaşılmasa bile siyak ve sibaktan anlaşılabilir. Örneğin; Alak suresinde tekrar gibi görünen “اقرأ (Oku!)” kelimesi ilk bakışta aynı anlamda tekrar eden bir kelime gibi görünmektedir. Lakin ilk emir, “O'nun adıyla, O'nun adına, O'nunla beraber oku!” vurguları ile, daha işin başında Hz. Peygambere yönelik, işlerine Lat, Menat, Uzza'dan yardım isteyerek başlayan kavminin insanlarından ayrılması konusunda bir uyarıdır. O'nun adıyla oku ve okuma konusunda O'ndan yardım iste ki, sana yardımcı olsun, onu insanlara açıklaman, öğretmen ve muhataplara onunla delil getirmen konusunda sana eşlik etsin, seninle

⁹⁴ Hilmi Demir, “Tedvin Dönemi ve Anlamın Kökeni”, **Dini Araştırmalar**, yy., Eylül- Aralık, 1998, c. I, s. 137.

⁹⁵ John C. Condon, **Kelimelerin Büyülü Dünyası- Anlambilim ve İletişim-**, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İnsan Yay., 1995, s. 72.

⁹⁶ Zürcani, **a. g. e.**, c. II, s. 470.; Suyuti, **a. g. e.**, c. II, s. 312.

⁹⁷ Sevim Gelgeç, “Kur'an-ı Kerim'de Beyan Kavramı ve Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2015, s. 17.

beraber olsun” şeklinde seslenmektedir.⁹⁸ İkinci emir ise, evreni okumaya dairdir. Bu şekil bir okuma ile insan, yaratılmış kainatı ve geçmiş milletlerin mirasını okuyarak, vahiyden istifade etmek suretiyle bir medeniyet inşa edebilen toplumlarla, yalnızca tabiatla iletişim kurarak ibret almayan, kendi eylemlerinin başkalarını nasıl etkilediğine aldırmış etmeyen milletler arasındaki farkın anlaşılmasına işaret etmektedir. Böylece, “bireysel sorumluluk, toplumsal etki” ilkesinin temelleri atılmış olacaktır.⁹⁹

c. Lafız ve Mana

İnsan ağzından çıkan anlamlı-anlamsız ses ve ses grupları ile onları ifade eden harf ve harf gruplarının oluşturduğu remizlere lafız denir. Lafız anlamlı hale getiren şey, bir manayı ifade etmek için kullanılmasıdır.¹⁰⁰ Mana ise, lafızların tasvir ettiği, yöneldiği veya lafızlarla anlatılmak istenen, onlarla anlaşılan şeydir.¹⁰¹

İslam toplumu ve kültürü, hareket noktası ve dayanakları itibariyle, dil esaslı ve iletişime (beyan) dayalı bir toplum ve kültürdür. Bu toplum esas itibariyle, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyetmesi ve onun bu vahyi tebliği ile ortaya çıkmış; dolayısıyla varlık nedeni vahiy olan bir toplum olmuştur. Bu toplum vahyin ihtiva ettiği mükellefiyetleri yerine getirmekle var olduğu için, onun kıyamı da (varlığını devam ettirmesi de) vahiy ile anlamaya dayalı bir irtibatı muhafazaya bağlı olagelmıştır.¹⁰² Kur'an, orjinal lafız ve manasıyla birlikte ilahi kelimeler olduğu için, nüzulünden itibaren hem lafız hem de manasıyla korunmuştur. Bu korunma ilk muhatap toplumun, Kur'an'ı sadece ahlaki telkinler ve sosyal kuralları içeren mana boyutuyla ele almayıp, lafzının da ilahi vahiy olduğuna inanıp korumasıyla mümkün olmuştur.¹⁰³

⁹⁸ Taha Cabir Alvani, **Vahiy ve Kainatı Birlikte Okumak**, Çev: Mustafa Irmak, İstanbul, Mahya Yay., 2016, s. 12- 14.

⁹⁹ Alvani, **a. g. e.**, s. 14, 15.

¹⁰⁰ Sedat Şensoy, “Lafız”, **DİA**, c. XXVII, s. 43.

¹⁰¹ Şensoy, “Mana”, **DİA**, c. XXVII, s. 555.

¹⁰² Tahsin Görgün, “İnşa-Haber (Performative Constative) Ayrımı Ve Kur'an'ın Anlaşılması -Söz Eylem Teorisinin Tarihi Üzerine”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an Ve Dil -Dilbilim Ve Hermenötik- Sempozyumu Kitabı**, Erzurum, 2001, s. 450.

¹⁰³ Hasan Elik, **Kur'an'ın Korunmuşluğu**, 4. Bsk., İstanbul, Fikir Yay., 2014, s. 164.

Lafız-mana ilişkisini ele alan disiplinler arasında, Usul-ü Fıkıh; “delalet” kavramı ile konuyu ele almış, farklı yaklaşımlarla çeşitli alt başlıklar altında incelemiştir.¹⁰⁴ En çok “lafzi delalet” üzerinde durmuş, “lafzi olmayan delalet”e ise pek başvurmamıştır. Diğer yandan lafız-mana ilişkisinde, delalet’ten farklı olarak, dil dışı ifadeleri de kapsamlı olarak ifade eden çağdaş “anlambilim”in müstakil dallarından biri olan “göstergebilim” bu noktada daha ilgili olmuştur.¹⁰⁵

Tabir ve hitap da denilebilecek olan konuşmanın özü ve ruhu manaları ifade etmesindedir. Eğer bu ruh terk edilecek olursa, kendisinde hayat olmayan ölü bir toprak haline gelir.¹⁰⁶ Zira anlatımla amaç arasında sıkı bir bağlantı, sıkı bir ilişki vardır.¹⁰⁷ Bu tür ilişkiye güzel bir örnek olması amacıyla 55/Rahman 89/31 ayetine değinilebilir: Ayette yer alan “سَنَفْرُغُ (bütün işlerden boşalıp size yoğunlaşacağız)” “سَأُعَاقِبُكَ (seni cezalandıracağım)” şeklinde değil de, “سَأَتَجَرَّدُ لِمُعَاقِبَتِكَ (tek işim seni cezalandırmak olacak)” şeklindeki kuvvet içeren bir tehdit anlamı taşıyan ifade ile gelmiştir. Bu hususa dikkat çeken müfessir Şerif er-Radi (v. 406/1015), bu benzeri anlatımları; Kur’an’ın manalarını en etkili biçimde ruha ulaştıran üstün bir üslup özelliği olarak nitelemiştir.¹⁰⁸ Bu noktada, Kur’an ayetlerinin ihbari ya da inşai olduğu şeklinde keskin ayrımlara tabi tutulması isabetli olmayacaktır. Çünkü ihbari olan ayet ifadeleri, aynı zamanda inşai olma vasfına sahiptir.¹⁰⁹ Burada ele alınacak olan husus, üslup açısından lafız ile mana arasındaki ilgi özelliklerinin ne olduğudur.

Kur’an’ın çarpıcı üslup özelliklerinden birisi, lafız ile mana arasındaki denge unsurudur. Allah Teala’ya ait, Kur’an’da yer alan hidayete yöneltmede kulların ihtiyaçlarını karşılama hususunda yetersiz kalmadan, insan ruhunun ihtiyaç duyduğu ölçülü ve dengeli izah biçimidir.¹¹⁰ Draz’ın anlatımıyla kelimelerin seçimi öylesine olağanüstü bir incelikle olmuştur ki, mana, lafzında en şeffaf, en berrak aynasını, en

¹⁰⁴ Görmez, a. g. e., s. 51- 54.

¹⁰⁵ Görmez, a. g. e., s. 52.

¹⁰⁶ İbn Haldun, a. g. e., c. II, s. 849.

¹⁰⁷ Emin Özdemir, **Anlatım Sanatı**, 2. Bsk., Ankara, Bilgi Yay., 2014, s. 168.

¹⁰⁸ Şerif er-Radi, **Kur’an Mecazları (Telhisu’l-Beyan fi (an) Mecazati’l-Kur’an)**, Çev.: İsmail Durmuş, İstanbul, Kuramer Yay., 2016, s. 307.

¹⁰⁹ Tahsin Görgün, “İnşa-Haber (Performative Constative) Ayrımı Ve Kur’an’ın Anlaşılması -Sözeylem Teorisinin Tarihi Üzerine”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur’an Ve Dil -Dilbilim Ve Hermenötik- Sempozyumu Kitabı**, s. 445.

¹¹⁰ Zürkani, a. g. e., c. II, s. 470.

mükemmel suretini; lafız ise manada, emin vatanını, tam sağlam yerini bulmaktadır.¹¹¹ Ancak, bazı lafızlardan kastedilen anlamın hangisi olduğu, hakiki mi mecazi mi olduğu şeklindeki hususlar, metnin anlaşılması noktasında zorluklar oluşturabilmektedir. Örneğin, dil çerçevesinde oluşan anlamın yanında rivayetlerle gelen anlamlara tevcihi, sözün zahiri anlamından uzaklaştıracak şekilde ya da muhtemel en zayıf anlamlara hamledilerek, siyak ve sibaktan uzaklaşılması yaşanan zorluklar arasında zikredilebilir.¹¹²

Kur'an'da yer alan bazı harfler ya da ifadeler, zaid ya da mukham olarak adlandırılmıştır. Ancak bu harf ya da ifadelerin bu şekilde adlandırılması eleştirilmiş, lafız ve mana arasındaki kapsayıcılığı ve bütünlüğü sağlaması açısından bir üslup özelliği olarak değerlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.¹¹³ Netice itibarıyla Kur'an salt bir dil ürünü olarak ele alınamayacak olan söz/söylem içerikli bir metindir. Çünkü, Kur'an'da zaid söz yoktur. Bu gibi harfler tamamlayıcı ya da daha farklı hikmetleri işaret edici unsurlardır.¹¹⁴

d. Tasvir ve Tasavvur

Sözlükte “bir şeyi bir yana doğru eğmek, o şeye yönelmek, bir şeyi kesmek” anlamlarındaki “صور” kökünden türeyen tasvir; roman, hikaye ve diğer edebi türlerde olayların geçtiği yerleri, kişileri ve eşyayı öteki nesnelerden ayırıp bütün özellikleriyle ifade etmek¹¹⁵, yazıyla tarif etmek, yahut resim yapmak, bir şeyi söz ve yazı ile canlandırmak¹¹⁶ şeklinde açıklanmaktadır.

Kur'an'da tasvir konusuna ilk temas eden müelliflerden olduğu ifade edilen Bakıllani, tasviri, öğelerinin konumlandırılışını dikkate alarak üç kısma ayırmıştır.¹¹⁷ Seyyid Kutup (v. 1966) ise, Kur'an'da tasvir'in gücünü vurgulayan önemli

¹¹¹ Draz, **a. g. e.**, s. 126.

¹¹² İsmail Aydın, **Kur'an'ın Filolojik Yorumu Tarihsel Gelişim ve Sorunlar**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2014, s. 215- 221.

¹¹³ Zürkani, **a. g. e.**, c. II, s. 473.

¹¹⁴ Bedreddin Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşi, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Thk. Ebu'l Fadl ed-Dimyati, Kahire, Daru'l-Hadis Yay., 2006, s. 668; Draz, **a.g.e.**, s. 162.

¹¹⁵ Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, **DİA**, c. XXXX, s. 135.

¹¹⁶ Çetin, **a. g. e.**, s. 158.

¹¹⁷ Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, **DİA**, c. XXXX, s. 136.

müfessirlerden biri olarak tasviri; Kur'an üslubunda üstün vasıta olarak tanımlar. Sözü süsleyen bir unsur değil, sabit bir sistem, birleşik bir plan, şümüllü bir özellik ve muhtelif hal ve vaziyetin icabına göre muhtelif yollarla hizmet eden bir metot şeklinde ifade etmektedir.¹¹⁸

Kur'an, soyut kavramları somutlaştırmada diğer bütün sözlerin ötesinde bir boyut sergilemiştir. Bahsettiği mücerret konulara canlılık kazandır, muhatabın zihninde bir sahne, bir tablo haline getirir. Böylece sözün tesirini artırmış ve sözü güzelleştirmiş olur.¹¹⁹ İman-küfür, hidayet-dalalet, şirk-tevhid gibi soyut kavramları gözle görünür bir tablo halinde resmetmiş olması bunun güzel bir örneğidir.

Tasavvur ise, sözlükte “bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak” anlamları ile verilmektedir. Tasavvur herhangi bir varlık hakkında bilgi edinme sürecinde ilk aşamayı oluşturur. Bu anlamıyla tasavvura mefhûm da denir.¹²⁰

Kur'an-ı Kerim'in üslubunda mana, kelimelerle ve cümlelerle sürekli bir biçimde muhatabın zihninde resmedilmiştir. Bu şekilde kelimeler ve kimi zaman cümleler, insan zihninde manayı delalet eden işaret okları mesabesinde kalarak, anlatılmak istenen mesaj ya da olaylar doğrudan etkin ve canlı suretlere bürünür. Özellikle kıssaların anlatımında muciz bir tasvir fırçası kullanır. Gösterdiği bütün manzaraları ve sahneleri onunla çizer ve kıssa rivayet edilen bir hikaye, geçmiş bir olay olmaktan çıkar, devam eden bir hadise, cereyan eden bir sahne haline gelir.¹²¹ Bu özelliğiyle Kur'ân, alışılmışın dışında bir ifade üslûbuna sahiptir. Olayları bu şekilde resmederek anlatma, mânânın zihinde yerleşmesine, bir düşünme biçimi oluşmasına sebep olur. Zaten birçok yerinde Kur'an, ifadenin arka planına dair, nüzul sebebi, olay ayrıntısı gibi bilgilere değinmez.¹²² Bu üslubun dikkat çekici örneklerini, Kur'an'ın bazı yerlerde şahısları değil, mücerret varlıkları, mekanları, kuşları vs. konuşturması şeklinde görmek mümkündür.¹²³ Çünkü Kur'an, bütün kainata “Müslüman” gözüyle

¹¹⁸ Seyyid Kutup, **Kur'an'da Edebi Tasvir**, Çev: Süleyman Ateş, Ankara, Hilal Yay., 1967, s. 42.

¹¹⁹ Çetin, **a. g. e.**, s. 159.

¹²⁰ Mahmut Kaya, “Tasavvur”, **DİA**, c. XXXX, s. 126.

¹²¹ Seyyid Kutup, **Kur'an'da Edebi Tasvir**, s. 239.

¹²² Ebu'l Ala el-Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)**, Çev: Kurul, İstanbul, İnsan Yay., 1986, c. I, s. 14.

¹²³ Düzenli, **a. g. e.**, s. 28, 29.

bakar, zira kainattaki her şey (Müslüman olabilen veya olamayan insan hariç) “Kendini Allah’ın iradesine teslim etmiştir.”¹²⁴ Bu tasvirlerde kelimeler, pek çok anlamı birden gösterebilme özelliği taşıyan semboller olmakta ve gösterdiği anlam yoğunluğunun oluşturduğu tasvir ile fiziki alanı aşarak, aşkın olan manevi boyuttaki anlamları çağrıştırmaktadır.¹²⁵ Kıssalarda yine dikkat çekici bir örnektir. Zira kıssalar, mücerret fikirleri müşahhas hale getirmesi sebebiyle, muhataba verilmek istenen mesajın daha kolay ve çabuk anlaşılmasını sağlaması bakımından önemli anlatımlardır.¹²⁶ “arş”¹²⁷, “cünd”¹²⁸ gibi sembolik ifadelerin “el-melik”¹²⁹ sözcüğü etrafında bir tasavvur oluşturması gibi. Kıssalarda anlatılmak istenen asıl hususlar, sembolik dil unsurlarından olan dolaylı anlatım yöntemi ile anlatılmaktadır. Başlı başına bir olay, bazı olgu ve gerçekliklerin yerine geçirilmekte ve asıl kastedilen şey, olayın kendisi değil, söz konusu gerçeklikler olmaktadır.¹³⁰

2. Kur’an Nazımının Özellikleri

Sözlükte “dizmek, ipe inci dizmek ve düzenli ve sistemli bir şekilde dizilen, tertip edilen her şey”¹³¹ anlamındaki nazım kelimesi, genellikle şiir ve şiir telifi için kullanılırsa da his ve hayal boyutu olmayıp yalnız vezin ve kafiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türü¹³², maksadı ritimle yani ölçülü bir hareket içinde anlatma yolu¹³³ olarak tarif edilmektedir. Usul’de nazım, manzume diye de anılır. Ancak Kur’an, şiir ve nesir gibi beşeri metinlerle mukayesesi kabil olmayan nazım özelliklerine sahip olmakla birlikte, edebi metinlerin sahip olduğu özellikleri de kuşatan bir dile sahiptir. Örneğin; edebi metinde yer alan sözcükler salt bir anlamın taşıyıcısı olup, taşıdıktan sonra ortadan kaybolmazlar. Sözcükler aynı zamanda kendi anlamlarının taşıyıcısıdır ve görevlerini yerine getirdikten sonra da orada dururlar. Edebi bir

¹²⁴ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, 12. Bsk., Çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2012, s. 115.

¹²⁵ Ömer Faruk Yavuz, **Kur’an’da Sembolik Dil**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006, s. 268.

¹²⁶ Çetin, **a. g. e.**, s. 150.

¹²⁷ 23/Müminun 74/116.

¹²⁸ 37 /Saffat 56/173.

¹²⁹ 12/Yusuf 53/43, 50, 54, 72.

¹³⁰ Yavuz, **a. g. e.**, s. 348.

¹³¹ İbn Manzur, **a. g. e.**, s. 4469.

¹³² Sedat Şensoy, “Şiir”, **DİA**, c. XXXIX, s. 144.

¹³³ H. Rahmi Kılıç, **Söz ve Yazıyla Anlatım Biçimi**, Ankara, yy., 1978, s. 111.

metin sadece bir mesaj taşımaz kendini kalp kulağına dinletip kendi dilsel tezahürü içerisinde hazır kılar. Bu yüzden edebi metinde söylemde mündemiç anlama yönelik olma durumuyla, söylemin tezahüründe ortaya çıkan kendini temsil durumu arasında çok özel bir gerilim vardır.¹³⁴ Kur'an'ın nazmında da anlam ve bu anlamın iletilmesinde tercih edilen kelimeler arasında bu sıkı ilişkiyi görmek mümkündür.

İslami ilimlerde Kur'an'ın icazı hususunda, Kur'an lafzının yalnızca Allah Teala'ya münhasır bir şekilde olduğu tartışılmış; Kur'an'ın bir benzerinin Allah'tan başka bir kudret tarafından dile getirilmesinin imkansızlığı Nazım Teorisi ile sistemleştirilmiştir. Bu doğrultuda nazım, Kur'an'ın hitabi üslup özelliklerini kapsayan temel alandır. Tezde de imkan ölçüsünde, lafızla kaydolunan mananın hitabi işaretlerine nazım sayesinde ulaşılmaya çalışılacaktır.

a. Cümledeki Vurgu Değişimleri

(1) Atıf

İtnab'ın yollarından biri olarak belagatta incelenen atıf, bir kelime veya cümleyi, öncesinde geçen kelime veya cümleye belirli edatlarla bağlamak demektir.¹³⁵ Özel bir lafzı genel lafza atıfla, sanki ondan farklı bir hususmuş gibi zikretmek ya da genel lafzı özel olana atfetmek şeklinde iki türlü yapılır. Her iki tür atıf, özeli önemine ve üstünlüğüne dikkat çekmek için yapılır.¹³⁶ Bu anlatım özelliğine eklemli anlatım da denilmektedir. Sözlü ifade biçimlerinde sıkı bir dil dizgesinden daha çok, ifadelerin arka arkaya sıralanması şeklinde görülmektedir. Çünkü sözlü dilde, yazılı dilde olduğu gibi sabit dilbilgisi kurallarına değil, sözün söylendiği canlı ortamda anlamın belirlenmesi daha öncelikli bir durumdur. Kur'an'da da esas cümlelerin yan cümleler şeklinde, bağlaçlar yardımıyla ifade edilişinin örneği olarak; 81/Tekvir 7/1-15 ile 82/İnfitar 82/1-5 ayetlere bakılabilir.¹³⁷

¹³⁴ Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, **Önce Söz Vardı (Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme)**, Ankara, Vadi Yay., 1996, s. 240.

¹³⁵ Ali Bulut, **Belagat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İfav Yay., 2015, s. 37.

¹³⁶ Bulut, **a. g. e.**, s. 37, 38.; Nusrettin Bolelli, **Belagat Beyan-Meani-Bedi İlimleri Arap Edebiyatı**, İstanbul, İfav Yay., 2011, s. 368- 370.

¹³⁷ Gezer, **a. g. e.**, s. 73.

Örneğin; “تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ” (97/Kadir25/4) ayetinde, meleklerden sonra Cebrail’in zikredilmesi; âmm olandan sonra hâs olanın zikredilmesine, “وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ” (3/Âl-i İmran 94/84) ayetinde, Musa ve İsa peygamberlerin ardından nebilerin zikredilmesi; hâs olandan sonra âmm olanın zikredilmesine örnek olarak verilebilir.

(2) Hazf

Bir şeyin etrafından koparmak, ondan düşürmek, almak ve kesmek gibi anlamlara gelen hazf¹³⁸, sözü fazlalıklarından arındırıp güzelleştirmek ya da sözü tüm ayıplarından kurtararak süslemek anlamlarında kullanılır.¹³⁹ Ulumu’l Kur’an konuları içerisinde hazf, kavram olarak Zerkeşi (v. 794/1312)’nin; “sözden bir bölümün veya bir söz grubundan bir veya birkaç cümlenin tamamının bir delile dayanarak düşürülmesi” tanımı ile yer almıştır.¹⁴⁰ Bazı kaynaklarda “ızmar” kelimesi ile kullanılan hazf¹⁴¹, zikrin zıddı olarak kullanılmaktadır. Söylenmesi gerekmeyen bir lafzın veya sözün ibareden çıkarılmasıdır.¹⁴² Hazf’de hazfedilen kelimeye ihtiyaç duyulmaması için arkadan başka bir kelime gelmesi zorunludur.¹⁴³ Razi (v.606) hazfi, lafza güzellik veren, harflerin yazılış güzelliğiyle ilgili sanatlardan sayar.¹⁴⁴

Birbiriyle alakalı iki şeyin diğerine delaleti sebebiyle hazfedilmesi Kur’an-ı Kerim’de çok görülen bir türdür. Genellikle aralarında atıf irtibatı bulunan unsurlarda gerçekleşen ve “iktifa” adı verilen bu hazif türü bazı hikmet ve nüktelere dayanır. Örneğin; 3/Âl-i İmran 94/26. ayette, hayrın anılıp şerrin hazfedilmesi, Allah’a şer nispetinin edebe aykırı olmasındandır. Yine; 16/Nahl 70/81. ayette, sıcağın anılıp soğüğün hazfedilmesi, ilk muhatapların yaşadıkları iklim sebebiyle giydiği elbiselerin sıcaktan korunma amaçlı olması ile alakalıdır.¹⁴⁵ Ayetlerin cümle dışı anlamlara bağlı değerlendirilmesi örneğinde olduğu gibi hazf, günümüz “anlambilim”in, dilde kullanılan ifadelerin görünenin, lafzın dışında bazı anlamlar ifade ettiği konusunu ele

¹³⁸ İbn Manzur, **a. g. e.**, s. 810; Zerkeşi, **a. g. e.**, s. 685.

¹³⁹ Zerkeşi, **a. g. e.**, c. I, s. 177.

¹⁴⁰ Zerkeşi, **a. g. e.**, s. 685.

¹⁴¹ Aydın, **a. g. e.**, s. 184.

¹⁴² Bulut, **a. g. e.**, s. 125.; Bolelli, **a. g. e.**, s. 397.

¹⁴³ Ebu Hilal el-Askeri, **Farklar Sözlüğü**, Çev: Veysel Akdoğan, İstanbul, İşaret Yay., 2009, s. 31.

¹⁴⁴ İsmail Durmuş, “Hazf”, **DİA**, c. XVII, s. 123.

¹⁴⁵ Suyuti, **a. g. e.**, c. II, s. 162.

alan “yapısalıcı anlayışla” yakınlık arz etmektedir. Bu ve benzeri çalışmalarda, cümlelerin gramer yapısında olmadığı halde var olan anlamlara işaret etme çabaları, hazf’in dillerin ortak bir yönü olduğunu göstermektedir.¹⁴⁶

Kur’an’ın “kitap” olarak anılmasının yanında “kavl” ve “kelam” kelimeleri ile de anılması, sözlü bir hitap olarak neşet ettiğini bize hatırlatmaktadır. Sözlü kelamın, muhatap ile etkileşiminin o anda yaşanan, daha gerçekçi olma özelliği de dikkate alınacak olursa, mütekellimin anlaşılacak ya da muhatabını etkilemek için sarf edilebilecek özlü ve kısa ifadeler yer vermesi gerektiği anlaşılır olacaktır. Bu noktada devreye hazfli cümleler girer ve hazfte oluşan boşluğu ortam doldurur.¹⁴⁷ Hazf, delaletin bir parçası olması ve anlam ile yakın ilişki içinde olması sebebiyle üslup açısından önem arz etmektedir.¹⁴⁸

(3) Nida

Çağırma ve seslenme anlamlarını ifade eden “nida”, çeşitli edatlar¹⁴⁹ ile değişen amaçlar dahilinde sözün seslenişine farklı karakterler kazandıran ibarelerdir. Örneğin; çağırılan kimsenin şanının yüceliğine ve rütbesinin yüksekliğine işaret etmek için, yakın olan şey, uzak gibi kabul edilir ve uzak için vaz edilmiş herhangi bir nida edatıyla çağrılır. Kimi zaman da muhatabının dikkatini çekmek ve anlatılacak konuya hazırlıklı olmasını sağlamak için nida edatları kullanılır.¹⁵⁰

Kur’an’ın iletişim noktasında temel hedefinin insan olduğu dikkate alınacak olursa, insana gönderilen bir kitapta, insanın kullandığı çeşitli dil formlarının kullanılması gayet tabi olacaktır. Dolayısıyla bazen uzun diyaloglar, bir amaca binaen birden bir nida ile kesilecek ve bir ilkenin dile getirilmesi ile şekillendirilecektir. Kur’an’da sadece yaşanmışlıklardan hareketle metinler sunulmadığı dikkate alınacak olursa bu tür kesintilerin bir konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yer verilmiş

¹⁴⁶ Kutbettin Ekinci, **Kur’an’da Hazf**, Ankara, Araştırma Yay., 2014, s.18, 19.

¹⁴⁷ Ekinci, **a. g. e.**, s. 47.

¹⁴⁸ Aydın, **a. g. e.**, s. 185.

¹⁴⁹ Bulut, **a. g. e.**, s. 357- 361.

¹⁵⁰ Bolelli, **a. g. e.**, s. 298, 299.

diyaloglar olduğu görülecektir.¹⁵¹ Bu diyaloglarda nida üslubunu şekillendiren edatlara sıklıkla rastlamak mümkündür.

Anlamalı bir eda ile sesi yükseltmek olarak da tarif edilen nida¹⁵², bir üslup olarak Kur'an'da, anlamın muhataplara ulaştırılması amacıyla sözün, sesini yükseltmesi olarak değerlendirmek mümkündür.

b. Sözün Akışındaki Vurgu Değişimleri

(1) Yemin

Sözlükte “sağ el, sağ taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket” anlamlarına yer verilen yemin (çoğulu: eyman), terim olarak bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah'ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesi durumunu ifade eder.¹⁵³

Arapçada yemin kelimesi kasem olarak da kullanılır. “Bölmek” anlamındaki “kasm” kökünden türeyen kasemin, yemin anlamını “kasame” kelimesinden aldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴ Aksam, kasemin çoğuludur. Surelerin Mekki ya da Medeni olduklarını belirleyen unsurlardan biri olarak ele alınan yemin edatları, İslam öncesi Arap geleneğinde de çok güçlü bir yeri olan kullanımlardandır. Cahiliye döneminden itibaren günümüze kadar ulaşan çok sayıda nesir ve şiirde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Tarihten gelen bir unsur olarak yeminler, toplumu düzenleyen yasaların ve yazılı hukukun olmadığı ortamlarda karşılıklı güven ve huzurun sağlanması için başvurulan sözel uygulamalardandır.¹⁵⁵ Kur'an-ı Kerim Arap diliyle nazil olduğu için Araplar'ın bu adetini muhafaza etmiş, çeşitli edatlarla (hurufu'l-kasem) yapılan yeminler ve ifadeyi güçlendiren değişik edebi sanatlar kullanarak, ilahi hakikatleri tekid ve teyid etmiştir. Bazen de yeminle, kendisi için yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret edilmiş, ayrıca dinleyenlerin o şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi

¹⁵¹ Hacımuftüoğlu, **a. g. e.**, s. 257.

¹⁵² el-Askeri, **a. g. e.**, s. 28.

¹⁵³ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, **DİA**, c. XXXXIII, s. 417.

¹⁵⁴ Boynukalın, “Yemin”, **DİA**, c. XXXXIII, s. 417.

¹⁵⁵ Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara, Ankara Okulu Yay.,2008, s. 298.

sağlanmıştır.¹⁵⁶ Kur'an'ın ana ve mühim konularını tespitte birer işaret taşı¹⁵⁷ kabul edilmesinin saiki de bu durumdur.

Kur'an'da yer alan; “geceyi yarıp sabahı çıkarana and olsun ki”, “rüzgarları estirene and olsun ki”, “bana şah damarımdan daha yakın olana and olsun ki”, “baktığı her yerden beni görene and olsun ki”, “bütün milletlerin kendisine boyun eğdiği varlığın adına yemin olsun ki” gibi başına te’kid lamı (ﻻ) getirilerek Allah adına yapılan yeminler, Araplar arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı.¹⁵⁸

(2) Soru - Cevap

Öğrenme, bir soru ya da kuşkuyu giderme amacıyla kurulan ya da yargıyı soru yoluyla belirten cümlelere soru cümlesi denmektedir. Soru cümleleri her zaman bir merakı giderme, bir şeyi öğrenme amacıyla kullanılmaz. Soru yoluyla cümleye değişik anlam ve anlatım özellikleri kazandırılır. Kimi zaman söyleneni onaylatma, kimi zaman yalanlama ya da benimsememe anlamı katar cümleye. Olasılık, kuşku, beğenme, övme ve yüceltme, şaşma, beklenmezlik, bilmezlikten gelme, bilinmezlik, yakınma, acınma, özlem gibi anlamlar kattığı durumlar da olabilmektedir.¹⁵⁹ Cevap ise, bir suale, bir duaya mukabele etmek, icabet etmek anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁰ Usul’de bir sebebe mebni gelen bağımlı hitap, cevap olarak adlandırılmaktadır. Cevap kavramında önemli olan gayri müstakil, yani; kendiliğinden anlaşılması, harici bir şeye ihtiyaç duymaması hitabın bir türü olması bakımından konumuzla alakalı olan kısımıdır.¹⁶¹

Sorulan sorulara cevap verme, muhalefet edenlerin iddialarını çürütme, vahyin tebliğ edilmesinde Hz. Peygamber’in konumu ve tebliğinin ana eksenini ortaya koyma amaçlarına matuf bir üslup biçimidir.¹⁶² Edebi sanatların da vazgeçilmez unsurlarından olan soru-cevap yöntemi için; iyi bir cevap kötü bir soruyu tamamen

¹⁵⁶ Celal Kırca, “Aksamu’l-Kur’an”, *DİA*, c. II, s. 290.

¹⁵⁷ Sadık Kılıç, *Yemin Olsun ki (Aksamu’l-Kur’an)*, Erzurum, İhtar Yay., 1996, s.20.

¹⁵⁸ Hilal Köşker, “Kur’an-ı Kerim’de Süreç Açısından Gaybi Konularda Üslup Değişimleri – Cennet Örneği-”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2018, s. 23.

¹⁵⁹ Emin Özdemir, *Anlatım Sanatı*, 2. Bsk., Ankara, Bilgi Yay., 2014, s. 65.

¹⁶⁰ İbn Manzur, *a. g. e.*, c. I, s. 716.

¹⁶¹ Kara, *a. g. e.*, s. 53, 54.

¹⁶² Düzenli, *a. g. e.*, s. 30.

ortadan kaldırmaz. İyi cevap bilakis sorunun daha nitelikli hale getirilmesine sebep olur. Sormak/sorgulamak iyi bir cevaptan daha üstün bir konumdadır denilmiştir. Zira bu üslubu, Kur'an da mesajını iletirken, muhataplarının yaşanmışlıklarını yansıtan¹⁶³, hali hazırda kullandıkları dile dair tüm materyalleri en etkili biçimde değerlendirdiğine dair bir örnek olarak kullanmıştır.

Kur'an, Hz. Peygamber'in yaşadığı çevrede bulunan her katmandan insanı dikkate alan bir anlatım biçimine sahiptir. Mesajını her katmandan insana öğretmek amacıyla da onlardan gelen sözleri, soruları dikkate alır ve cevaplandırır.¹⁶⁴ Eğitim-Öğretimde etkili bir metot olan soru ve soruşturmanın, her şekliyle bir öğrenme ve öğretme, bir yetiştirme ve yetiştirme metodu oluşu Kur'an'da pek çok defa kendisini gösterir.¹⁶⁵ Sorulan sorulara yönlendirilmek istenen hakikat cihetinde cevaplar verilmesi, üslup açısından dikkate değer bir durumdur. Çünkü, gerek sorduğu sorularda gerekse verdiği cevaplarda muhataplarına belirli bir bakış açısı kazandırma, toplumsal ahlakın yapı taşlarını oluşturma amacı açıkça görülen bir unsurdur.¹⁶⁶ Muhataba yeni bir yolu, yeni bir fikri, ve inancı benimsetmeden önce onun eski bilgi ve inançlarını, kendisi tarafından sorgulanmasını sağlamak da anlamayı etkin hale getirmenin yollarından biridir.¹⁶⁷

Soru-cevap üslubu, Kur'an'ın 23 yıllık nüzul sürecindeki muhatapların zihin dünyalarını, olaylara yaklaşımlarını, eğilimlerini göstermede pek çok ipucu içermektedir. Bu sorular, nüzul süreci dikkate alınarak değerlendirildiği takdirde bir toplumun nereden alınıpnereye götürülebildiğinin bir göstergesi olarak okunabilir.¹⁶⁸ Kur'an'da oldukça geniş bir yer tutan soruların, kullanılış biçimleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmış ve soruların kimi yerde takrir, taaccüp, kınama, tezkir, korkutma, tenbih, terğib, istihza, nehyetme gibi amaçlara matufen yer aldığı

¹⁶³ Gezer, a. g. e., s. 281.

¹⁶⁴ Derveze, "el-Kur'an-ı'l-Mecid", et-Tefsiru'l-Hadis, c. I, s. 149.

¹⁶⁵ Nevzat Ayasbeyoğlu, **İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili**, İstanbul, MEB Yay., 1991, s. 58.

¹⁶⁶ Esra Hacımuftuoğlu, **Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013, s. 267; Çetin, a. g. e., s. 138.

¹⁶⁷ Çetin, a. g. e., s. 103.

¹⁶⁸ Hacımuftuoğlu, a. g. e., s. 262.

zikredilmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca Kur'an'da “قل (De ki)” ifadesi veya türevleri ile başlayan ayetler, çeşitli hedeflere binaen sorulmuş suallere verilen cevapları içermektedir.¹⁷⁰

(3) Tekrar

Kur'an'da bazen kelimenin bazen bir ayetin bazen de kıssaların yinelenmesi ile karşılaştığımız tekrarı Zerkeşi (v. 794/1392); “ردد”, reddetmek, uzaklaştırmak ve sabit bir şekilde sık sık tekrar etmek¹⁷¹ ve “اعداد”, yeniden imar etmek, tekrarlamak¹⁷² anlamına gelen “كرر” fiilinin mastarı olarak zikretmiş, tekrarın bir sözün ya da konunun aradan zaman geçmesiyle unutulması korkusu¹⁷³, sözün tekidi¹⁷⁴, tenbihi artırma¹⁷⁵ gibi sebeplerle kullanılan bir yöntem olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, muhataba kuvvetli bir iman aşılama ve onun muhafazası da tekrarların sebebi olarak zikredilebilir.¹⁷⁶

Yazı dilinde fazlalık addedilip, bir kusur olarak görülen tekrar¹⁷⁷, sözlü dilde hitabın daha iyi anlaşılmasında incelikli bir anlatım olarak nitelenmektedir.¹⁷⁸ Sözlü dilin temel amaçlarından birisi, dinleyicileri harekete geçirmek ve dile gelene inandırmak olduğundan mütekellim, dinleyicisinde hazır bulunan kavrayış kalıplarını, bilişsel şemaları kullanır. Tekrarlı ifadeler de bu şemalardan biridir.¹⁷⁹

Kur'an'da tekrarların yer alma sebeplerini doğru anlayabilmek için, Kur'an'ın salt edebi bir metin olarak değil, her hitabın mutlaka başka bir faydaya mebni olarak varid olduğu gerçeği ile¹⁸⁰, ardında Hz. Peygamber'in yaşadığı dopdolu bir hayatın yer

¹⁶⁹ Hacımüftüoğlu, a. g. e., s. 261.

¹⁷⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Aydın Temizer, “Bir Üslup Özelliği Olarak Kur'an'da (قل) “De ki” Hitabı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 110- 117.

¹⁷¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri Sözlük*, İstanbul, Dağarcık Yay., 1995, s. 316.

¹⁷² Mutçalı, a. g. e., s. 607.

¹⁷³ Zerkeşi, a. g. e., s. 627.

¹⁷⁴ Zerkeşi, a. g. e., s. 628.

¹⁷⁵ Zerkeşi, a. g. e., s. 630.

¹⁷⁶ Çetin, a. g. e., s.134.

¹⁷⁷ Hacımüftüoğlu, a. g. e., s. 185-187.

¹⁷⁸ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2008, s. 208.

¹⁷⁹ Taburoğlu, a. g. e., s. 133.

¹⁸⁰ Hatice Görmez, a. g. e., s. 57.

aldığı ilahi bir söz olarak okumanın önemi hatırdı tutulmalıdır.¹⁸¹ Sözlü bir hitap olarak değil de yazılı bir metin olarak okumak, tekrarları; usandırıcı, bıktırıcı ve lüzumsuz ifadeler olarak görmeye sebep olacaktır. Nitekim bu durum, bazı Avrupalı müsteşriklerin ifadelerinde kendini göstermektedir.¹⁸² Oysa Kur'an'daki tekrarlar, aynı ile değil, farklı bir boyutuyla ele alınmaktadır. Örneğin, mükafat bildiren ayetlerin tekrarında uygulamaya teşvik, azap bildiren ayetlerin tekrarında kötülüklerden sakındırmak, iman esaslarını bildiren ayetlerin tekrarında muhataba temiz, sağlam ve sarsılmaz bir inanç kazandırmak, nimetlerin tekrarında bunların şükürüne önem vermek, kıssaların tekrarında bunlardan alınacak öğüt ve ibretleri kuvvetlendirmek gayeleri güdülmüş olabilir.¹⁸³

(4) Müphemler

Müphem, idrak duyularıyla anlaşılması zor olan şeyler,¹⁸⁴ açıklanma vechi olmayan söz ya da işler,¹⁸⁵ olarak sözlüklerde tanımlanır. Kur'an İlimlerinde; isimleri açıkça zikredilmeyip, ism-i mevsul ve zamirlerle zikredilen erkek ya da kadınlar, melek, cin veya herhangi bir topluluk ya da kabileyi işaret eden ifadelerdir.¹⁸⁶

Kur'an'da özellikle kıssaların anlatıldığı yerlerde sıkça kullanılan müphemlerin belirlenme çabalarının sahabe ve tabiine kadar uzanmakla beraber, diğer Kur'an ilimlerine göre daha geç bir dönemde derlenmiş olduğu¹⁸⁷ ifade edilir. Süheylî (v.581/1185)'nin eserinde müphemlerin ne olduğunu açıklama sadedinde aşırı yorumlara girdiği ifade edilmekle birlikte (her ne kadar sonradan fark edip vazgeçse de)¹⁸⁸, daha sonra yazılan eserlerde, anlamlandırma odaklı çeşitli görüşler yer almıştır.¹⁸⁹ Bu görüşlerin müphemlerin varlığına dair ortak noktası mesajda fonksiyonel

¹⁸¹ Aliya İzzetbegović, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Çev.: Salih Şaban, İstanbul, Nehir Yay., 1987, s. 22.

¹⁸² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, 22. Bsk., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012, s. 173.

¹⁸³ Çetin, **a. g. e.**, s. 135.

¹⁸⁴ el-İsfehani, **a. g. e.**, s. 81.

¹⁸⁵ İbn Manzur, **a. g. e.**, s. 376.

¹⁸⁶ Cerrahoğlu, **a. g. e.**, s. 186.

¹⁸⁷ Müphemlere ilişkin yazılan ilk eserin Süheylî'nin (v. 581/1185) **et-Tarif ve'l-İlam fima Übhime fi'l-Kur'an mine'l-Esmai ve'l-Alam** adlı eseri olduğu kabul edilmektedir.: Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2013, s. 137.

¹⁸⁸ Ignaz Goldziher, **İslam Tefsir Ekolleri**, Çev.: Mustafa İslamoğlu, İstanbul, Denge Yay., 1997, s. 319.

¹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Suyuti, **a. g. e.**, c. II, s. 375, 376.

tarafın ağır basması¹⁹⁰ şeklinde ifade edilebilecek olan; olayların, yerlerin, tarihlerin ön plana çıkarılması değil, evrensel hedeflerin ve fikirlerin iletilmesi¹⁹¹, olay ya da tarihin ayrıntılarına kapılmadan nasıl bir varlık olduğumuzun tefekkür edilmesi, somut olaylar cihetinden ama Kur’ani üslup süzgecinden geçirilerek insanın kendine ayna tutma imkanı olma¹⁹², her asrın insanına mesaj vererek, insanın aczini, yaratıcının güç ve kudretini fark ettirme¹⁹³ şeklindeki amaçlar sıralanabilir.

Müphematin bilinmesi ve tayin edilmesi, Kur’an’ın mesajının anlaşılmasına doğrudan katkısı olan bir şey değildir. Çünkü Kur’an’ın anlatımlarında isimlerden daha çok, yukarıda zikrettiğimiz türden mesajının ulaştırılması öncelikli hedeftir.¹⁹⁴

Sonuç olarak, yazı, hiçbir zaman sözlü nitelikten bağıni koparamaz. Sözlü anlatım yazısız da var olur, nitekim her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman var olamaz.¹⁹⁵ Şu an elimizde bir metin olarak var olan Kur’an, Arap toplumuna Arapça sözlü bir hitap olarak nazil olmuş ve bu dilin tüm anlatım imkanlarını kullanmıştır. Bu itibarla dilin kullanımında var olan; bilinen durumların, şahısların işaret edicilerle (bunlar, şunlar vb.) anlatımı kullanılmıştır. Atıfta bulunulması da muhatapların işaret edilen nesneleri, olayları ya da kişileri bildikleri veya tanıdıkları anlamına gelmektedir.¹⁹⁶ Bu durum hitabi üslubun Kur’an’daki yaygın örneklerinden biridir.

¹⁹⁰ Halis Albayrak, **Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine**, İstanbul, Şule Yay., 1992, s. 107.

¹⁹¹ Demirci, **a. g. e.**, s. 137.

¹⁹² Burhanettin Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, **Milel ve Nihal Dergisi**, yy., 2009, c. VI, sayı: 1, s. 110, 111.

¹⁹³ Remzi Kaya, “Kur’an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, c. XI, sayı: 2, s. 56.

¹⁹⁴ Gezer, **a. g. e.**, s. 164.

¹⁹⁵ Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür (Sözün Teknolojileşmesi)**, Çev.: Sema Postacıoğlu, İstanbul, Metis Yay., 1995, s. 20.

¹⁹⁶ Gezer, **a. g. e.**, s. 173, 174.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR MÜFESSİR OLARAK İZZET DERVEZE

A. Hayatı

21 Haziran 1888’de Filistin’in Nablus şehrinde dünyaya gelen Derveze, ilk ve orta öğrenimini de burada tamamlamıştır. 1906- 1918 yılları arasında Suriye’de posta ve telgraf idaresinin değişik kademelerinde memur, müdür ve müfettiş olarak çalışmıştır. 1937’de Filistin ayaklanmasında aktif görev alması sebebiyle Filistin’de ikamet etmesi yasaklanmış ve bu tarihten itibaren memuriyeti de son bulmuştur.¹

Memuriyetinin son bulmasının ardından Filistin Direniş Hareketleri ile yakından ilgilenmiştir. Direniş hareketlerini yönlendirdiği ve propaganda yaptığı gerekçesiyle 1939 yılında Fransız askeri mahkemesince tutuklandı. 1940 yılında tutukluluğu son bulmasına karşın, o dönemde Suriye’yi işgal eden İngilizler’in baskılarına dayanamayarak Türkiye’ye kaçtı. Fakat ülkeye izinsiz girdiği için tutuklanarak Manisa Hapishanesi’ne gönderildi. 1945’te tekrar Suriye’ye dönen Derveze, 1948 yılında siyasi faaliyetlerine tamamen son vererek ilmi çalışmalarına yoğunlaştı. 26 Temmuz 1984 yılında Şam’da vefat etti.² Ailesi ve çocukları halen bu şehirde yaşamaktadırlar.³

1. Ailevi Hayatı

M. İzzet Derveze, Ürdün’ün doğusunda bulunan Aclun sancağının Kefrence köyünde meskun, “el-Ferihat” adlı bir Arap aşiretine mensuptur. Ferihat aşireti, XI. asrın başlarında Nablus’a yerleşmiş olan⁴, bulunduğu bölgede halen bilinen ve tanınan,

¹ Zekeriya Kurşun, “Derveze, Muhammet İzzet”, **DİA**, c. IX, s. 187.

² Kurşun, “Derveze, Muhammet İzzet”, **DİA**, c. IX, s. 187.

³ Mesut Okumuş, **Kur’an’ın Kronolojik Okunuşu Muhammet İzzet Derveze Örneği**, Ankara, Araştırma Yay., 2009, s. 34.

⁴ Derveze, **Osmanlı Filistin’inde Bir Posta Memuru**, Çev: Ali Benli, İstanbul, Klasik Yay., 2007, s. 7.

meşhur Arap aşiretlerinden biridir.⁵ Derveze'nin dedesi de babası da kumaş ticareti ve dokumacılıkla meşgul olmuşlardır. Derveze, dedesinden “Derveze” lakabının terzilik yapmak manasına gelen “diraze” kelime kökünden türemiş bir sıfat olduğu şeklindeki izahı dinlediğini aktarmıştır.⁶

2. İlmî Hayatı

İlk öğrenimini o dönem Osmanlı idaresi altındaki Nablus'ta bulunan hükümet okullarında gören Derveze, 1903 yılında da liseyi bitirmiştir. Liseyi bitirdikten sonra ailesinin ekonomik durumunun yetersizliği sebebiyle üniversite eğitime devam edememiştir. Geçim sıkıntısı sebebiyle de genç yaşta hayata atılmak durumunda kalmıştır.⁷

Lise sonrası hayatı, bir yandan çok yönlü okuma ve incelemeler yaparak kendi kendini yetiştirme çabaları, diğer yandan da ailesini geçindirme çabalarıyla geçmiştir.

Filistin davası için verdiği siyasi mücadele sebebiyle girdiği hapis yıllarında Derveze, Kur'an'a ve Kur'an ilimlerine ilgi duymuştur. 1940 yılındaki tutukluluk yıllarında hıfzını hapiste ikmal etmiş⁸, sürgün hayatı sürdüğü 1941-1945 yılları arası tefsirini de kaleme aldığı dönemde, Türkiye'de Bursa ve İstanbul'da kalarak, Kur'an ilimlerine ilişkin ilgisini genişletmiştir. Aynı zamanda tarih ve edebiyata da yakın ilgi duymuştur.⁹

a. Hocaları

Dönemin şartları ve ailevi durumun etkisiyle düzenli eğitim hayatını devam ettirme imkanı bulamayan Derveze, kendisini yetiştirme ve ilmi gayretlerini hiçbir zaman terk etmemiştir.

Bu çabalarının bir örneği olarak, kısa bir dönem de olsa, Şeyh Mustafa Hayyad'ın fıkıh derslerine, Şeyh Süleyman es-Serbavi'nin Sahih'i-Buhari eksenli

⁵ Okumuş, **a. g. e.**, s. 33.

⁶ Derveze, **Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru**, s. 7.

⁷ Okumuş, **a. g. e.**, s. 34.

⁸ Kurşun, “Derveze, Muhammet İzzet”, **DİA**, c. IX, s. 187.

⁹ Okumuş, **a. g. e.**, s. 34.

hadis derslerine, 1967 yılına kadar Nablus şehrinde Ezher Üniversitesi'ne bağlı bir lisenin müdürlüğünü yapan Şeyh Musa el-Kudumi'nin nahiv ve sarf derslerine katılmıştır.¹⁰

Derveze, 1919 yılında Suriye Konferansı'nda konferansa başkanlık eden Muhammed Reşit Rıza, Satı el-Husari, Hayreddin ez-Zirikli gibi zatlarla da görüşüp fikir teatisinde bulunmuştur. Daha sonra bu zatlarla ilim ve siyaset alanında ilişkilerini devam ettirerek onlardan istifade etmiştir.¹¹ Şam allamesi olarak bilinen Muhammed Behçet Baytar ile de ilişkilerini güçlü tutmuş ve birbirlerine defalarca ziyarette bulunmuşlardır. Hatta Derveze Kur'an'ı nüzul sırasına göre tertip ederek tefsirini tamamladığında Muhammed Behçet Baytar, Derveze'nin evini ziyaret ederek, onun takip ettiği yöntemin caiz olduğuna inandığını, ancak insanlar arasında yaygınlaşacağı düşüncesinden dolayı fetva vermekten çekindiğini ifade etmiştir.¹²

b. Eserleri

Havle'l- Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadise:1951- 1953 yılları arasında kaleme aldığı eser, çağdaş Arap siyasi hareketlerini ele alır. Altı cilt halinde basılan eserin birinci cildi daha sonra genişletilmiş olarak, **Neş'etu'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadise** adıyla, diğer iki cilt de **el-Kadıyyetu'l-Filistiniyye fi Muhtelifi Merahiliha** adıyla tekrar basılmıştır. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Arap hareketini ayrıntılı inceleyen bir çalışmadır.¹³

Rivâyetü Vüfudi'n-Numan ila Kisra Anuşirvan: 1911 yılında Beyrut'ta basılmış, roman tarzında kaleme aldığı bir eserdir.¹⁴

¹⁰ Ferit Dinçer, "Muhammed İzzet ed-Derveze'nin et-Tefsiru'l-Hadis Eserinde Cihat Kavramının Tefsiri", (Yüksek Lisans Tezi), **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı**, Malatya, 2015, s. 7.

¹¹ Dinçer, **a. g. t.**, s. 8; Ekrem Demir, "Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi", (Doktora Tezi), **Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı**, Ankara, 2006, s. 24.

¹² Dinçer, **a. g. t.**, s. 9; Ekrem Demir, **a. g. t.**, s. 35.

¹³ Okumuş, **a. g. e.**, s. 48.

¹⁴ Okumuş, **a. g. e.**, s. 45.

Rivâyetü Abdurrahman ed-Dahil: 1924 yılında Nablus'ta yazdığı bir romanıdır.¹⁵

Rivayetü's-Simsar ve Sahibu'l-Arz: 1913 yılında, Yahudilerin emellerini ve onlarla birlikte hareket edenlerin yöntemlerini kaleme aldığı, tiyatro tarzında bir eserdir.¹⁶

Ahiru Mülûki'l-Arab fi'l-Endülüs: 1925 yılında yazdığı, Endülüs'ü konu edindiği, tiyatro eseridir.¹⁷

Rafael ve Dürrus fi Fenni't-Terbiye: Fransız yazarlar La Martine (v.1869) ve Gabriel Compayre'nin (v.1913) eserlerinden hazırladığı, çeviri çalışmalarında ilk olan eserleridir. Bu eserlerden Rafael basılmamış, diğer eseri 1929 yılında basılmıştır.¹⁸

Muhtasarı Tarihi'l-Arab ve'l-İslam: 1922-1927 yılları arasında ortaokul öğrencileri için hazırladığı üç ciltlik tarih eseridir. Tarih konularını, birinci ciltte; İslam Öncesi ve İslam Sonrası ile Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Dönemi'ne, ikinci ciltte; Endülüs, Abbasi ve Fatımiler Dönemine, üçüncü ciltte: "**Tarihi'l-Arab ve'l-İslam**" adıyla yayınlanmış ve kendi dönemine kadar olan Arap Devletlerinin Tarihine yer vermiştir.

Dürrüsü't-Tarihi'l-Arabi; Dürrüsü't-Tarihi'l Kadim; Dürrüsü't-Tarihi'l Mutavassıt ve'l-Hadis; 1930-1940 yılları arasında, ilköğretim okullarında okutulmak üzere, tarih ders kitabı olarak basılmış eserleridir.¹⁹

Türkiyye'l-Hadise: 1946 yılında Beyrut'ta basılan eser, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Kemalist hareketin askeri, sosyal, kültürel ve iktisadi durumunu ve yeni Türkiye üzerine izlenim, gözlem ve değerlendirmelerini içermektedir.²⁰

el-Kur'an ve'l-Yehud: 1949 yılında, Hz. Peygamber dönemi Yahudilerin durumlarını, Müslümanlar ile Yahudiler arası ilişkileri, onların ahlakını ve yaşam

¹⁵ Okumuş, a. g. e., s. 45.

¹⁶ Okumuş, a. g. e., s. 45.

¹⁷ Okumuş, a. g. e., s. 45.

¹⁸ Okumuş, a. g. e., s. 45.

¹⁹ Okumuş, a. g. e., s. 46.

²⁰ Okumuş, a. g. e., s. 48.

tarzını ele alan bir eserdir. **Tarihu Beni İsrail min Esfarihim** isimli eser tekrar yayınlandığında bu isim verilmiştir.²¹

el-Kur'an ve'l-Mer'e: 1950 yılında kaleme aldığı, Kur'an'ın kadına verdiği değeri ve önemi konu edinen eseridir. Bu eser daha sonra genişletilerek 1976 yılında, **el-Mer'e fi'l-Kur'an ve's-Sünne** ismiyle tekrar basılmıştır.²²

Meşakilü'l-Alemi'l-Arabi el-İctimaiyye ve'l-İktisadiyye ve's-Siyasiyye: 1952 yılında Şam'da ve Kahire'de basılmıştır. Arap Birliği'nin, Arap Dünyası'nın problemlerinin çözümüne yönelik düşüncelerine yer verdiği eseridir.

el-Vahdetü'l-Arabiyye: 1954 yılında Arap birliğinin gerçekleşmesinin önündeki engeller ve çözüm yollarına dair kaleme aldığı eseridir. Arapların kökeni, yerleşim yerleri, birleşme yollarının teklifine dair tarihi, coğrafi, iktisadi, sosyal ve siyasi araştırmalar içermektedir.

Tarihu Beni İsrail min Esfarihim: 1956 yılında yazılan eser 1957 yılında Mısır'da basılmıştır. 1969 yılında gözden geçirilerek tekrar basılmıştır.

Mes'eletü Filistin: 1960 yılında Şam'da basılan eser, Filistin meselesi/İsrail sorununu konu edinir.

Fi Sebili Kadıyyeti Filistin ve'l-Vahdeti'l-Arabiyye ve min Vahyi'n-Nekbe: 1972 yılında Beyrut'ta basılmıştır. 1948-1972 yılları arasında Filistin meselesine ve Arap Birliği'ne ilişkin yazdığı makale ve kitapçıkların derlemesinden oluşan eseridir.²³ Eser daha sonra; **el-Kadıyyetu'l-Filistiniyye fi Muhtelifi Merahiliha** ismiyle tekrar basılmıştır. Yine aynı konuları ele aldığı bir diğer eseri; **İbretun Min Tarihi Filistin el-Kadim** adıyla yayınlanmıştır. 1975-1977 tarihleri arasında gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerinden oluşmaktadır.²⁴

²¹ Okumuş, a. g. e., s. 50.

²² Okumuş, a. g. e., s. 49.

²³ Okumuş, a. g. e., s. 48.

²⁴ Okumuş, a. g. e., s. 53.

Safahatun Mağluta ve Mühmele Min Tarihi'l-Kadıyyeti'l-Filistiniyye: Enis es-Saiğ'in 'el-Kadıyyetu'l-Filistiniyye ve'l-Kavmiyye' adlı eserine cevap olarak, Filistin meselesine dair hazırladığı bir çalışmasıdır.²⁵

Cihadü'l-Filistiniyyin: 1960 yılında Kahire'de basılmıştır. Filistin mücadelesinin yalnız Yahudiler'e karşı değil, İngilizler karşısında da yapılan büyük bir mücadele olduğunu anlattığı eseridir.²⁶

Tarihu'l-Cinsi'l-Arabi fi Muhtelifi'l-Etvar ve'l-Edvar ve'l-Aktar min Akdemi'l-Ezmine: 1956 yılında yazılan eser, 1958-1963 yılları arasında gözden geçirilerek tekrar basılmıştır. Sekiz ciltlik eser, Arap ulusunun tarihini konu edinmiştir.

el-Arab ve'l-Urube fi Hikbeti't-Tegallübi't-Türki: 1961-1963 yıllarında üç cilt halinde basılan eser, Arap tarihinin hicri üçüncü asırdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar olan dönemini ele almıştır. İlk cilt, Şam ve Lübnan Bölgeleri; İkinci cilt, Suriye, Ürdün, Filistin ve Irak Bölgesi; Üçüncü cilt, Nil Vadisi, Mısır, Sudan, Somali, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas Bölgeleri'nde yerleşik feodal aile, prenslik ve devletlerin tarihini ele almaktadır.

Bevaisu'l-Harbi'l-Alemiyyeti'l-Ula: 1946 yılında Beyrut'ta basılan eser, I. Dünya Savaşı'nı konu alan çeviri bir eseridir.

el-Kur'an ve'd-Damanu'l-İctimai: 1950 yılında kaleme aldığı küçük bir kitapçıktır. Kur'an'ın sosyal güvence ve sigorta kurumuna bakışını, ayrıca gelir dağılımı konusunda devlete düşen görevleri değerlendirmiştir.

Urubetu Mısır Kable'l-İslam ve Badehu: 1960 yılında yazılmıştır. Mısır ve Suriye birleşmesinden sonra kaleme aldığı eserinde, Mısır'ın Araplığını ve İslam öncesi ile sonrası dönemde Mısır halkının ekserisinin Araplar'dan oluştuğunu anlatmıştır.²⁷

Tarihu'l-Arab Kable'l-Urubeti's-Sariha fi Cezireti'l-Arab; Tarihu Mevcati'l-Cinsi'l-Arabi ve Düveliha ve Measiriha fi'l-Irak Kable'l-Urubeti's-

²⁵ Okumuş, a. g. e., s. 53.

²⁶ Okumuş, a. g. e., s. 50.

²⁷ Okumuş, a. g. e., s. 50.

Sariha; Tarihu Mevcati'l-Cinsi'l-Arabi ve Düveliha ve Measiriha fi Biladi's-Şam: Araplar'ın erken dönem tarihlerini ele alan eserleridir.²⁸

Tarihu'l-Arab fi'l-İslam Tahte Rayeti'n-Nebi; Tarihu'l-Arab fi'l-İslam Tahte Rayeti'l-Hulefai'r-Raşidin; Tarihu'l-Arab fi'l-İslam Tahte Rayeti'l-Hulefai'l-Emeviyyin: Sırasıyla Araplar'ın, Hz. Peygamber dönemi, dört halife dönemi ve Emeviler dönemi tarihlerini konu edinen eserleridir.²⁹

el-İslam ve'l-İştirakiyye: 1968 yılında basılmış, İslam ve sosyalizm ilişkilerini ele aldığı bir eserdir.³⁰

Kıssatü'l-Gazveti'l-Filistiniyye/Kıssatü'l-Gazveti's-Sihyuniyye: 1970 yılında Kuveyt'te yayınlanan bir derginin isteği üzerine hazırladığı eserinde Derveze, Siyonist işgalin sebepleri, o günkü durumu ve geleceği konularını ele almıştır.³¹

el-Cüzuru'l-Kadime Li Ahdasi Beni İsrail ve'l-Yehud ve Sülukihim ve Ahlakihim Vestidrad ile'l-Mevkifi'r-Rahin: 1969 yılında Şam'da basılan eser, Yahudiler'in o günkü ve geçmişteki yaşantıları ve Araplar'a olan düşmanlıklarını anlatır. Ayrıca eserinde, Araplar'ın bunları bilip, Filistin davası için mücadele etmeleri gereğini vurgular.³²

Müzekkiratu Muhammed İzzet Derveze: Derveze'nin vefatından sonra yayınlanan otobiyografik eseridir. Eserin Osmanlı ile alakalı olan kısmı Türkçe'ye çevrilmiştir.³³

el-Cihad fi Sebilillah fi'l-Kur'an ve'l-Hadis: 1975 yılında Şam'da basılmıştır. Mısır ve Suriye'nin 1973 yılında İsrail ile yaptıkları savaş dolayısıyla yazılan eser, İslam'da cihadın önemi, esasları ve Hz. Peygamber dönemindeki savaşları konu edinir.³⁴

²⁸ Okumuş, a. g. e., s. 50, 51.

²⁹ Okumuş, a. g. e., s. 51.

³⁰ Okumuş, a. g. e., s. 52.

³¹ Okumuş, a. g. e., s. 52.

³² Okumuş, a. g. e., s. 52.

³³ İzzet Derveze, **Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru**, Çev. Ali Benli, İstanbul, Klasik Yay., 2007, s. IX.

³⁴ Okumuş, a. g. e., s. 53.

el-Udvanu'l-İsrailiyyü'l-Kadim ve'l-Udvanu's-Sihyuniyyu'l-Hadis ala Filistin vema Caveraha: 1979 yılında Beyrut'ta basılmıştır. İki cilt olan eserin ilk cildi; Hz. İsa'dan önce Ürdün'ün doğu ve batısını Yahudiler'in işgal etmesi ve bölge halklarıyla çatışmalarını, ikinci cilt ise; 19. yüzyıl sonrası Siyonizm ve aşamalarını ele alır.³⁵

el-Kur'an ve'l-Mübeşşirun: 1972 yılında Şam'da, 1979 yılında Beyrut'ta basılan eser, Yusuf İlyas el-Haddad isimli bir misyoner papazın Kur'an ayetlerinin Kitab-ı Mukaddes'i ve Hıristiyanlık'ı hak olarak kabul ettiği, ayrıca Kur'an' ve Hz. Peygamber'e ilişkin yersiz iddiaların yer aldığı bir eserine reddiye olarak kaleme alınmıştır.³⁶

el-Kur'an ve'l-Mulhidun: 1973 ve 1980 yıllarında Şam'da iki baskısı yapılan eser'in bir bölümü³⁷ Türkçe'ye, '**Kur'an Cevap veriyor**' ismi ile tercüme edilmiştir. Eser, geri kalmışlık ve zayıflığın sebebinin din olduğunu dile getiren Lübnanlı Şibli Şemil, Musa Mısri el-Kıbtı ve Sadık Celal el-Azm isimlerinin söylemlerine reddiye olarak ele aldığı bir kitaptır.³⁸

el-Kur'anü'l-Mecid; 1952 yılında Beyrut'ta yazılan eser Türkçeye çevrilmiştir. Kur'an, Kur'an İlimleri ve üslubu'na dair yazdığı eserini, tefsirine mukaddime olarak kaleme aldığını ifade etmektedir.³⁹

Asru'n-Nebi ve Bietühü kable'l-Bise ve Siretu'r-Rasul: 1939 yılında hapiste iken yazdığı eserleridir. Hz. Peygamber dönemi ve öncesi Arap yarımadasının durumu ve siyer konulu eserleridir. Kur'an merkezli siyer ve tarih yazımı olarak adlandırılabilir yeni bir yöntem denemiştir. Eserler Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁰

³⁵ Okumuş, a. g. e., s. 53, 54.

³⁶ Okumuş, a. g. e., s. 53.

³⁷ İzzet Derveze, **Kur'an Cevap Veriyor**, Çev.: Abdullah Baykal, İstanbul, Yöneliş Yay., 1988, s.12'de yayınevi kitabı sunuş bölümünde; çeviri eserin Derveze'nin, **el-Kur'an ve'l-Mulhidun** isimli eserinin bir bölümünün çevirisi olduğunu zikretmektedir.

³⁸ İzzet Derveze, **Kur'an Cevap Veriyor**, s. 15, 16.

³⁹ Derveze, **el-Kur'anü'l-Mecid**, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, y.y., s. 4.

⁴⁰ Derveze, **Asr'un-Nebi (Kur'an'a Göre Hazreti Muhammed'in Hayatı)**, 3. Bsk., İstanbul, Ekin Yay., 1998.

ed-Düsturu'l-Kur'ani ve's-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fi Şuuni'l-Hayat: Kur'an'ın ilkelerini, hayata bakışını ve öngördüğü siyasi nizamı anlattığı eseridir.⁴¹

3. Müfessirin Yaşadığı Dönem ve Eserine Etkileri

Her eserin yaşadığı çağın gerçekliği ile yakın irtibatı yadsınamaz bir gerçekliktir. Dönemin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve müellifin istifadesine sunduğu imkanların yazarın sorun algısına, çözüm projeksiyonuna ve usulüne etkide bulunduğunu biliyoruz. Bu yüzden, insan vaktinin çocuğu olarak tanımlanmaktadır.⁴² Eser, tesir ve teessür ilişkisi ile ilgili tartışmaların da işaret ettiği gibi, eserin bağlamı dikkate alınmadan metnin ne demek istediğini tam olarak belirlememiz mümkün olmaz.⁴³ Dolayısıyla diyebiliriz ki, bir ölçüde, her eser yaşadığı çağın ürünüdür. Bu bağlamda, Derveze'nin yaşadığı dönemin özelliklerini dikkate almadan da onun eserlerini tam olarak anlamak mümkün olamayacaktır.

Çocukluk yıllarını anlatımından görmekteyiz ki Derveze, az sayıda Şafii ve Hanbeli mezhebine, çoğunluğu Hanefi mezhebine mensup Müslümanlardan oluşan, bunların yanı sıra Katolik ve Protestan Hıristiyanlar'ın ve M.Ö. VII. yüzyılda yerleşmiş Samiriler'den bir grup Yahudi'nin yerleşik olduğu bir şehirde büyümüştür.⁴⁴ Tefsirindeki değerlendirmelerde yaşadığı çok kültürlü ortamın yansımaları olan değerlendirmeler dikkat çekmektedir.

Daha sonra yaşadığı dönem, onun da müntesibi bulunduğu Osmanlı Devleti için tam bir parçalanma dönemidir. Dahası bu dönem İslam'ın küresel bir iktidar odağı olmaktan çıktığı ve Avrupalı devletlerin sömürgeci siyasetleri ile dünyanın yeni küresel iktidar odağı haline geldiği bir çağdır. Bu iktidar dönüşümü ile birlikte Avrupa, Osmanlı üzerinde nüfuzunu pekiştirmiş oldu. Onun yaşadığı dönemde Avrupalı devletler bir yandan işgaller, bir yandan iktisadi, idari ve siyasi nüfuz altına alma, öte yandan da ideolojik ve entellektüel etki alanını genişleterek Osmanlı Devleti'ni

⁴¹ Okumuş, **a. g. e.**, s. 46.

⁴² Kavramın İslam düşünce geleneğindeki kullanımı hakkında bkz.; Semih Ceyhan, “Vakt”, **DiA**, c. XXXXII, s. 491, 492. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c42/c420340.pdf>), 24.01.2019.

⁴³ Vahdettin Işık, **Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Doğu-Batı Algısı: İctihâd ve Sırât-ı Müstakim Dergileri Örneği**, İstanbul, Mahya Yay., 2019, s. 122.

⁴⁴ Derveze, **Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru**, s. 19, 20.

kuşatmış bulunuyordu.⁴⁵ Özellikle Derveze'nin doğduğu Filistin coğrafyası bu kuşatmayı en açık şekilde yaşamaktaydı.

Doğrudan bir işgalin içine doğan Derveze'nin hayatını anlatırken ifade ettiğimiz gibi, onun hayatı tam anlamıyla alt üst oluşlarla geçmişti. İşgal şartları altında doğmuş, yoksulluklarla mücadele etmiş, öğrenim hayatı kesintiye uğramış, müntesibi olduğu medeniyetin inhitatı onu erken yaşlarda sorumluluklar üstlenmeye mecbur etmişti. Döneminin öncü şahsiyetlerinin birçoğunda gördüğümüz gibi Derveze de bu çöküşü engellemek için sıra dışı bir gayrete girişmiş görünmektedir. İngiltere ve Fransa arasında paylaşım gelgitlerinin sürdüğü işgal süreci, siyonizmin bölgede kendisine alan açmaya başlaması ile yeni bir krize yol açmaktayken, Derveze de süreci yakından takip etmiş, bir yandan ilmi faaliyetlerini zor şartlar altında sürdürmeye, öte yandan da işgal ve çöküş sürecinde yaşanan sorunları göğüslemeye yönelik mücadelelere girişmişti. Bu mücadele sürecinde vücut bulan pek çok ilişki, organizasyon ve örgütlenme çabasında onun öncü bir rol üstendiği görülmektedir.

Osmanlı coğrafyasının herhangi bir yerinde vuku bulan işgali protesto eylemlerine destek vermekten, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmaya,⁴⁶ yükselen Türk milliyetçiliğine tepkiden 1919'da Kudüs'te toplanan ilk Filistin Kongresi'nin sekreterlik görevini yürütmeye⁴⁷, Cemiyet-i İlmiye'nin kuruluş çabalarından tüm İslam coğrafyasından katılımcıların yer aldığı ve Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin başkanlığında Muhammed İkbal gibi seçkin katılımcıların da yer aldığı 1931 Kudüs İslam Genel Kongresi'nde genel sekreterlik görevine kadar pek çok girişimde doğrudan etkin rol üstlenmişti. Onun bu çabaları işgal hükümetleri tarafından sürgün ve hapis gibi cezalara çarptırılmasına yol açmıştı. Yine 1939 yılında Fransız Askeri Mahkemesi tarafından Şam'da 5 yıllık mahkumiyet verildiği yıllar, Derveze'nin kendisini düşünsel olarak yenilediği ve derinlemesine Kur'an çalışmalarına yöneldiği yıllar olmuştur.⁴⁸ Böylece bu yoğun çabaların semeresi olarak o bir yandan da ciddi bir müktesebat oluşturmaktaydı. Tarihin kırılma dönemlerinden

⁴⁵ Işık, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁶ Derveze, **Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru**, s. 250.

⁴⁷ Derveze, **Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru**, s. 268.

⁴⁸ İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)**, Çev.: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, İstanbul, Ekin Yay., 1997, c. I, s. VII.

birinde üstlendiği bu roller, onun çok yönlü bir tecrübe biriktirmesine vesile oluyordu. Verdiği eser sayısı ve eserlerindeki konu çeşitliliği bu durumu yansıtmaktadır.

Kuşkusuz onun bu bitmek bilmeyen çabalarının, salt nicel bir birikim oluşturmayla sonuçlanmadığı görülmektedir. Nitekim yoğun ve çeşitli alanlarda verdiği emeklerin, çözüm arayışlarında onu yeni yöntemler aramaya sevk ettiği söylenebilir. Birçok ilk girişim ve kurumlaşma yanında, İslam ilim geleneğinde ilk kez nüzul sürecini esas alan bir tefsir yazması da onun çözüm arayışlarındaki bu yeni girişimlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

B. Kur'an Yorumu

Öncelikle Kur'an Yorumu ifadesiyle kast edilenin ne olduğunu belirtmek için kelimelerin anlamları üzerinde durmak gerekli olacaktır. Bu sebeple ilk olarak “Kur'an”, sonra da “yorum” kelimeleri ele alınacaktır.

Derveze'ye göre Kur'an, “قرأ” kelimesinden mastar olup “okunan şey” anlamına gelmektedir. Bu kelime, Peygamber ve Raşit Halifeler döneminden beri mushafın içindeki ayetlerin bütünü için özel bir isim olmuştur. Aynı zamanda Kur'an'ın tamamlanmasından önce de nazil olan Kur'an bölümlerine bu adın verildiğini belirtmektedir. Derveze'nin Kur'an yorumunu yansıtan bir diğer tanımı; kafirlerin inkarcı tutum ve tartışmaları ile onlara verilen cevapların anlatımı dışında, davetin ilkeleri ve bu ilkeleri destekleyen hükümleri ihtiva eden bölümler⁴⁹ şeklindedir.

Yorumkelimesi sözlükte, bir yazının veya bir sözün, anlaşılması güç yönlerini açıklayarak aydınlığa kavuşturma, bir olayı belli bir görüşe göre açıklama değerlendirme, gizli veya hayali olan bir şeyden anlam çıkarma olarak tarif edilir.⁵⁰ Felsefi bir terim olarak yorum, bir hesabın başlangıç önermelerinin, anlamlarının belirlenişidir ki, bunun bir sonucu olarak verili hesabın uygun biçimde kurulmuş olan bütün önermeleri anlam kazanır.⁵¹ Ya da, bir metni, bir haberi,

⁴⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 409.

⁵⁰ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 8. Bsk., Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988, c. II, s. 2464.

⁵¹ M. Rosenthal ve P. Yudin, **Felsefe Sözlüğü**, 4. Bsk., Çev.; Enver Aytekin- Aziz Çalışlar, İstanbul, Sosyal Yay., s. 543.

motivasyonu, bilinmeyen veya anlaşılmayan bir mesajı bir olayı inceleyip açıklayarak değerlendirme, belli bir bakış açısından hareketle anlamlandırma. Diğer bir ifadeyle, yorumlayan kişide, kavramsal bir şema ya da modelin olmasını gerektiren anlamlı bir biçimde açıklama yöntemidir.⁵²

Bu başlık çerçevesinde ilk olarak Derveze'nin Kur'an'ı yorumlamada kullandığı kendine özgü metodu ele alınacak, sonrasında bazı müfessirlerin ele aldığı birtakım konularda yaptıkları yorumlara dair eleştirilerine yer verilerek, onun Kur'an yorumu ifade edilmeye çalışılacaktır.

1. Tefsirinde Kullandığı Özgün Yöntemleri

Kur'an'ı hayatın tüm alanları için belirleyici ve temel bir rehber olarak gören çağdaş İslam dünyasındaki birçok düşünce ve mücadele öncüsü gibi M. İzzet Derveze de, yaşadığı dönemin sıkıntılarına Kur'an'la bir çözüm bulma arayışı içerisinde olmuştur. Yaşadığı dönemin sancısıyla meydana gelen çalışmasını, kendi ifadeleri ile Derveze şöyle anlatır: “ Kendileri ile dinlerinin kutsal kitabı arasındaki bağın kopmasına yol açan, onları üzüntü ve endişeye sevkeden geleneksel yönteme başkaldırıp ondan yüz çeviren gençlerimizden birçoğunun hissettiği şiddetli ihtiyaca cevap vermek ve **Asru'n-Nebi, Siretu'r-Rasul Mine'l-Kur'an** ve **ed-Düsturu'l-Kur'ani Fi Şuuni'l-Hayat** isimli kitaplarımızdaki konulara göre bölümlere ayırarak, Kur'an'ın tamamını ele almak amacıyla; tenzilin hikmetini, genel olarak Kur'an'ın prensiplerini ve ele aldığı konuları, yeni bir yöntem ve tertiple göstereceğimiz kapsamlı bir tefsir yazma düşüncesi bizde oluştu.”⁵³

Özellikle kriz dönemlerinde kendini gösteren külli bir okuma ve anlamlandırma çabasının ürünü olduğu anlaşılan ve somut olarak yaşanan sıkıntılara, çözüm arayışı olduğunun belirtildiği bu ifadelerin ardından, tefsirinde kullandığı yöntemin neler olduğuna değinilecektir.

⁵² Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 3. Bsk., İstanbul, Paradigma Yay., 1999, s. 937.

⁵³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 277, 278.

a. Surelerin Nüzul Sırasını Dikkate Alması

Kur'an'ın vermek istediği mesaj, toplumların ömrü dikkate alındığında çok kısa denilebilecek yirmi üç yıllık bir sürede karşılık bulmuş ve yepyeni bir toplum inşa etmiştir. Bu insanın nasıl gerçekleştiği konusu tarih boyunca hep bir merak konusu olagelmıştır. Bu hususa dikkat çeken Derveze, önceki alimlerin de benzer çalışmalar yaptığına değinerek⁵⁴, nüzul sırasına göre tertip edilmiş bir tefsir yazma ameliyesinde bu merakın etkili olduğunu belirtmiştir. Zira böylece, Kur'an'ın iniş dönem ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde izlemek mümkün olduğu gibi, nebevi siretteki sürecin izlenmesi sağlanmış olmaktadır. Böylece okuyucu, Kur'an'ın nazil olduğu ortama, onun karşılaştığı şartlar, ilişkiler, boyutlar ve kavramlarının atmosferine girmekte, kendisi için tenzilin hikmeti berraklaşmaktadır.⁵⁵

Surelerin nüzul sıralarına ilişkin Suyuti (v. 911/1505)'nin usulünde, Hazin (v. 741/1341) tefsiri ve Tabersi (v. 548/1154) tefsirinde farklı sıralamaların varlığına dikkat çeken Derveze, sonuç olarak eleştiri ve ayıklamalar sonucu kesinliği anlaşılan ya da güvenilir kaynaklardan Peygamberimiz zamanına kadar dayandırılan bir nüzul sırası tertibinden söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Ancak surelerin konu bütünlüklerini⁵⁶, üsluplarını⁵⁷, nazım özelliklerini⁵⁸ dikkate alarak az çok farklılıklar olmasına rağmen bir kanaate varmanın mümkün olduğunu belirtmiş ve Kadroğlu Mushafı'ndaki tertibi dikkate aldığını ifade etmiştir.⁵⁹

Tercih ettiği mushafta ve diğer bazı mushaflarda Medeni olarak yer almasına rağmen, Rad, Hac, Rahman, İnsan ve Zilzal surelerini, içerik ve üslup özellikleri dolayısıyla Mekki olarak değerlendiren görüşü benimsediğini ayrıca belirtmiştir.⁶⁰ Derveze'nin nüzul sıralamasını kabataslak bir sıralama olarak değerlendiren yorumlar

⁵⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 9.

⁵⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 9.

⁵⁶ Derveze, "el-Kur'anul-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 125, 126.

⁵⁷ Derveze, "el-Kur'anul-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 126, 127.

⁵⁸ Derveze, "el-Kur'anul-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 189, 190.

⁵⁹ Derveze, "el-Kur'anul-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 125.

⁶⁰ Derveze, "el-Kur'anul-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 125.

olmasına rağmen, Mekki-Medeni ayırımına ilişkin belirttiği kriterlerin dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır.⁶¹

Son dönem tefsirler içerisinde nüzul sıralamasını dikkate alarak yazılmış ilk tefsir olma özelliğini taşıyan **et-Tefsiru'l-Hadis**'ten sonra yapılan başka çalışmalarda olmuştur. Örneğin; Mirza Ebu'l-Fazl (v. 1956), Sait Yakub Hasan (v. 1940), Muhammed Ecmel Han (v. 1969) ve Haşim Emir Ali (v. 1987) gibi isimlerin yaptığı çalışmalar⁶² ile, Dimeşk'te 1964 yılında yayınlanan, Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gazi el-Furati ed-Deyrezuri (v. 1978)'nin: **Tefsiru'l-Beyani'l-Meani**, 2008 yılında yayınlanan Muhammed Abid el-Cabiri (v. 2010)'nin **Fehmu'l-Kur'ani'l-Hakim et-Tefsiru'l-Vadih Hasebe Tertibi'n-Nüzul** ve M. Zeki Duman'ın: **Beyanu'l-Hak** isimli tefsirleri bu tarz çalışmalardandır.⁶³

b. Nüzul Ortamını Dikkate Alması

Müfessirin aynı zamanda tarih alanındaki ilgi ve birikimi ayetlerin nasıl bir ortamda nazil olduklarına ilişkin dikkatlerimizi çekmesinde etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi dini, fikri, ekonomik ve sosyal açıdan sürekli bir mercek altında tutmanın, ayetleri anlamada kaçınılmaz bir gereklilik olarak gören Derveze, tefsirine hazırlık olarak nitelediği; **Asru'n-Nebi, Siretu'r-Rasul Mine'l-Kur'an** ve **ed-Düsturu'l-Kur'ani Fi Şuuni'l-Hayat** isimli üç eserini bu çerçeveyi tam olarak verme gayesiyle kaleme aldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, Risalet öncesi dönemin dikkate alınmasının bir o kadar önemli olduğunu, daha önce yazılan siret kitaplarında ele alınmayışını büyük bir eksiklik olarak gördüğünü de belirtmiştir.⁶⁴ Çünkü, Peygamberimiz'in yetiştiği toplum ve dönemin gelenekleri, görenekleri, inançları, fikirleri ve alışkanlıkları ile Peygamberimiz'in gönderilişi,

⁶¹ Mustafa Öztürk, "Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış", **İslamiyat**, 2004, Sayı 4, s. 85.

⁶² Okumuş, **a. g. e.**, s. 20, 21.

⁶³ Rıza Savaş- Ömer Dumlu, "Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu", **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 165.

⁶⁴ Derveze, **Asru'n-Nebi Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Çev.: Mehmet Yolcu, 3. Bsk., İstanbul, Ekin Yay., 1998, c. I, s. 12, 13.

pratik hayatı, dolayısıyla Kur'an'ın vahyi ve vahye muhatap olan toplumun genel durumu arasında çok sağlam ve güçlü bağlar vardır.⁶⁵

Kur'an'ın inişine tanık olan o günkü Arap toplumunun, anlam, üslup, hitaplar, kullandığı edebi sanatlar, terminoloji veya benzetmeler konusunda hiçbir yabancılık çekmediğini vurgulayan Derveze, bir tarih uzmanının bakışıyla Kur'an'ı, nazil olduğu dönemin hayat tablolarını yansıtan en doğru ve en güvenilir kaynak olarak gördüğünü belirtir. Ancak bu noktada şu şerhi koymaktadır, Kur'an-ı Kerim yaşanan olaylarla ilgilidir derken, Allah Rasulü'nün fiili yaşayışıyla, mücadele verdiği ortamla ve bu sırada yaşanan olaylarla ilgili tüm tabloları içerdiğini ya da Kur'an'ın hedefinin bizzat bu sahneleri aktarmayı amaçladığını, bir tarih kitabı gibi ele alınması gerektiğini kastetmiyoruz.⁶⁶ Bu verileri dikkate almanın önemini ise şöyle açıklar; Kur'an okuyucuları, realiteden uzaklaşmazlar, tahminlerin, gereksiz eklemelerin ve kuru tartışmaların, ayetleri Kur'an'ın kastetmediği anlamlara yormanın disiplinsizliğine dalmazlar.⁶⁷

c. Tefsirde Bütüncül Yaklaşımı Dikkate Alması

Bir kelam olarak Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyeti, her dönem, hayatlarını O'nun rehberliğinde anlamlandırmak ve inşa etmek isteyen müminlerin ilgilendikleri alanlar içerisinde müstesna yerini muhafaza etmiştir. Bu faaliyeti kendi yaşadığı dönem içerisinde birincil sorumluluk olarak gören Derveze için de bu durum böyle olmuştur.

Bu çerçevede, Kur'an mesajının boyutlarını, işaret ettikleri nesneleri, telkinlerinin hatta ayetlerin indiği atmosferi ve ayetlerin birbiriyle ilintisini anlamanın, en üstün, en sağlam ve en kolay yolu olarak, Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla tefsir etmek, bir kısmını diğer bir kısmına atfetmek, ya da irtibatlandırmak yöntemini benimsemiştir. Bunun da dil, nesnel karşılık, münasebet, üslup, hüküm, konum ve açıklama sınırları içinde gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.⁶⁸ Benimsediği bir diğer

⁶⁵ Derveze, "el-Kur'an-ı'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 144.

⁶⁶ Derveze, "el-Kur'an-ı'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 34, 35.

⁶⁷ Derveze, "el-Kur'an-ı'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 146.

⁶⁸ Derveze, "el-Kur'an-ı'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 198.

önemli yaklaşım biçimi; Kur'an'ın yorum ve tefsirini sadece Tefsir, Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü çalışmalarında veya İslami İlimler tabir edilen diğer ilmî faaliyetler çerçevesinde aramanın doğru olmayacağı, Onun yorumunun bütün bir müslüman dünyanın kültür ve medeniyetinin dokularında aranması gerektiği⁶⁹ şeklinde ifade edilebilecek olan, Kur'an'ı ilzam ettiği temel prensipleri ve ilkeleri doğrultusunda bir bütün olarak ele almanın gerekliliğini vurguladığı yöntemidir.

Sonuç olarak Derveze, Kur'an mesajının boyutlarını, konularını ve hedeflerini doğru biçimde kavramak için Kur'an'ın bölümleri arasındaki irtibatı, ayetler grubu arasındaki ahengi dikkate almanın zorunlu olduğunu, tersine ayet ayet, ibare ibare ele alarak literal bir okuma yapmanın birçok konu ve konumla ilgili akış birliğini bozacağını düşünmektedir. Bu durumun, doğru anlama, doğru düşünme ve doğru kavrama noktasında karışıklığa yol açmakla birlikte, Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği asıl hedeften uzaklaşılmasına sebep olacağını belirtmektedir.⁷⁰

2. Bazı Tefsirlerin Metotlarına İlişkin Değerlendirmeleri

Derveze, ayetlerin yorumunda çeşitli tefsir yöntemlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Kimi zaman eksik yönlerine değinerek tamamlama, kimi zaman eleştirme, kimi zaman da kullandığı yönteminden istifade ettiğini belirterek bu yöntemlere değinmektedir. Bu başlık altında onun Kur'an yorumunu etkilediği düşünülen tefsir yöntemlerine dair değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır.

Nüzul Sebeplerine İlişkin;

Derveze, ayetlerin iniş sebepleri ve nesnel münasebetlerine ilişkin rivayetlere, haklarında geniş çaplı bir eleştiri, eleme ve arındırma yapılmaksızın, topluca yer verilmesini önemli bir eksiklik olarak görmektedir. Çünkü bu rivayetlere bakıldığında, ayetin akışıyla, konusuyla ya da metniyle alakasız olan ya da dikkatle bakıldığında İslam'ın ilk üç yüzyılında meydana gelen ihtilafların, siyasi, mezhebi, etnik, fıkhi ve

⁶⁹ Ekrem Demir, “Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi”, Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Ankara, 2006, s. 161, 162.

⁷⁰ Derveze, “el-Kur'an'ı'l-Mecid”, et-Tefsiru'l-Hadis, c. I, s. 190.

kelami bölünmelerin etkisinde kalarak dile getirilmiş ifadeler olduğunun görülebileceğini belirtmiştir.⁷¹

Tefsir Rivayetlerine İlişkin;

Birçok tefsirde yer verilen, ayetlerin nüzul sebeplerine dair benzer şekilde hiçbir eleştiri ve ayıklamaya tabi tutulmadan aktarılan rivayetlere ilişkin Derveze, temkinli davranmış ve bu anlamda yapılan dil ile ilgili açıklamalara itibar etmemiştir. Bu rivayetlerin sebebinin yine ilk dönem müfessirlerin yaşadıkları dönemdeki çeşitli olaylara taraf olma çabası olduğunu düşünmekte ve daha sonraki dönem müfessirlerince tekrar edilerek bir nass gibi algılanmasına sebep olunduğunu belirtmektedir.

Bu tür rivayetleri, birçok yanlışla, zihin bulanıklığına, ayrılıklara ve mücadelelere sebep olması açısından eleştiren müfessir, İmam Şafii'nin, İbn Abbas'a nispet edilen tefsir rivayetlerinin sayısı binleri bulmasına karşın, "bu rivayetlerin ancak yüz kadarı kesindir" demiş olmasını bu durumun kanıtı olarak değerlendirmektedir.⁷²

Kıssalara İlişkin;

Derveze, muhataplara daha önce bildikleri olaylar üzerinden verilmek istenen mesajı daha etkili, açıklayıcı ve örnekleyici bir yöntemle ulaştırmak amacıyla kıssa anlatımının Kur'an'da yer aldığını belirtmektedir. İnsanlar daha önce bildikleri olayları, olayın nasıl gerçekleştiği ile meşgul olmaksızın nasıl iletildiği ve anlatılanla ne demek istendiği hususunda zihinlerini meşgul edebilecekler ve kendi yaptıklarını muhasebe edebileceklerdir. Bu şekilde, Kur'an'ın temel ilkeleri, nebevi tebliğin ana hedefleri pekiştirilmiş, desteklenmiş olmaktadır.⁷³

Ancak bazı tefsirlerde, öğüt ve hatırlatmadan çok, geçmişlerin haberlerinin, anlatılan olayların mahiyetlerinin ve gerçekliklerinin anlatılmaya çalışılması ve bunları delillendirmek için birbiriyle çelişen ve tartışmalara sebep olan bir yaklaşım sergilenmesi, Kur'an'ın kıssalar aracılığıyla vermek istediğimesajın net olarak

⁷¹ Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 205.

⁷² Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 212.

⁷³ Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 177.

anlaşılamamasına, öngördüğü yüksek hedeflerin bu tür laf kalabalıkları yüzünden fark edilmemesine yol açmaktadır.⁷⁴

Evrensel Sahnelere, Cinlere ve Meleklerle İlişkin;

Derveze, Kur'an'da evrensel sahneler ve yasalara ilişkin yer alan bilgileri, muhatap olanların dikkatini Allah'ın azametini ve hükmünde eşsiz olduğuna, egemenlik alanının sonsuzluğuna, yaratmasının eşsizliğine ve sağlamlığına dikkat çekme amacına matuf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca muhatap olan toplumun da bu yöntemle kast edilenin, Allah'ın azametini kabul etmenin zorunlu olduğunu anladıklarını, lakin kabul veya reddetme noktasında ayrıştıklarını ifade etmiştir.⁷⁵

Bazı müfessirlerin, evrensel sahneler, yasalar, melekler, cinler ve Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili hususlarda ayrıntılı açıklamalar, bilimsel teoriler ışığında delil getirme çabası içerisinde olmalarını eleştirmiştir. Çünkü onların bu tür olgulara yönelik yoğun bir çaba içerisine girmeleri, okuyucular nezdinde bu tür bilgilerin Kur'an'da bizzat kendileri için yer alan ve öğrenilmesi gerekli bilgiler olduğu yönünde bir yanılgı oluşturmaktadır. Bu yaklaşım biçiminin, Kur'an'ı tartışmaların, araştırmaların, bilimsel, teknolojik ve evrensel teorilerin ispat veya ret alanlarına sürükleyeceğini ifade etmektedir. Şeyh Tantavi (v. 1940)'nin “**Tefsiru'l-Cevahir**” isimli eserini bu tür girişimlerin ilginç bir örneği olarak değerlendirmiştir.⁷⁶

Tefsirlerde Yer Verilen Mezhep Kavgalarına İlişkin;

Derveze, bazı müfessirlerin Kur'an ayetlerini kendi zemininden uzaklaştırarak, özellikle kelimeler alanına dair tartışmalarda tefsir kitaplarını bir zemin olarak kullanmalarını şiddetle eleştirmiştir. Özellikle, Allah Teala'nın zatı sıfatları, fiilleri, azaları, inişi, yükselişi, istiva edişi hakkında yoğun tartışmalara girmiş olmalarını ya da insanın fiilleri, sevabı, azabı gibi konularla, tevbe eden insanın durumuna ilişkin konulardaki tartışmaları yansıtmalarını, Kur'an ayetleriyle hiçbir şekilde

⁷⁴ Derveze, “el-Kur'an-ı-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 218, 225.

⁷⁵ Derveze, “el-Kur'an-ı-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 182, 184.

⁷⁶ Derveze, “el-Kur'an-ı-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 226, 231.

bağdaştırılamayacak ve ayetlerin üslubunun müsaade etmediği sahalara çekilmesine sebep olduklarını belirtmiştir.

Kur'an ayetlerinin, İslam inanç sisteminin, sosyal ve bireysel hayata ilişkin hükümlerin ve hukuk sisteminin temel dayanağı olduğunu vurgulayan müfessir, bu alana ilişkin yapılacak çalışmaların, ayetlerin akış içerisindeki vurguları dikkate alınarak, bütünlüğü göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini beyan etmektedir. Aksi takdirde, bir tartışmanın tarafı olarak kullanılan ayetlerin kendi misyonunu kaybetme durumu ile karşı karşıya kalacağı uyarısında bulunmuştur.⁷⁷

Kur'an'ın Sırları, Sembolleri ve İfadelerinin Batini Anlamları İle Uğraşılmasına İlişkin;

Derveze, Huruf-u Mukattaa'nın anlamlarına ilişkin yapılan yorumlar ya da bazı ayetlerin astronomi, tıp, hesap, astroloji vs gibi ilimlerin temeli olarak yorumlanması şeklindeki yaklaşımları, Kur'an'ın mesajının net bir şekilde anlaşılmasına mani olarak görmektedir. Bu tür yaklaşımların Kur'an'ı doğal mecrasından çıkartarak, Kur'an ifadelerinin, geometrik, aritmetik, kimyasal denklemlere dönüşmesine, mantıksal, diyalektik ve kelami tahminlere malzeme olmasına sebep olduğunu belirtmektedir.⁷⁸

Kur'an'ın Nüzulünün Tek Seferde Olduğu Şeklindeki Rivayetlere İlişkin;

Derveze, Kur'an vahyinin, bir kerede, toplu olarak dünya göğüne indirildiği, Peygamberimiz'in bisetinden sonra da peyderpey O'na indirildiği şeklindeki rivayetleri, Kur'an vahyinin ve Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayetlerin işaret etmediği bir yaklaşım olarak görmektedir. Çünkü böyle bir yaklaşım, bilerek ya da bilmeyerek, Kur'an'ın bölümleri ile Hz. Peygamber'in pratik hayatı ve içinde yaşadığı toplum arasındaki ilişkinin, Araplar'a özgü hitap tarzları, Kur'an'a muhatap olanların zihinsel kapasiteleri, alışkanlıkları ve ilgi alanları arasındaki bağlantının göz ardı edilmesine neden olmuştur.⁷⁹

⁷⁷ Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 232, 237.

⁷⁸ Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 239- 249.

⁷⁹ Derveze, "el-Kur'an-ı-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 257, 258.

Kur'an'ın peyderpey, yaşanan olaylar üzerine indirildiğini kabul etmemenin, ayetlere parçacı bir yaklaşımla değerlendirmeye, aralarında tenakuz oluştuğunda da bunları gidermeye dönük; Kur'an'ın harflerine, sembollerine ve gayba ilişkin haberlerini Kur'an'ın ana prensipleri ile bağdaşmayacak mecralarda tartışmalarına sebep olacaktır. Bu da, davet sürecinin ve bu süreci kuşatan atmosferin yardımı ile anlaşılabilir olan Kur'an'ın ana mesajını⁸⁰ ve temel hedeflerini pekiştirici unsurların anlaşılabilmesi sonucunu doğuracaktır.

3. et-Tefsiru'l-Hadis Tefsirinde Kullandığı Yöntemi

Derveze'nin tefsirindeki yöntemi ele alınmadan önce, tefsirinin bir dizi çalışmanın bir parçası olduğuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu dizinin ilk halkası, **Asrun-Nebi ve Bietuhu Kable'l-Biseti** ve **Siretü'r-Rasul** isimli, Kur'an ayetleri çerçevesinde yazılmış siyer çalışmalarıdır. Bu çalışmaları takip eden ikinci halka; **ed-Düsturu'l-Kur'ani ve's-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fi Şuuni'l-Hayat** adlı eserdir. Daha sonra **et-Tefsiru'l-Hadis** isimli tefsirini kaleme almıştır. Bu silsile, tefsirindeki yönteminin şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.

Derveze, tefsirini her kesimden insanın rahatlıkla okuyabileceği, özellikle genç neslin istifade edebileceği özellikte kaleme almaya çalıştığını belirtmektedir.⁸¹ Şimdi bu amaca istinaden kullandığı yöntemi, maddeler halinde sunulmaya çalışılacaktır:

1) Sureler, nüzul sırası dikkate alınarak sıraya konulmuş ve tefsirleri yapılmıştır. Bu yöntemle, Kur'an okuyucusunu ayetlerin nazil olduğu ortamın atmosferine çekerek, tenzilin hikmetinin zihinlerde berraklaşmasını hedeflediğini belirtmiştir.⁸²

2) Derveze, bazı surelerin nüzul sıralaması ve Mekki ya da Medeni olduklarını belirleme noktasında dikkate aldığı Hattat Kadroğlu mushafının hilafına tespitlerde bulunmuştur. Surelerin sıralaması ya da nüzul ortamına dair farklı bir kanaate sahip olmasının gerekçelerini, ayetlerin içerikleri itibarıyla nüzul ortamı gelişmelerine

⁸⁰ Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 262, 263.

⁸¹ Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 278.

⁸² Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, c. I, s. 4.

dayandırmaktadır. Bu bağlamda, Alak, Kalem, Müzzemmil ve Müddessir surelerinin giriş kısımlarını istisna tutarak, diğer ayetlerinin başka surelerin nüzulünden sonra nazil olduğunu belirtir. Fatiha suresine ilişkin, bu surenin ilk defa tam olarak nazil olan sure olduğunu belirterek, Kur'an'ın "önsöz"ü olma vasfını haiz sure olduğunu belirtir ve nüzul sıralamasında ilk sıraya yerleştirir.⁸³

3) Kur'an bölümleri ve ayet grupları, nazım, anlam ve akış olarak bütünlük oluşturan, tam cümleler halinde bölümlere ayrılmıştır.⁸⁴

4) Sure girişlerinde, pek kullanılmayan, yeni ve garib kelimeler kısaca açıklanmış, lugat ya da nahiv açısından ayrıntılı açıklamalara gereğinden fazla değinilmemiştir.

5) Ayetlerin açıklanmasında cümlelerin ilk anda anlaşılabilir anlamları verilmiştir. Basit, yalın ve anlaşılır bir üslupla, amaçlar ve hedefler ifade edilmiştir.

6) Cümlelerin içerdiği, hükümler, ilkeler, telkinler ve yasal, ahlaki, toplumsal, manevi direktifler belirginleştirilecek şekilde açıklamalar yapılmıştır.

7) Sure girişlerinde, surenin içerisinde yer alan temel konuları, Mekki ve Medeni oluşlarını dikkate alan açıklamalar çerçevesinde belirtmiştir.

8) Ayet gruplarının içerdiği tablolar, Hz. Peygamber'in hayatından ve içinde yaşadığı toplumdan sahneler belirginleştirilerek anlatılmıştır. Derveze bu hususu çok önemseydiğini vurgulamaktadır. Zira Nebevi davet ortamının, koşullarının, gelişiminin, manzaralarının ve gelişmelerinin anlaşılmasına yardımcı olacağını düşünmektedir. Çünkü, Kur'an'ın indirildiği atmosferin belirginleştirilmesi Kur'an ayetlerinin içerdiği bir çok amacın belirginleştirilmesinde yardımcı olacaktır.⁸⁵

9) Araç ve destek nitelikli ifadelerle, bunların kapsadıkları üsluptan kaynaklanan amaçlara dikkat çekmiştir. Yorum, değerlendirme, tatmin etme, pekiştirme, teşvik etme, ürkütme, yaklaştırma, somutlaştırma, benzetme, eleştirme,

⁸³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 285.

⁸⁴ Derveze, "el-Kur'an'u'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 276.

⁸⁵ Derveze, "el-Kur'an'u'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 277.

dikkat çekme ve hatırlatma gibi özellikler, asıl konuyu gölgelemeyecek ölçüde açıklamalar ile yansıtılmıştır.⁸⁶

10) Kur'an'ın anlam ve akışıyla uyumlu gördüğü rivayetlere, çeşitli hedeflere binaen ayetlerde yer verilen tablo ve sahnelerin belirginleştirilmesi bağlamında değinmiştir.⁸⁷ Bu bağlamda, genelde dirayettefsirlerini, rivayet tefsirlerine öncelemiş, ayetlerin genel akışı, birbirleriyle uyumlu oluşu, konuları arasındaki ilişki noktasında algısını yorum ağırlıklı gerçekleştirmiştir.⁸⁸

4. Eserde Öne Çıkan Üsluba Dair Kriterler

a. Eşsiz Bir Üslup Olarak Kur'an Üslubu

Kur'an'ın sözlü yapısında, surelerde, ayetlerinde, kıssalarında, öğüt ve telkinlerinde, örneklendirmelerinde, kanıt ve tartışmalarında göz kamaştırıcı, duyanları hayrette bırakıcı bir ifade tarzı kullanıldığını belirten Derveze, bu ifade tarzının ne daha önce gönderilmiş ilahi kitaplarda ne de herhangi bir nazım ya da nesir eserlerinde bulunacağını ifade etmiştir.⁸⁹ Bu üslubu ile Kur'an kendine özgü bir yapıya sahiptir.

Kur'an'ın dil yapısının en önemli vasfının muhatap topluluklarca anlaşılması olduğunu belirten müfessir, nazım, ifade tarzı, anlam, mefhum ve delalet itibarıyla kavrayış ötesi olmadığını altını çizmektedir.⁹⁰ Bu itibarla **el-Kur'an'u'l-Mecid** adlı usul kitabında, melekler, cinler, ahiret hayatı, Allah'ın zatı ve bazı ifadelerin batını anlamlarına ilişkin müstakil bölümler açarak bu hususların ifade edilişindeki maksadı, üslup özellikleri çerçevesinde açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.

⁸⁶ Derveze, “el-Kur'an'u'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 277.

⁸⁷ Derveze, “el-Kur'an'u'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 277.

⁸⁸ Ekrem Demir, **a. g. t.**, s. 198.

⁸⁹ Derveze, “el-Kur'an'u'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 34.

⁹⁰ Derveze, “el-Kur'an'u'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 147.

b. Hitabi Oluşu ve Muhatabı Gözetili

Derveze, Kur'an ayetlerinde hitap esaslı bir üslubun benimsendiğini ve her katmandan insana yönelik olduğunu vurgular. Her sınıftan insanın, sorularına cevaplar vererek, eleştirilerini, iddialarının gerçek olmadığını sözlü dilin canlı atmosferinde dile getirdiğini belirtir.⁹¹

Bu yöntemden maksadın da, insanların vicdanlarını uyarmak, dikkatlerini gözlemlenebilir evrenin olağanüstü fenomenlerine çekerek, evrensel olguların ve yasaların, tıpkı insanlar arası yaşanan hayat gibi akıp duran, canlı bir süreç karakteri gösterdiğini müşahade ettirmek olduğunu söylemektedir. Böylece Allah Teala'nın varlığının, azametinin, evrensel hikmetinin, mutlak tasarrufunun, birliğinin, itaat ve ibadet sunulmaya sadece O'nun layık olduğunun, O'na kulluk sunmaya çağırان davetin hakkı temsil ettiğinin, peygamberleri ve indirdiğı kitapları aracılığı ile duyurduğu emir ve yasaklarına uymanın zorunlu olduğunun algılanması gereğini vurgulamaktadır.⁹²

c. Anlam ve Davet Yüklü Olması

Kur'an'ın ifadelerinin muciz oluşunu, hitap ettiğı nüzul dönemi Araplar'ın kavrayışının ötesinde olduğu şeklinde anlaşılmaması gerektiğine dikkat çeken Derveze, bu bağlamda Kur'an ayetlerinin duyulduğu anda tam olarak anlaşılan, ilk muhatapları nezdinde kabul veya redde maruz kalan, sözlü bir davet olma özelliğini vurgulamak istemiştir.

Kur'an'ın dili ile, Peygamberimiz'in yaşadığı çevrenin dilinin aynı olduğunu vurgulayarak Kur'an'ın kafir olanların ve olmayanların sözlerini anlatması ve bunlara karşılık vermesi ile bazı hadislerin anlatımlarının ve üsluplarının aynı olduğuna⁹³ dikkat çeken Derveze, bu anlatımlarda kullanılan üslup biçimi ile işaret edilen maksadın bir dil meselesi değil, daveti kabul etme ya da reddetme tavrı olduğunu

⁹¹ Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 149.

⁹² Derveze, **el-Kur'anü'l-Mecid Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması**, s. 213.

⁹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız, Ayşenur Fidan, "Kur'ânî Dilin Nebvî Dili İnşası -Kudsî Hadisler Bağlamında-", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı**, İstanbul, 2016.

belirtir. Dolayısıyla Kur'an, dil ve üslup olmasının yanında, bir anlam ve davettir ilkesini vurgular.⁹⁴

⁹⁴ Derveze, “el-Kur’anu’l-Mecid”, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ET -TEFSİRÜ'L-HADİS'TE KUR'AN'IN HİTAP, ÜSLUP VE NAZİM ÖZELLİKLERİ

Yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde, yaşanan hayatın tam da orta yerinde nazil olan, değiştiren, dönüştüren ve yaşayan bir hitap olarak nazil olan Kur'an-ı Kerim'in ayetlerindeki üslup da hayatın kendisi kadar çeşitli ve canlı bir karaktere sahiptir. Kur'an ayetleri, peyderpey nazil olduğu süreçte muhataplarının zihnini inşa etmede beşeri dilin imkan alanlarından olan edebi üslup çeşitlerini kullanmanın yanı sıra, kendisine mahsus üslup biçimi ile de farklı bir etkiye sahiptir. İzzet Derveze Kur'an'ın kendisine has üslubunu, mesajının çağlar ötesine taşınmasında en önemli özelliklerden biri olarak niteleyen yakın dönem müfessirlerdendir. Ayetlerin akışı içerisinde üslup özelliklerini sıklıkla vurgulayan Derveze, Kur'an'ın bir hitap olarak okunması ile anlamın yerli yerinde anlaşılmasının mümkün olabileceğini belirtmiş ve ayet yorumlarında sıklıkla bu hususa dikkat çekmiştir.

Bu bölümde, ayetlerin yorumunda yer vermesi oranında Derveze'nin tefsir eserinden örneklerle, daha önceki bölümlerde ele alınan Kur'an'ın hitabi oluşunu yansıtan üslup özellikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A. Hitap Özellikleri

Bu bölümde, anlamaya hazır olan ve bu anlama neticesinde kabul veya ret cephesinde yer alan bir topluma hitap eden vahyin, muhataplarına seslenişini yansıtan hitap özelliklerine, müfessirin dile getirdiği ayet yorumlarından hareketle örnekler verilecektir.

1. Ortam Şartlarını Dikkate Alması

Kur'an ayetleri muhataplarına, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde karşılaştığı durumlara paralel, insanların fikri, sosyal ve ruhsal özelliklerini dikkate alan, hem akıllara hem de kalplere yönelik bir hitap tarzıyla seslenmiştir.¹ Bu hitabını, onların alışkın olduğu ifade biçimleri ya da daha önceden bildikleri veriler üzerinden, durumun gerektirdiği ölçüde sertlik ya da yumuşaklık arzeden seslenişler, sahip oldukları algıların ve uyguladıkları kuralların yanlış olduğuna dair eleştiriler yolu ile gerçekleştirmiştir. Bu hususlara dikkat çeken müfessir, bazı ayetlerin yorumlarında da, ayetlerin daha iyi anlaşılmasına imkan verecek nüzul atmosferinin yansıtıldığını belirtmiştir.

Aşağıda yer alan ayetlerde, müfessirin ortam şartlarına atıfta bulunarak yaptığı, hitabi özellik taşıyan yorumlara yer verilecektir.

Derveze, 74/Müddessir 5/8. ayette geçen “ناقور” kelimesinin -benzeri olan “sur” ve “nida” kelimeleri gibi- kullanımının tesadüfi olmadığını, o dönemin insanların önemli bir iş için toplanmayı istediklerinde, davula vurmak, boruya üfleme veya sesi yükselten aletleri kullanmak gibi işlere alışkın olmalarından dolayı, Kur'an ayetlerinde bu ifadelerin yer aldığını belirtmiştir. Bu şekliyle Kur'an'ın, o toplumda bilinen uygulamalara benzetme yolu ile ayetleri zihinlere yaklaştırmayı yöntemini uyguladığını teyit etmektedir.²

Yine 74/Müddessir 5/26- 31 ayetlerin tefsirinde Ehl-i Kitap başlığı ile müstakil bir bölüm açan müfessir, ortam şartlarının Kur'an'ın muhataplarına seslenişindeki üslubu belirleyici bir unsur olduğunu tespit etmektedir. Mekki sureler çerçevesinde yaptığı değerlendirmede, Mekke'deki Ehl-i Kitap unsurların çoğunluğunu Hristiyanlar'ın oluşturduğunu, Medine'de ise bu çoğunluğun Yahudiler'de olduğunu belirtmektedir. Bu tespitin ardından Mekke'de ağırlıkta bulunan Hristiyanlar'ın davetin başlangıç zamanlarında daha yumuşak ifadelerle muhatap alındığını, onların inkarcı ve düşmanca tutumlarının ardından bu üslubun yerini daha sert bir üsluba

¹ Derveze, “el-Kur'an'ı'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 34.

² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 445.

bıraktığını ifade etmiştir.³ Diğer yandan surenin 52. ayetindeki; “her kişi kendisine açılan sayfeler verilmesini istiyor” ifadesini, muhatap topluluk içerisinde okur-yazar olanların sayısının hayli yüksek olduğu şeklinde bir değerlendirmeye araç kılmıştır.⁴

Müfessirin, nüzul ortamını dikkate alarak gerçekleştirdiği tefsirlerin bir örneğini de, 111/Tebbet 6/1-5 suresi tefsirinde görmek mümkündür. Sure, Ebu Leheb ve karısına beddua içerikli bir üslupla şekillenmiştir. Bu durum Kur’an’da yer alan yegane örnektir. Derveze, surede kim oldukları belirtilmeyen bu kişilerin kimliklerine dair rivayetlerde yer alan açıklamalara değindikten sonra, bu kişilerin, kendi isimleri anılmaksızın, yepyeni bir adlandırma ile kıyamete kadar devam edecek bir bedduanın konusu olduklarını, bu durumun da davetin ilk yıllarında Peygamber’in psikolojisi ve davetin seyri noktasında ne denli olumsuz bir etkiye bulunduklarının resmi olduğunu belirtmiştir.⁵

Müfessirin ayetlerde geçen ifadeleri, ortam şartlarına bağlı yorumda bulunmasına dair bir diğer örnek; 87/Ala 8/19. ayet bağlamında Hz. Musa ve Hz. İbrahim’in sayfelerine atıfta bulunulmasını, o toplumda bu isimlerin ve kıssalarının diğerlerinden daha fazla anlatılması, dolayısıyla önemsenmesi ile ilişkilendirmesi⁶ şeklindeki ifadelerinde yerini almıştır. Yine 80/Abese 24/13. ayette yer alan “صف” kelimesine ilişkin müfessirlerin; “daha önce indirilen kitaplar”ı kastettiği şeklindeki yorumlarına itibar etmeyerek, ortam şartlarına daha uygun olması sebebiyle, kast edilenin o zamana kadar nazil olan Kur’an ayetleri olduğu görüşünü tercih etmiştir. Ayrıca kelimenin mecazi anlamda kullanıldığını, çünkü ilahi vahyin sayfelere yazılmış bir şekilde Hz. Peygamber’e iletilmediğini, vahyin O’na ilka edildiğini belirtmiştir.⁷

Yetimlere iyilik ve merhametle davranılıp haklarının gözetilmesinin birçok ayette yer almasının sebebini müfessir, nüzul ortamındaki yaygın ve olumsuz durumla ilişkilendirmektedir. Zira yetimler, özellikle kendilerine intikal eden mirası

³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 471, 472.

⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 471, 494.

⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 498.

⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 521.

⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 121.

kaybetmekle, vasi ve velileri tarafından bu malların yenilmesi durumu ile çokça karşılaşmakta idiler.⁸

93/Duha 11/1-11 ayetlerinin tümünde hakim olan üslup üzerinden, surenin tamamını muhatabının ve ortamının şartları çerçevesinde tefsir eden müfessir, ayetlerin üslubu itibarıyla, gençliğinden olgunlaşmasına ve kendisine vahiy indirilmesine kadar Peygamber'in geçirdiği tüm süreci, ruhi bir hazırlık ve yetişme dönemi olarak tasvir ettiğini zikretmektedir. Muhatabının Hz. Peygamber olması sebebiyle, surede yer alan “ضالاً” kelimesinin şirk, cahili gelenekler değil de “şaşkınlık” ifade ettiğini, benzer şekilde; “فهدي” ifadesiyle kast edilenin müşrik hayat içine düştükten sonra Allah'ın O'nu çekip çıkarması değil, Allah'ın varlığı ve kendisiyle nefsinin huzur bulduğu “yakini bilgi”nin kast edildiği tercihte bulunmuştur.⁹

113/Felak 20/1-5 ayetlerinin tefsirinde, esasen Allah'a sığınarak atlatılması gereken korku unsurlarının, o günün toplumunda ilahi kudrete eşdeğer saygı ve tazimde bulundukları varlıklarla ilişkilendirildiğini belirten müfessir, ayetlerin amacının; ilahi kudretin kuşatıcılığı, yegane fayda ve zarar verenin O olduğu, içlerinde herhangi bir korku, ürperti ya da çalkantı olduğunda Allah'tan başka varlıklara sığınılmaması ve onlardan yardım beklenmemesi gerektiği fikrinin yerleştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca surede, fayda veya zarar vermek yönünden düğümlere üfleyen kadınların herhangi bir gücünün ve hasetçinin mal, insan ya da çocuğa etkisinin olup olmadığını anlatmak şeklinde bir amacın yer almadığını da vurgulamıştır. Zira bu hususların konu edilmesi, tamamen ortamda geçerli olan algılar üzerinden hareket edilerek, temel prensiplerin ve öğretilerin muhataplara ulaştırılması hedefine mebnidir.¹⁰

114/Nas 21/1-6 ayetlerinin tefsirinde de müfessirin belirttiği üzere, bazı insanların çeşitli vesveseler ve oluşturulan suni korkular üzerinden bir nevi algı yönetiminde bulunarak, toplum üzerinde tahakküm kurma ya da toplumu yönlendirme

⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 542.

⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 557.

¹⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 47- 50.

çabalarına işaret edilmiş ve bunlara bir cevap olarak, bu yersiz algıların tümünden yalnızca Allah Teala'ya sığınılması, başka varlıkların tasallutu altında kalınmaması emredilmektedir.¹¹

97/Kadir 25/1-5 ayetlerinin tefsirinde müfessir, bazı tefsirlerde yer alan Kur'an'ın bir defada dünya semasına indiği, ardından Hz. Peygamber'e münecemen indirildiği şeklindeki görüşleri, Kur'an'da ve sahih hadislerde buna ilişkin bir delilin olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir. Böyle bir kabulün hiçbir hikmete dayandırılmayacağını da belirterek, Kur'an bölümlerinin önce Mekke sonra da Medine'de cereyan eden, Hz. Peygamber'in hayatına ait tablo ve olayları ihtiva etmesi veya bu olaylardan dolayı inmesi itibarıyla de kabulünün mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹² Ayrıca müfessir, Kadir gecesi isimlendirmesine dair, olağan, niteleyici ve sadece övücü bir adlandırma olarak değil de, bu gecenin Mekkeli bazı çevrelerin zihinlerinde dini nitelikli bir mahiyet arzettiğinin ipucu olabileceğine işaret ederek, yorumlarda ortam şartlarını değerlendirmenin lüzumuna değinmiştir.¹³

91/Şems 26/11-15 ayetlerinde Semud kavmine ilişkin anlatımlara nüzul sırası bakımından ilk kez rastlanmaktadır. Derveze, surenin tefsirinde olayların ayrıntısına girilmeden, “وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” kelimeleri ile toplumun azgınlaşmasında başı çeken kişinin tavrının tasvir edildiğine dikkat çekmektedir. Bu tavra karşılık, Allah'ın onlara azabını göndermekten çekinmediğinin anlatımıyla, haddi aşan, Allah'a ve O'nun çağrısına isyan eden kimselerin akıbetleri gibi akıbet uğrama konusunda öğüt verme ve uyarma amacının güdüldüğünü belirtmiştir. Surede, bir yalanlama, tartışma ve mücadele tavrının olmamasını bu olayın o toplumda zaten biliniyor olması ile ilişkilendirmiştir.¹⁴

85/Buruc 27/1 ayetinde yer alan “بروج (irtifa ve yükselmek)” manasındaki kelimenin, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde, “yıldızlar, ay, güneş ve hareket eden yıldızların içinde döndüğü semavi yörüngeler/konaklar” olarak algılandığı¹⁵ bilgisini

¹¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 62.

¹² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 132, 133.

¹³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 136.

¹⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 142.

¹⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 143.

vererek, devam eden ayetleri anlamlandırma noktasında bu bilginin önemine işaret etmişve okuyucuyu nüzul ortamının atmosferine davet etmiştir.

38/Sad 34/49-54 ayetleri tefsir ettiği bölümde müfessir, “عدن” kelimesinin menşesine değinerek, bu kelimenin Yemen’in meşhur “Adenet” mıntikasındaki bahçelere benzetilerek kullanıldığını belirtmiştir. Bu kullanımı, hedeflenen mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için muhatapın zihnindeki çağrışımlara yönelmeye örnek olarak değerlendirmiştir.¹⁶

72/Cin 40/1-15 ayetlerin tefsiri bağlamında müfessir, Hz. Peygamber ile cinler arasında doğrudan bir muhataplığın olmadığını vurgulamaktadır. Cinlere ilişkin ayetlerde anlatılan durumların tamamen gaybi olduğunu, Hz. Peygamber’in bunlardan ancak Kur’an vahyi ile haberdar edildiğini belirtmiştir. Ayetlerde cinlere ilişkin anlatılanların da, Arapların onlar hakkındaki inançlarını içeren bir tablodan ibaret olduğuna işaret etmektedir. Kur’an vahyinin muhatapların zihinlerinde yer eden şekliyle, cinlerin güçlü ve etkili olduğu, gökyüzünde haberleri işitmek için bir yere oturdukları, bu durumu engellemek için bir meteorun onları izlediği gibi anlatımların tamamının Kur’an’ın sabitleştirdiği, doğruladığı durumlar değil, inançları üzerinden muhataplara mesaj iletilmesi yöntemi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bu anlatımlarda, inkar edenlere, nefislerinde hayli büyük bir pay ayırdıkları bu yaratıklardan örnek alsınlar diye teşvik etme ve korkutma üslubu vardır.¹⁸ 34/Sebe 58/12-14 ayetlerinde tekrar cinler konu edilerek, Araplar’ın zihninde bu mahlukatın dev ve korkunç etkilerini silmek amaçlanmıştır. Süleyman Peygamber’in emrine verilen cinler, başlarında asasına dayanarak öylece duran Hz. Süleyman’ın yere yıkılmasıyla öldüğünü fark etmişlerdir. Eğer muhatapların inandığı gibi gaybı bilme kudretine sahip olsalardı, bu durumu önceden bilir, bu aczi göstermezlerdi.¹⁹

25/Furkan 38/4-6 ayetlerin tefsirinde müfessir; ifadelerin adeta o anda yaşanan, konuşulan şeylerin, aynı ile aktarımı olduğunu belirtmiştir. Zira ortamı hikaye eden ifadelerin ardından Allah Teala, kuvvetli bir karşı koyuşla, onların sözlerini zulüm ve

¹⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 335.

¹⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 8- 17.

¹⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 14, 15.

¹⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. IV, s. 273.

çarpıklık olarak tanımlamış ve 6. ayetteki tamamlayıcı cümleler ile Kur'an'ın tüm gizleri bilen Allah Teala tarafından inzal edildiğini vurgulamıştır. Bu şekilde, Hz. Peygamber manevi açıdan güçlendirilmiştir.²⁰

35/Fatır 39/1-2 ayetlerinin tefsirinde müfessir, meleklerle ilişkin yer alan ifadeleri, zati bir durumun tarif edilişi değil de, nüzul ortamında toplumda var olan kabullere atıfta bulunmak suretiyle, meleklerin, kanatlarının, Allah ile insanlar arasındaki elçiliklerinin, insanların zihinlerindeki Allah'ın kudret ve yüceliğinin en mühim delilleri ve aynı zamanda insanların zihinlerini karıştıran noktalar olduğunu belirtmek için sarfedilmiş ifadeler olarak değerlendirmiştir. Daha evvel gönderilen vahiylerde geçmesi sebebiyle Araplar'ın düşüncelerine yabancı olmayan konular olduğunu da ilave etmektedir.²¹

35/Fatır 39/18. ayetin tefsirinde müfessir, hiç kimsenin bir diğerinin sorumluluğunu alamayacağı vurgusunun ortam itibarı ile gerekli olduğunu, çünkü Araplar arasındaki kabile ve aile dayanışması anlayışının bu hususta onları yanlış yönlendirebileceğini belirtmiştir. Böylece kıyamet vakti geldiğinde herkesin kendi sorumluluğunu kendisinin taşıması gerektiği hatırlatılmış olmaktadır. Ayrıca surenin genelinde Hz. Peygamber'i teskin etmek ve güçlendirmek amacıyla olması muhtemel üslup çeşitliliğine dikkat çeken müfessir, bu durumu Hz. Peygamber'in karşı karşıya kaldığı tuzaklar, saldırılar, yalanlama ve inatçılıklardan kaynaklanabileceği şeklinde yorumlamıştır.²²

37/Saffat 56/25-39 ayetlerindeki kafirler arasında geçen konuşma ve onlar adına söylenilen sözlere dair müfessir, yaşanan ortamdan alınarak onların dünya sevgilerini yansıtan konuşma ve manzara stillerinden örnekler içerdiğini belirterek bu yöntemin uyarı, teşvik ve korkutma açısından etkili bir üslup olduğunu dile getirmiştir.²³

²⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 49.

²¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s.108.

²² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s.118.

²³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. IV, s. 213.

16/Nahl 70/5- 13 ayetlerinde o dönemde insanların iştirigal ettikleri günlük işlerden biri örnek olarak ele alınmış ve bu yöntemle, verilmek istenen mesajın daha yakinen anlaşılması sağlanmıştır. Müfessir, ayetlerde yer alan; “لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ” (giyildiğinde bedende sıcaklık oluşmasını sağlayan elbiselerin yapımında kullanılan hayvan kılları, tüyleri, yünleri)” ve “وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ” (onda sizin için güzellik vardır)” ifadelerinin tefsirinde şu ifadelere yer vermiştir; hayvanların gelip giderken oluşturdukları o güzel görünüm, manzara ve sıcak ünsiyet bir güzellik olarak adlandırılmıştır. Özellikle de hayvanların sahiplerinde oluşturdukları etki ve Kur’an ile ilk defa muhatap olan Araplar’ın yaşadığı hayat tarzındaki yansıması birbirine benzetilerek bir anlatım oluşturulmuştur. Bu grup ayetlerin sonuncusunda yer alan; “yeryüzünde sizin için rengarenk yarattıklarında da öğüt alan bir toplum için gerçek bir ibret vardır” ifadeleri ile bu tür örneklerin hayatımızdaki çeşitliliğine işaret edilmiş ve bu anlatımların sebebi dile getirilmiştir.²⁴

16/Nahl 70/43- 44, 6/Enam 55/156 ayetlerinde meydan okuyan bir üslupla zikir ehli/kitap ehli’nin²⁵ şahitliğinin destekleyici mahiyette dile getirildiğine işaret eden müfessir, bu durumun “Kitap Ehli” olarak adlandırılan Hıristiyan ve Yahudiler’in o dönem Araplar arasındaki itibarını açıkça ortaya koyan bir durum olduğunu ve Kur’an’ın da bu durumu dikkate alan bir seslenişte bulunduğunu belirtmiştir.²⁶ Aynı surenin 62. ayeti bağlamında müfessir, “en güzel olanın kendilerine ait olduğu” şeklindeki müşrik Araplar’ın sözlerine ilişkin yaptığı yorumlarda, söz konusu tutumun belli bir zamana, ortama has olmasıyla birlikte, Allah’ın insanlara bazı hasletleri özel olarak verdiği zannıyla, onların gurura kapılmalarının ve üstelik Allah’a ve diğer insanlara ilişkin sorumluluklarını unutmaya varan kibirlerinin tüm zamanlara ait bir durum olduğu tespitinde bulunmuştur.²⁷

2/Bakara 92/189 ayetinin tefsirinde müfessir, ayetin anlamını açıklığa kavuşturmada nüzul ortamı verilerinin dikkate alınmasının gereğine dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda dönemin muhataplarının dünyasında var olan, hacca niyet

²⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s.119.

²⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 256.

²⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 137.

²⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 151, 152.

edildiği andan itibaren bir çatı altında gölgelenmeyi kendilerine haram edip, evlerine girerken çatıdan dolanıp aşağı sarkma gibi bazı batıl anlayış ve uygulamaların bertarafedilerek, yerine gerekli ve yeterli ölçüde ifadelerle doğru anlayışın yerleştirilmesinin hedeflendiği tespitinde bulunmaktadır. Örneğin; ayetin girişinde yer alan hilaller hakkındaki soru sormaları durumuna Kur'an'ın verdiği cevabı: Kur'an faydalı ve hikmetli anlaşılabilen şeyi açıklamaya önem verir, açıklanmasına gerek olmayanı ve herhangi bir amaca ulaştırmayan evrensel yasalar sisteminden çeşitli olağanüstü şeyleri açıklamaya gerek duymadığı²⁸ şeklindeki ifadeleri ile yorumlamıştır.

16/Nahl 70/67 ayetinden hareketle, sarhoşluk veren içecekleri mübah görmenin doğru olmayacağını, bu ayet ve benzer ayetlerden anlaşılması gerekenin, şarabın önceden Müslümanlar tarafından da içecek ve ticaret malı olarak kullanıldığı gerçeği olduğunu vurgulamıştır.²⁹

55/Rahman 89/1 ayeti ile surenin er-Rahman seslenişi ile başlamasını müfessir, toplumun zihninde yer eden kavramlaştırmaya dönük bir inkılap gerçekleştirme amacına atfen yorumlamaktadır. Rahman, dönemin insanların zihninde adeta ilahların da ilahı anlamına gelen bir kutsiyet ifade etmektedir. En güçlü, en kudretli, yegane söz sahibi ilah. Kur'an onların zihnindeki bu kabule dokunarak asıl Rahman olanın er-Rahman sıfatıyla Allah Teala olduğunu bildirir bir üslupla sözünü yükseltmiştir.³⁰

2. Kullanılan Dil Özelliklerini Dikkate Alması

Bir milletin dili, o milletin maddi ve manevi hayatının, sosyal ve dini düşüncesinin en doğru göstergelerini yansıtır. Kur'an vahyi bu dil unsurlarını en etkili ve belîğ biçimde kullanarak mesajını anlaşılır bir şekilde muhataplarına iletmiştir. Bir başka ifadeyle; yalın ve bileşik ifadeleriyle, ıstılahları, üslubu, örnekleri ve teşbihleriyle, istiareleri ve mecazi ifadeleriyle Kur'an'ın dili, Peygamberimiz'in

²⁸Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 324, 325.

²⁹Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 154.

³⁰Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 90.

yaşadığı toplumun diliydi. Halkın güvenini kazanmış bir şekilde anlaşılıyor ve anında ilgi uyandırıyordu.³¹

Müfessir, bir hitap olarak muhataplarına onların kullandığı dilin kelimeleri ve üslubu ile seslenen Kur'an vahyinde, müfredatı, kavramları ve terkipleri ile kafirlerin veya kafir olmayanların sözlerini aktarması ya da onlara cevap vermesini yansıtan ifadelerin her birinde, o gün kullanılan dil özelliklerinin tespit edilebileceğini vurgulamıştır. Aşağıdaki ayetlerin tefsirinde müfessirin bu bağlamda yaptığı yorumlara yer verilecektir.

Müfessir, 96/Alak 2/6 ayeti gibi nazil olan ilk ayetlerde yer alan “كَلَّا” edatı ile gerçekleştirilen iltifat sanatının, Arap konuşma üslubunda yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir.³² Anlama güzellik veren edebi üsluplar arasında sayılan iltifat sanatı, zamirler arasında geçiş yapılarak sözün zahiri duruma uygun söylenmesi olarak tarif edilmektedir.³³ Beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklikler oluşturularak, hitabın yönü bir varlıktan başka bir varlığa döndürülür. Böylece, muhatabın sorduğu değil, onun için önemli olan söylenerek, muhatabın dikkati canlı tutulmuş olmaktadır.

Daha birçok ayette farklı kullanımlarına rastlanılan “كَلَّا” edatının kullanım örnekleri ve müfessirin ayetlerin yorumunda bu üsluba ilişkin vurguları aşağıda sıralanacaktır.

96/Alak 2/6. ayette “كَلَّا” edatı, reddetme, kınama, hatayı doğru ile düzeltmek, tespit etmek ve nehyetmek amacıyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in ardından hitap, O'na karşı duran kimseye çevrilmiştir. İnsan ahlakında var olan, kendini güçlü hissettiğinde böbürlenme, kibirlenerek haddini aşma gerçeğine işaret edilmiş, ardından bu kişi yaptığı ile kınanmıştır.³⁴ Yine aynı surenin 15. ayetinde “كَلَّا” edatı ile, azgın kişi çok kuvvetli ve şiddetli bir üslupla tehdit edilmiş, kendisine meydan okunmuş, uyarılmış ve kınanmıştır. Bu kınamanın şiddetli oluşu, Hz. Peygamber'e karşı koyan

³¹ Derveze, “el-Kur'anü'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 147.

³² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 21.

³³ Ali Bulut, **Belagat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İfav Yay., 2015, s. 177.

³⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 21.

güçlü liderlerden ilki olması ile alakalıdır. Böylece Hz. Peygamber'in etrafındaki, henüz sayıları az olan müminler yüreklendirilmiştir. Derveze bu noktada okuyucuya, Hz. Peygamber'in etrafında kendisine yardım edebilecek kişilerin iman edenler arasında henüz bulunmadığını vurgulayarak, ifadeyi canlı bir biçimde şöyle dillendirir; insan, Peygamber'in şimşek çakması gibi, avazı çıktığı kadar “كَلَّا، كَلَّا (hayır! hayır!)” diye haykırdığını, müşriklerin ileri gelenlerine ve bunların güçlerine aldırış etmeden, Kur'an'da yer alan ateşli kınama, tehdit, meydan okuma ve uyarı sözcükleriyle seslendiğini idrak edecek, bu cesareti, hislerini ve tüm benliğini kaplayan kuvvetli, derin imanından aldığını fark edecektir. Nitekim bu ayetler muhatabına ve yardımcısı olan meclisine ulaşmış, şiddeti ile onları perişan etmiş, Peygamber'in beslendiği ruhsal kuvveti hissetmelerini sağlamıştır.³⁵

80/Abese 24/23 ayetinde yer alan كَلَّا edatı ile de, surenin daha önceki ayetlerinde anlatılan konuların farklı bir yöne tevcih edilmesi sağlanmış, böylece bu anlatımları kapsayıcı bir üslup kullanılarak, tüm kainatı kuşatan hükmüne rağmen Allah'ı inkar eden, O'na isyan ederek görevini yerine getirmeyen insan kınanmıştır.³⁶

89/Fecr 10/17 ayetinde yer alan “كَلَّا” ifadesi ile ise, hitap doğrudan muhataplara yöneltilerek, kuvvetli bir ikaz üslubu ile yetime ikram etmenin gereği vurgulanmıştır.³⁷

75/Kıyamet 31/20, 21 ayetlerde yer alan “كَلَّا” lafzına ilişkin müfessir, aynı surenin 16-19 ayetlerindeki Hz. Peygamber'e yöneltilen, görevine yönelik güven verici hitabın ardından, insanlara yönelerek, onların bu daveti inkar etmelerinin sebebini zikretmiş ve dünya sevgisine dalmakla ahireti ihmal ettiklerine dikkatleri çekmiştir. Bu vurgu kınama üslubuyla gerçekleşmiştir.³⁸

³⁵ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. I, s. 326- 352.

³⁶ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. II, s.125.

³⁷ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. I, s. 537, 541.

³⁸ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. II, s. 197.

70/Mearic 79/15 ayetinde yer alan “كَلَّا” lafzını müfessir, bir önceki ayetlerde anlatılan azabın inkarcılar için gerçekleşmesi kaçınılmaz bir son olduğunu işaret eden ve bu akıbetin gerçekliğini teyit eden bir üslup özelliği olarak değerlendirmiştir.³⁹

83/Mutaffifin 86/7 ayetinde yer alan “كَلَّا” lafzının ise, menetme ve yasaklama edatı olduğunu söylemiştir. Anlam olarak, “Ey! İnsanlar, tutumunuzdan vazgeçin, sakının. Çünkü mesele sizin sandığınızdan da önemlidir” şeklinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁴⁰

Konunun farklı bir yöne tevcih edilerek, verilmek istenen mesajın vurgulanması başka edatlarla da yapılmaktadır. Örneğin; 91/Şems26/9,10. Ayetlerinde “قَدْ” edatı ile yapılmıştır. Surenin daha önceki ayetlerinde birbirinin zıttı olan varlık ve olayların zikredilmesinin ardından “زَكَّاهَا” (salih amel ile onu temizledi)” ve “دَسَّاهَا” (kötü ve çirkin amellerle onu ifsad etti)” kelimeleri ile dini ve dünyevi, ruhi ve ahlaki temizliğin veya fesadın birlikte ele alınarak, insanın hayrı ve şerri tercih etmede hür olduğu, ancak bu tercihlerinin bedellerini ödeyeceği hususu hatırlatılmaktadır.⁴¹ Müfessirin yorumlarında değindiği buna benzer bir başka kullanım, 87/Ala 8/16. ayette yer almaktadır. Ayette yer alan “بَلِّ” edatı ile hitap, Hz. Peygamber’den Kur’an dinleyicilerine doğru yön değiştirmiş ve ahiretin daha hayırlı ve kalıcı olmasına karşılık onların yakın hayatı tercih etmeleri kınanmıştır. Elbette bu kınayıcı ve ayıplayıcı hitap, sadece özel bir gruba değil, acil fayda verecek şeyi sonrakine tercih etmek biçiminde tavır sergileyen tüm muhataplarıdır.⁴² Ayrıca, Hz. Peygamber’in çağırdığı davetin türedi bir şey olmadığı, Allah Teala’nın daha önceki Peygamberler ile, özellikle de Musa ve İbrahim Peygamberler ile işaretle bulunulan davet zincirinin bir halkası olduğu vurgulanmıştır.⁴³

Sözün akışına müdahale edilerek, vurgu değişimi yapılan ayetlere bir örnek de 77/Mürselat 33/41-45 ayetlerinde yer almıştır. Bu ayetlerin tefsirinde müfessir, istidrad yöntemi ile sözün akışına ara verilerek, cümlede salih müminlerin akıbetinin

³⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 397.

⁴⁰ Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri**, c. IV, s. 358.

⁴¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s.141.

⁴² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 518.

⁴³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 517.

zikredildiğini ifade etmiştir. Bu yöntem ile muhatapların dikkatlerini iyi olana doğru, kuvvetli bir biçimde çekmeyi hedeflediğini belirtmiştir.⁴⁴

Kullanılan dil özelliklerine dikkat çekmek için vahyin nazil olduğu dönemde kullanılan dilde var olan kelimelerin anlam alanlarına değinerek yorumlarda bulunan müfessirin bu bağlamda ele aldığı ayetler şu şekilde sıralanabilir:

73/Müzzemmil 4/20. ayetin tefsirinde, zekat konusuna değinerek, zekatın; gelişti, büyüdü anlamındaki “nema” ve temizlendi, güzel oldu anlamındaki “tabe” kelimeleriyle aynı anlamda kullanıldığını dile getirmiştir. Erken dönemlerde nazil olan 92/Leyl 9/18 ayetinde geçmesinden dolayı, bu kelimenin bi’setten önce de, Hz. Peygamber’in etrafındaki halkın kullandığı dile uygun bir biçimde kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁵ Yine aynı ayette geçen “غفور” müsamaha ve günahların bağışlanması anlamındaki kelimenin, örtmek ve korunmak anlamında bi’setten önce o toplumun dilinde kullanılan bir ifade olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶

74/Müddessir 5/26-31 ayetlerin tefsirinde müfessir, “melaïke” kelimesinedair açıklamalarında, kelimenin başka bir dilden geçip geçmediği yönündeki tartışmaların yersiz olduğunu belirtmiş ve önemli olanın Kur’an’ın nüzulünden önce de bu kelimenin o toplumda kullanılıyor ve anlaşılıyor olmasıdır demiştir. Çünkü kelimenin anlam alanına bu yolla ulaşılacaktır. Bu bağlamda kelimenin anlamına dair çağrışımları zikretmeyi, ayetlerin anlaşılmasında gerekli bir usül olarak önemseyen müfessir, “melaïke” kelimesinin, o günün Arap Yarımadası ve civarında yaşayan Ehl-i Kitap toplulukların inandığı, onları ilahlar ve şefaatçiler edinerek, Allah’ın kızları olarak niteledikleri bilgisine yer vermektedir.⁴⁷ Yine aynı surenin 39. ayetinde yer alan “اصحاب اليمين”; kıyamet günü iman ve salih amelleriyle kurtulanlar ifadesinin, muhatap toplumun zihinlerinde yerleşmiş olan anlayışlarından, onların kavramlarından ve konuşma üsluplarından iktibas edildiğini dile getirmiştir.⁴⁸ Bu durumun bir örneği de; 81/Tekvir 7/25. ayette geçen “şeytan” kelimesidir. Bu kelimeyi de, Kur’an’da yer alan

⁴⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 215.

⁴⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 428.

⁴⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 434.

⁴⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 465.

⁴⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 480.

kalıbı-biçimi ile, Araplar'ın nüzul öncesi dönemde kullandıklarını ve bu ayetleri duyduklarında anladıklarını belirten müfessir, “racim/kovulmuş” şeklinde tavsif edilmesini de ilk muhatapların zihnindeki algıya istinaden korkunç ve sevilmeyen varlık olarak tarif etmiştir. Bu üslupla ayetlerin mesajının, muhatap kitlenin anlam alanlarına yakınlaştırma hedefinin güdüldüğünü belirtmektedir.⁴⁹

38/Sad 34/62 ayetinde geçen “اشرار (azığı olmayanlar, mustazaflar)” kelimesine dair müfessir, İslam davetinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in elçiliğine iman edenlerin çoğunlukla fakir ve mustazaflardan olmasına işaretlerle, inkar edenlerin kullandığı bir sıfat olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

14/İbrahim 72/50 ayetinde; “elbiseleri veya bedenleri üzerindeki örtüleri katrandandır” ifadesinin sonraki muhataplar açısından tam olarak anlaşılması için, nüzul ortamındaki çağrışımlarının bilinmesi gerektiğini belirten müfessir, arka plana ilişkin şu bilgilere yer vermiştir: Araplar, uyuzlu develerini katranla yağlıyorlardı. Çok pis kokusu yanında, çok kötü bir görünüşü oluyordu. İfade, günahkarların en pis, en kötü görünüş, renk ve koku içerisinde olacaklarını vassfetmek için kullanılmıştır.⁵¹

25/Furkan 38/74 ayetinde yer alan “قَرَّةَ عَيْنٍ” ifadesinin, o dönem Araplar'ın kullandığı; “mutluluktan dolayı serin ve sevinç gözyaşı döken göz” anlamında bir ifade olduğunu belirtmiştir. Bu gözyaşı ancak sevinç ve mutluluk durumunda gelir.⁵²

6/Enam 55/60 ayetinde yer alan; “geceleyin sizi öldüren O'dur” cümlesine ilişkin müfessir, Araplar uykuyu küçük ölüm, ölümü ise büyük ölüm diye tabir ediyorlardı. Bu ifade de ölümle uyku arasındaki benzerlik dolayısıyla mecazi bir ifadedir açıklamasını yapmıştır.⁵³

14/İbrahim 72/5 ayetinde yer alan “أَيَّامَ اللَّهِ (Allah'ın günleri)” ifadesini Araplar'ın harpler, savaşlarda meydana gelen olaylar, şiddetli felaketler anlamında kullandıklarını ve bu ayette de Allah Teala'nın önceki ümmetlere yaptığı azap

⁴⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 510.

⁵⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 337.

⁵¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 248, 249.

⁵² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s.100.

⁵³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. IV, s.103.

anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Benzer bir açıklamayı “سلطان” kelimesi için yapan müfessir, bu kelimenin aynı surenin 10. ayetinde “kanıt” anlamında kullanıldığını, başka bazı ayetlerde de “delil ve burhan” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁴

2/Bakara 92/13, 282; 4/Nisa 98/5 ayetler beğlamında müfessir, Taberi, İbn Kesir ve daha yeni dönemden el-Kasımi tefsirlerinden örnekler vererek, ayette geçen “düşük akıllılar” ifadesine dair geniş açıklamalarda bulunur. Müfessir öncelikle her iki ayette geçen “سفهاء” ifadelerinin döneminden ve bağlamından kopararak aynı anlamda iki kelime olarak değerlendirilmesini eleştirmiştir. Zira, Bakara Suresi’nde geçen kelime ile; müminlere ait bir vasfın zikredilmesi değil, münafıklar tarafından müminleri küçümsemek için söylenmiş bir ifade ortaya konulmuşken Nisa Suresi’nde; kelimeyi kadınlar ve çocuklar için bir niteleme olarak değerlendirmenin ne ayetin nassı ile ne de ruhu ile bağdaşacağını belirtmiştir. Zira ayette geçen kelime mutlak bir ifade olup, akli ermeyip, ayırt etme yeteneği zayıf olan herkesi betimlemektedir açıklamasını yapmaktadır. Aynı ifade 7/Araf 39/155 ayetinde Hz. Musa’dan mucizevi taleplerde bulunanlar için daha evvel kullanılmıştır.⁵⁵

2/Bakara 92/194 ayetinde yer alan “haram ay” tamlamasındaki “haram” nitelendirmesinin, Kabe için kullanıldığı yerlerde olduğu gibi, dokunulmazlık, kutsallık, güvenli olma, savaş yapılmama anlamlarını ihtiva ettiğini belirten müfessir, vahiyden önce toplumda geçerli olan bu anlayışın, yine onların kullandığı bu kelimeyle kullanılarak onaylandığını belirtmiştir.⁵⁶

3. Sözlü Dil Özelliklerini İçermesi

Konuşma esnasında hatibin kullandığı ve konuşmanın seyrini, içeriğini yönlendiren ancak yazılı dilde ifadesini bulamayan bazı özellikler ve seslenişlerle, sözün akışının değişmesiyle vurgunun kuvvetlendirildiğine ilişkin müfessirin yer verdiği yorumlara, aşağıdaki örnek ayetler çerçevesinde değinilecektir.

⁵⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 221; c. V, s. 223.

⁵⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 140, 141.

⁵⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 336.

68//Kalem3/44-45. ayetlerin tefsirinde, bir önceki ayetlerde tartışma ortamını yansıtan anlatım biçimlerinin ardından hitap Hz. Peygamber’e yöneltilmiş ve adeta ikili özel bir teselli konuşmasına dönüşmüştür. Yazı dilinde pek rastlanamayacak bir biçimde ifadeler bir sahneyi ayrıntılı bir biçimde anlatırcasına, tane tane ilerlemektedir; “سنستدرجهم” (onları derece derece yaklaştıracğız), “و املی لهم” (onlara mühlet veriyorum), “أَن كيدي متين” (benim tuzağı sağlamdır). Derveze, bu ifadeleri Arap konuşma dilinin bir özelliğı olarak nitelemiştir. Yoksa, Allah’ın onları, tehlikeye düşürmesi ya da aldanmalarının artması için tuzak kurması imkansızdır.⁵⁷

74/Müddessir 5/18-25 ayetlerin tefsirinde de benzer bir anlatım biçiminin yer aldığını belirten müfessir, tane tane ortamın ve muhatap kişinin yüz ifadelerinin tasviriyle, inatçı, inkarcı kişinin ayetler karşısındaki tavrı, okuyucunun önüne açık bir numune olarak serilmiş olmaktadır diyerek, ayetlerin üslubunun, kınama, korkutma ve hikaye etme tarzında sürdüğünü kaydetmektedir.⁵⁸

Hz. Peygamber’e ikazda bulunan ayetlere verilen bir terim olarak itab⁵⁹, nüzul sırası dikkate alındığında ilk kez 80/Abese 24/1-12 ayetlerinde yer almıştır. Derveze, burada Hz. Peygamber’in masumiyeti ile çelişen bir durum olmadığını, ayetlerde resmedilen tavrın O’nun sadece evla olana muhalefetini içerdiğini belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, âmânın şahsından uzak durma tavrı göstermemiş, davasının irşadındaki ısrarı sebebiyle, onun o andaki talebine ihtimam göstermemiştir. Bu yorumlamasının ardından, ifadedeki hitap üslubunun ve bu durumun ilanının da Hz. Peygamber’in derin ve köklü sadakatini yansıttığına işaret etmektedir.⁶⁰

74/Müddessir 5/39. ayette yer alan “ألا” istisna (istidrak) edatı ile söz, mukadder bir diyalog yönüne çevrilerek, ayetler bu minvalde konuşmalarla devam etmiştir. Birinci gruptakiler diğerlerine, kendilerini cehennem ehli arasına sürükleyen şeyin ne olduğu sorusunu, sevinç içerisinde olduklarını hissettiren bir üslupla sormuşlar, onlar da bunun sebebinin, Allah’a kulluk etmemeleri, namaz kılmamaları,

⁵⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 387.

⁵⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 450.

⁵⁹ Muhsin Demirci, **Tefsir terimleri Sözlüğü**, 3. Bsk., İstanbul, İfav Yay., 2014, s. 143.

⁶⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 122; Abese Suresi’nin hitabi yorumuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız; Vildan Altay, “Hitabi Dilin Kitabı Metne Yansıması: Abese Suresi Örneğı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2017.

miskinleri doyurmamaları, bunlara ilaveten, batıla dalanlarla birlikte batmaları, yaptıklarının ne gibi sonuçlar doğurduğu gerçeği ile baş başa kalana kadar da hesap ve ceza gününü yalanlamaları olduğu cevabını vermişlerdir.⁶¹

75/Kıyamet31/14,15 ayetlerinin tefsirinde müfessir, net ve şiddetli tariflerin ardından, “بَلْ” edatı ile konuşmanın yön ve üslup değiştirerek, ikna edici, yumuşak ve daha kapsamlı bir söyleyişle devam ettiğini belirtmektedir.⁶²

90/Beled 31/11 ayetinde geçen “فَلَا” edatının, sözün akışına daha uygun olması sebebiyle “haydi!” manasında teşvik edatı olduğunu tercih eden müfessir, nüfus sayısıyla, mal çokluğuyla övünmek yerine, zorlukları aşarak, nefsinde bulunan kötü sıfatlardan kurtulmak, açlık günlerinde malını ihtiyaç sahibi akraba ve yakınlarla paylaşmak ya da kölelere hürriyetini kazandırmak gibi daha güzelini yapmak şeklinde tavsif edilen fiillere olumlu bir teşvik anlamı verdiğini belirtmektedir.⁶³

38/Sad 38/74 ayetinde Hz. Ademkıssasından sonra “لَا” edatı ile sözün akışı değiştirilerek, hemen ardından “ابليس” (ابلس) fiil kökünden türemiş olup, çirkin, ye’se düştü, karamsar oldu, ümidini kesti) kelimesi kullanılmış ve herhangi bir tanımlamaya yer verilmemiştir. Çünkü, Kur’an’da, Araplar tarafından lafzı ve anlamı bilinmeyen hiçbir kelime kullanılmamıştır. Onların bildikleri bir kelimenin çağrışım alanlarından istifade edilerek, Allah’ın rahmetinden ümit kesen insanların vesveseye ve karamsarlığa düşeceklerine dair bir mesaj verilmiştir.⁶⁴

25/Furkan 42/7 ayetinde müfessir, inkarcıların Hz. Peygamber’in bir insan oluşunu yadırgayan, alay eden sözlerinin hikaye edildiğini, sonra da “لَوْ لَا (değil mi?, niçin değil?)” anlamındaki kelime ile doğrudan muhataplarına yöneltilecek soru ile meydan okuma üslubunun kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁵ Yine aynı surenin 12. ayetinin, sözlü anlatımlarda sıkça rastlanabilen bir özellik olan ara cümlelerden biri olduğunu belirtmiştir. Cehennem ateşinin canlı ve güçlü bir tasvirini yapan bu cümlenin ardından, inkarcıların inatlarıyla alay eden bir üslupla ayetlerdeki uyarı devam eder.

⁶¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 476.

⁶² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 194.

⁶³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 258.

⁶⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 345.

⁶⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 64.

15. ve 16. ayetlerde kullanılan ara cümleler ise, iman edenlere vad edilen mükafatları bildirmek için söylenmiştir.⁶⁶

25/Furkan 42/41-44 ayetlere ilişkin müfessir, ilk iki ayette müşriklerin birbirlerine sözde soru sorarak, Hz. Peygamber'i eğlence ve alay konusu edinmelerine cevap olarak üçüncü ayette, sözün yönünü Hz. Peygamber'den yana çevirmek suretiyle Hz. Peygamber'in, kendini ve hevasını ilah edinen bu gibi hayvandan daha sefil kişilere karşı bir sorumluluk ya da üzüntü hissetmesinin gereksiz olduğunu beyan edildiğini belirtmiştir.⁶⁷

19/Meryem 40/28. ayette Hz. Meryem'e ilişkin yer alan "Harun'un kızkardeşi" ifadesinin, ortamda var olan; "Arap kardeş, cömert dost, salih kardeş" ifadelerine benzer şekilde iltifat amaçlı kullanılan bir sesleniş olduğunu belirtmiştir. Burada vurgulanan Hz. Meryem ile Hz. Harun'un Allah'a ibadette önde olan kimseler olmaları açısından benzerlikleridir.⁶⁸

20/Taha 41/99-113 ayetlerinin tefsirinde müfessir ayetlerde yer alan kafirler arasındaki konuşmanın canlandırıldığı pasajı, duyacakları şaşkınlığın büyüklüğünü, çok uzak ve imkansız gördükleri Rabbani cezanın gerçekleşmesinin çok yakın olduğunu tasvir eden, uyarı ve korkutma üslubunun baskın olduğu ifadeler olarak değerlendirmiştir.⁶⁹

28/Kasas 45/47, 48 ayetlerinde yer alan "لولا" ifadesinin ilk ayette; "ah! Keşke" ünlemi ile dile getirilen telafi anlamında olduğunu, ikinci ayette ise; meydan okuma anlamı taşıyan "هلا" anlamında olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Buna benzer bir kullanımın 15/Hicr 54/7 ayetinde yer alan "لوما" kelimesi ile gerçekleştiğini belirten müfessir, bu farklı anlamların nüzul ortamı dikkate alınarak, sözün söyleniş biçimi doğrultusunda anlaşılabilmesine dikkatleri çekmiştir.⁷¹

⁶⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 67.

⁶⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 85.

⁶⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 155.

⁶⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 207.

⁷⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 319.

⁷¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. IV, s. 36.

10/Yunus 47/13, 14 ayetlerinde gaib (3.tekil şahıs) sigasından, muhatap (2. tekil şahıs) sigasına geçiş yapılarak sözün yönü değiştirildiğine işaret eden müfessir, böylece vurgunun derecesi artırılarak Allah'ın kanunu gereği daha önce inkar edenlere azap olduğu gibi o dönemin inkarcılarına da azap olacağı anlamının belirginleştiğine değinmiştir.⁷²

37/Saffat 56/50-60 ayetlerin tefsirinde müfessir, ahirette ikram edilenlerden olan ihlaslı kullar arasında geçen konuşmaları, tiyatral bir diyalog özelliği taşıyan, canlı ifadeler olarak değerlendirmiştir. Şöyle ki; “biz ölüp toprak olduktan sonra mı, ceza için dirilitileceğiz?” diye soran kişiye, anlamlı anlamlı bakarak; “hı! neredeyse sen beni desisenle, inkarınla helak edecektin. Allah'ın yardımı bana erişmeseydi ben de senin gibi azap çekiyor olacaktım” cevabını verir. Bu cevaba ortak olan diğer salih kimseler de sevinçten dört köşe olmuşlar ve “bu ne büyük kurtuluş öyle değil mi?” ifadeleriyle sevinçlerini dile getirmişlerdir.⁷³

16/Nahl 70/89. ayette yer alan, “her şeyi açıklayan kitap” ifadelerine ilişkin müfessir, Kur'an'ın nüzülü sona ermemişken bu ifadenin kullanılması nasıl doğru olabilir şeklinde akıllara gelebilecek bir soruya, ayetlerin ifadelerinin sözlü bir konuşma atmosferi içerisinde nazil olduğu gerçeğinin dikkate alınmasıyla cevaplandırılabilirliğini söylemektedir. Mevzunun yazılı bir metni tetkik edercesine, zaman itibarıyla önce ve sonra şeklinde tasnif etmekle doğru değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Çünkü bu cümle kitabın, tüm insanlara yönelik, her zaman ve mekanda şifa, hidayet, rahmet, müjde ve apaçık açıklamalar bulabilecekleri bir öğüt, bir hitap olduğunu belirtmek içindir açıklamasına yer vermiştir.⁷⁴

67/Mülk 77/6-11 ayetlerinde müfessir, inkar edenlerin tadacakları azabın şiddetli ve korkutucu tasvirlerle anlatılmasından sonra, yakında olacağı farzedilen diyalog ifadeleri ile muhatapların etkileyici bir biçimde ikaz edildikleri yorumunda bulunmuştur.⁷⁵

⁷² Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. III, s. 449.

⁷³ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. IV, s. 215.

⁷⁴ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. V, s. 166, 167.

⁷⁵ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. V, s. 377.

83/Mutaffifin 86/8, 10 ayetlerinde yer alan soru ifadesini ve “ويل! (vay! haline)” şeklindeki ünlem ifadesini, sözün akışında kullanılan, bahsedilen akıbetin ne denli dehşetli olduğunu hissettiren sözlü dile ait üslup özelliklerinden olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

13/Rad 87/29 ayetinde yer alan “طوبى (ne mutlu!)” kelimesine ilişkin müfessir, konuşma esnasında birini övmek ve yaptığı işin iyiliğini vurgulamak için kullanılan bir ünlem ifadesi olduğu ve “ويل (vay! haline)” ünleminin zıttı olarak kullanıldığı görüşünü tercih etmiştir. Bazı tefsirlerde kelimenin cennetteki bir ağacın ismi olarak kullanıldığını dile getiren müfessir, bu şekilde ayetin anlamının yeterince verilemediğini de eklemektedir.⁷⁷

B. Kur'an'ın Üslub Özellikleri

Kur'an'daki üslup çeşitliliği Kur'an'ın indiriliş hikmetinin bir gereğidir.⁷⁸ Derveze, bu hikmetlerin farkına varabilmek için ayetlerde yer alan ifadelerin, üslubi mi, takriri mi olduğuna dikkat ederek, üslubi olan ayetleri muhkem ayetler ışığında yorumlamanın ve bu ayetleri yorumlarken Kur'an'ın bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.⁷⁹

Bu başlık altında müfessirin tefsirinin tamamından seçilen, çeşitli ayetlere ilişkin yaptığı yorumlar çerçevesinde, dikkatlerimizi üslup özellikleri sahasına yönlendirdiği örneklendirmelere yer verilecektir.

1. Kur'an'a Münhasır Özellikler

a. Hitap ve Muhatap

Peygamberimiz'in yetiştiği toplum ve dönemin gelenek ve görenekleri, inançları, fikirleri ve alışkanlıkları ile Peygamberimiz'in gönderilişi, pratik hayatı, dolayısıyla Kur'an'ın vahyi ve vahye muhatap olan toplumun genel durumu arasında

⁷⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 509, 510.

⁷⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 538.

⁷⁸ Derveze, **Kur'an Cevap Veriyor**, Çev: Abdullah Baykal, İstanbul, Yöneliş Yay., 1988, s. 367.

⁷⁹ Derveze, **Kur'an Cevap Veriyor**, s. 370.

çok sağlam ve güçlü bağlar vardır.⁸⁰ Bu noktada Kur'an'ın ilk muhataplarının algılayışlarının ve akıllarının ötesinde bir dille onlara seslenmiş olduğu şeklindeki iddiaları, vakıa ile uyuşmadığı gibi Allah Rasulü'nün görevi ile de bağdaşmayan bir iftira olduğu şeklindeki ifadeleri ile eleştirmiş ve reddetmiştir.⁸¹

Hiç kuşkusuz Kur'an'ın dili, hitap ettiği toplum tarafından anlaşılmış, ifadeleri eksiksiz bir biçimde muhatabının zihninde anlamlandırılabilmiştir. Vahiy bu gerçeği dikkate alan bir hitap tarzıyla muhataplarına seslenmiş, kimi zaman içerdiği üslup biçimi ile ikaz etmiş, yanlışa işaret ettikten sonra doğruyu telkin etmiş, kimi zaman da kınamış, korkutmuş kendilerini bekleyen acı sonu hatırlatmıştır. Bazen de çeşitli hitaplarla, Hz. Peygamber'i ve O'na inanan müminlere doğrudan seslenme ile onları teselli etmiştir. Aşağıda müfessirin bu çerçevede yaptığı yorumlara, değindiği ayetler üzerinden örnekler verilecektir.

1/Fatiha 1/1-7 ayetlerini bir bütün olarak nazil olan ilk sure olarak kabul eden müfessir, surenin tefsirinde, nüzul ortamındaki muhatabını dikkate alan bir yaklaşımla ayetleri tefsir etmektedir. Şöyle ki: Birçok tefsirde yer aldığı şekliyle; “kendilerine gazap edilenler” ifadesiyle Yahudiler'in, “sapıklar” ifadesiyle Hıristiyanlar'ın kastedildiği bilgisini nüzul ortamı verilerinden hareketle eleştirmiştir. Çünkü Derveze'ye göre, Kur'an ifadelerinden hareketle, Yahudiler'in çoğunluğu ile Hıristiyan gruplarının gösterdikleri engelleme, inkar ve düşmanlık tavırları, sadece hicretten sonra meydana gelmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde sert bir üslupla hitap edilecek muhataplar onlar olamayacaktır. Bu eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir; “Kur'an'ın Mekki bölümü, Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar'dan, Medeni dönem ayetlerine nispetle daha yumuşak bir şekilde bahsetmiş, Hz. Peygamber'in risaleti ve davasına onların tanıklığının istenilmesi tarzında ifadelere yer vermiştir. Bu ayetlerin üslubu, onların şahitliklerinin, risalet ve Kur'ani vahyin doğruluğu hakkında olduğuna delalet etmektedir.”⁸²

⁸⁰ Derveze, “el-Kur'an'ı'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 143.

⁸¹ Derveze, **Asru'n-Nebi Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Çev.: Mehmet Yolcu, İstanbul, Ekin Yay., 1998, c. I, s. 232.

⁸² Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, c. I, s. 15.

73/Müzzemmil 4/12. ayette geçen “جحيم” kelimesinin eşanlamlısı olan “نار”, “سعر”, “جهنم” kelimelerine,günahkar kafirlerin karşılaştıkları elem ve acı dolu hayatı anlatmak için Kur’an’da çokça yer verilmesini Derveze, muhataplarının yaşadıkları şartlarla ilişkili yorumlamıştır. Çünkü, vahye ilk muhatap olanlaröteden beri aşırı sıcaklık ve ateşte bedensel acıların en şiddetlisini görmekte, bilmekte idiler. Bu yüzden Kur’an’da, mesajın zihinlerde yaklaştırılması/canlandırılması ve nefisleri etkilemek suretiyle insanların hislerini uyarmak için, alışkın olduklarıbu tür vasıflar ve benzetmelerle dolu anlatımlara çokça yer verilmiştir.⁸³

Derveze, 92/Leyl 9/1-20 ayetlerinin başından sonuna kadar, davetin henüz başlangıcında, inkar edenler ile iman edenler arasında tartışma ve mücadele ortamı başlamamışken nazil olduğu görüşünü benimsemektedir. Bu görüşünü, surenin üslubundaki sükunet ve genel prensiplerin zikredilmesi tarzındaki hitapla özdeşleştiren müfessir, muhataplarının inkarcılardan bir grup olması halinde ifadelerin daha sert bir üslupla şekilleneceğini ifade etmiştir. Ayrıca muhatapların içinde yaşadığı şartların zihinlerinde oluşturduğu kabullerin kırılması yolunda, ilk ve önemli bir amelin; infak etmenin iman etmekten hemen sonra zikredilmesini, davetin önemli amaç ve ilkelerinden biri olduğu vurgusu ile belirtmektedir. Çünkü, iyilik ve ıslahı amaçlayan her umumi proje ilk etapta finansmana muhtaçtır.⁸⁴

106/Kureyş 29/1-4’ten oluşan surenin tefsirinde müfessir, muhatapların durumu ile bağlantılı şu anlatımlara yer vermektedir. Davetin ilk önce yöneltildiği kimseler olmalarından ya da Araplar arasında Allah’ın evi diye anılarak büyük bir öneme sahip olan Kabe’nin etrafında yaşamalarından dolayı Kureyş kabilesi, özellikle isimleri ile zikredilmiştir. Kureyş kendi önemli konumunun, bulundukları yerin Kabe’den kaynaklanan bazı mal ve menfaatler, güven, bolluk ve rızıktan istifade ettikleri bir yerleşim yeri olduğunun farkındaydı. Bu sebeple, zengin ve lider takımının Hz. Peygamber’in çağrısına karşı isyankar bir tavır takınmaları ve Müslümanlara

⁸³ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. I, s. 417, 418.

⁸⁴ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. I, s. 529.

işkence etmeleri, kendilerine verilen bu nimetlerin Allah tarafından verildiğini açık bir dille hatırlatan, bir tür kınama ve kötöleme üslubu ile seslenilmiştir.⁸⁵

38/Sad 38/17-29 ayetlerin tefsiri bağlamında müfessir, peygamber kıssalarına yer verilmesinin hedeflerine değinirken dönemin muhataplarına ve en genelde, Peygamberler ve onların kavimleriyle olan kıssaların, ibret almaya, yardımlaşmaya, örnek olmaya ve davete yönelik bir sesleniş olduğunu belirtmektedir. Burada Hz. Davut Peygamber kıssasının da daha önceki kıssalarda olduğu gibi, kafirlerin ve yalancılardan inatçı tutumlarından sonra anlatıldığını görürüz ki bu, Hz. Peygamber'in teselliye ihtiyaç duyduğu bir vakitte, geçmiş peygamberlerin bu şekilde inatçı tutumlar karşısında zor durumda kaldığı, ama sabır ve sebatla hepsini atlattıklarının hatırlatılmasıyla O'na tesellide bulunmak için yer verilen üslup özelliklerindendir.⁸⁶

7/Araf 35/42-45 ayetlerin tefsirinde müfessir, ifadelerin güçlü ve akışkan üslubu ve müminlerin ateş halkı ile yaptıkları konuşma üzerinden, mümin muhataplara güven verme hedefinin açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Ayetlerde yer verilen soru ifadeleri ile muhatapların dikkatleri artırılmış ve inkarcıların vasıfları; “Ki onlar Allah'ın yolundan yasaklayanlar, Allah'ın davasını engelleme iradelerini koyanlar ve ahireti tanımayanlardır” şeklindeki ifadelerle mutlak bir biçimde tanımlanmıştır.⁸⁷

36/Yasin 37/6 ayeti bağlamında müfessir, doğrudan Hz. Peygamber'e hitap eden ayetin, O'nun korkutma ve uyarma misyonuna ilişkin açık bir göndermede bulunduğunu belirtmektedir. Sonrasında gelen 11. ayet bağlamında da, temiz kişilikler ve doğruya eğilim duyanları uyarması yönünde öneri ve tavsiyede bulunarak hitabın tamamlandığını söylemektedir.⁸⁸Yine aynı surenin 66-68 ayetlerinin tefsirine ilişkin Derveze, ayetlerdeki; insanı ihtiyarlığında zaafı malül bir hale getirip, kötü duruma düşürmesi şeklindeki anlatımları, muhatapların durumuna ilişkin uyarıcı mesajlar verdiği şeklinde yorumlamıştır. İnsanlara bahşedilen yetenekler, algılama, ayırt etme, hareket ve gayret aracı olan organlarla donatılması, Allah'ın dilemesiyle olmuştur ve O'nun varlığını ispatlar. İnsanoğlu ele geçirdiği fırsatı kaçırmazsa adaletli ve

⁸⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 167.

⁸⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 305.

⁸⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 396.

⁸⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 23.

hakkaniyetli bir sonucu hak eder. Hal böyle iken ayetlerdeki anlatımları, uhrevi yaşamın şekilleri veya AllahTeala'nın yeniden diriltmeye kadir olduğunun ispatı şeklindeki yorumlara tevdi etmenin anlamsız olduğunu açıklamıştır.⁸⁹

36/Yasin 37/69, 70 ayetlerde, Hz. Peygamber'e şairlik nispet edilmesi ilk defa yer almıştır. Bu durumu müfessir, muhataplardan bu ve benzeri yakıştırmaların gelmesiyle alakalı olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bu yakıştırmalara verilen cevapla Allah Teala, dinleyicilerin algısını okunan şeye, zikre, Rabbani Kur'an'a yönelterek, onların doğru yola ulaşmasını, kişiliklerinin, yeteneklerinin, akıllarının özgürleştirilmesini istemiş ve bu hasletlerle ahlaki, sosyal ve beşeri olarak yücelmelerini arzulayan bir uyarı ve müjdeleme yapmıştır.⁹⁰

19/Meryem 40/16-36 ayetlerin tefsirinde müfessir, ortamda var olan mukadder bir sual ya da tartışma üzerine, her şeyin hak ettiği yeri bulması amacıyla bu ayetlerin nazil olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda; “يا اخت هارون” ifadesiyle, Allah'a ibadet edenlerin başı olarak bilinmekte olan Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'a benzetilerek, Hz. Meryem'in herkes tarafından bilinen takvası ima edilmekte ve 35. ayette de Hz. İsa'nın doğum kıssası anlatılarak muhatapların hakkında ihtilafa düştükleri hususlar açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır.⁹¹

19/Meryem 40/71 ayetindeki; “Sizden oraya girmeyecek hiç kimse yoktur” şeklindeki sert seslenişin, cehenneme herkes mutlaka girecektir anlamında değil de, muhataplar içerisinde var olan inkarcıların elebaşlarına ihtarda bulunma olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁹² Yine aynı surenin 97. ayetinde, Kur'an'ın anlaşılması için muhatap toplumun diliyle indiği vurgulanmıştır.⁹³

27/Neml 44/65-75 ayetlerinde yer alan anlatımları müfessir, inkarcıların tartışma konusu yaptıkları temel mesele olan yeniden dirilme hadisesine bir cevap niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Buradaki hedef, Hz. Peygamber'i ve O'na inananları

⁸⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 38.

⁹⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 40.

⁹¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 146-153.

⁹² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 173.

⁹³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 185, 209, 261.

teselli ederek desteklemek, diğer yandan inkarcılara karşılık vererek, onları kınamaktır.⁹⁴

28/Kasas 45/38 ayette Firavun'un vezirinden Musa Peygamber'in ilahına çıkmak için kule yapmasını istemesi olayının, günümüzdeki Kitab- Mukaddes'in çıkış bölümünde bulunmadığını, ancak bunun değişmemiş Kitab-ı Mukaddes'te de olmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Bu durumda önemli olan, bu olayın Hz. Peygamber'in çevresindeki Yahudiler kanalıyla aktarıldığı için biliniyor olmasıdır. Burada müfessirin asıl önemsedığı durum, nüzul ortamında bilinen olaylar üzerinden, Hz. Peygamber ile Hz. Musa Peygamber'in mücadelesindeki ortak yanlar ve genel çerçevesi içerisinde verilen mesajlardır.⁹⁵ Bu mesajlara bir örnek olarak 2/Bakara 92/49- 61 ayetlerinde müfessirin yer verdiği yorumlara değinmek uygun olacaktır. Yorum şu çerçevede olmuştur; bu ayetlerde anlatılan konular eski çağlarda yaşamış bulunan Yahudiler ile ilgili olduğu halde, ayetlerde muhatap zamirin kullanılması ile hem surede yer alan önceki ayetlerle bağlantılar kurulmuş oluyor hem de eski Yahudiler ile o dönemki Yahudiler arasındaki ahlak, karakter ve tavır benzerliklerine dikkat çekilerek uyarıcı mesajlar iletilmiş oluyor.

37/Saffat 56/11-18 ayetlerindeki anlatımları müfessir, Hz. Peygamber ile inkarcılar arasında geçen, öldükten sonra yeniden dirilme ve ceza hususundaki tartışmaları anlatan ve onlara cevap niteliği taşıyan bölüm olarak nitelemiştir. Ayrıca, surenin giriş kısmındaki ayetlerle Allah'ın mutlak ve kuşatıcı hükümlerliliği dile getirilerek, muhatapların sayıca güçlü olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in onlara gerçekleri iletmedeki cesaretini yansıtan bir üslup olduğuna da dikkatleri çekmektedir.⁹⁶

21/Enbiya 73/37 ayetinde yer alan; "insan aceleden yaratılmıştır" ifadelerine ilişkin müfessir, bir kısım tefsirlerde bu ayetin kastının; Allah Teala Adem Peygamber'i çamurdan yaratıp ona ruh üflediğinde, daha hayat bütün uzuvlarına yayılmadan önce acele ederek hemen kalkmaya yeltendi, Ademoğulları da aceleciliği

⁹⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 297.

⁹⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 317.

⁹⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. IV, s. 209.

babalarından miras olarak almışlardır, ayetteki ifadenin anlamı budur şeklinde açıklamalar yapılmasını eleştirmiştir. Zira ayetteki ifade, azarlama ve tenkit gayesiyle gelmiş olup, üslubu da alışılmış hitap ve tartışma üsluplarına uygun düşmektedir.⁹⁷

29/Ankebut 85/24 ayetinde Hz. İbrahim Peygamber'in öldürülmesi olayının anlatılmasını, nüzul ortamında gelişen Hz. Peygamber'e suikast niyetlerini dikkate alan ve bunun üzerinden daha önceki peygamberlerin de benzer durumları yaşadığını belirten bir anlatım biçimiyle, Rasulullah'ın yüreklendirilişi ve moral takviyesi yapma ile doğrudan ilgili olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

2/Bakara 92/188 ayetinde geçen "insanların mallarından bir bölümünü hakimlere aktarmayın" ifadesinin doğrudan müminlere hitap ettiğini belirten müfessir, "فريقا من اموال الناس" cümlesine işaret ederek, bazı müfessirlerin bu ifadeleri yöneticilere rüşvet vermenin kesinlikle yasaklanması şeklinde yorumladıklarını ve kendisinin de bu yorumlara katıldığını belirtir. Bu anlamın kelimenin doğrudan anlamı olup olmamasının önemli olmadığını belirten müfessir, ayetin muhataplarını dikkate alan genel seslenişinden bu mananın çıkarılabileceğini belirtmiştir.⁹⁹

b. İcaz ve Beyan

Kur'an'ın mucize oluşunu, sırf nazmının ve üslubunun olağanüstü olmasına bağlı anlamanın yanlış olacağını belirten müfessir, Kur'an'da asıl mucize olan unsurun, O'nun akla ve kalbe birlikte hitap ederek, nüfuz edebilen manevi etkileyciliği olduğunu belirtmiştir. O'nun bir benzerinin getirilemeyeceğine ilişkin meydan okumaların bu hususla alakalı olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın bir dil ve üslup olduğu gibi, anlam ve davet olduğunun da dikkatlerden varest kalmaması gerektiği noktasında bizleri uyarmaktadır.¹⁰⁰

17/İsra 46/88 ve 2/Bakara 92/23 ayetlerinde Kur'an'ın bir benzerini getirmeye ilişkin meydan okumalara yer verilmiştir. Bu iki ayet arasındaki farka dikkat çeken

⁹⁷ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. V, s. 269.

⁹⁸ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. V, s. 477.

⁹⁹ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. VI, s. 321.

¹⁰⁰ Derveze, "el-Kur'an'u'l-Mecid", *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. I, s. 152, 153.

müfessir, İsrâ Suresi'nde Kur'an'ın bir benzerini getiremeyecekleri şeklinde ifade edilen meyden okumanın, 2/Bakara 92 Suresi'nde benzeri bir sureyi getiremeyecekleri şeklinde yer aldığını belirtmiş ve bu ifade farklılığını; Peygamberimiz'in sunduğu mesajın doğruluğu ve vahyin ilahi bir kaynaktan olduğuna dair tam bir güveni aşılama amacına matuf olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca ifadelerin Hz. Peygamber'in kendine duyduğu güveni de yansıttığını belirtmiştir.¹⁰¹

73/Müzzemmil 4/15- 19 ayetlerinde Firavn'a, 89/Fecr 10/1- 30 ayetlerinde Ad, Semud ve Firavn'a sadece kısa atıflarla değinilerek geçilmiş olmasını, Kur'an'ın az sözle çokça manalar kastetme üslubunun bir parçası olarak zikreden müfessir, bunun hikmetini; dinleyicinin bilmediği şeylerden daha fazla, kısmen bildiği şeylerden etkilendiği, bildiği olaylara ilişkin de çok söze ihtiyaç olmadığı şeklindekitespitiyle dile getirmektedir.¹⁰² Fecr Suresi'ndeki anlatımlarında, Firavn, Ad, Semud ve diğer kavimlerin anlatıldığı ayetlerin tefsirlerinde, müfessirlerin nakiller içerisinde boğularak çok tuhaf şeyler söylediğini dile getiren Derveze, bu tutumdan kaçınılması gerektiğini, çünkü söz konusu ayetlerin üslubundaki icaz özelliğinin ruhuna uygun bir biçimde, ayetlerin gözettiği hatırlatma ve öğüt olma hedefinden sapmamak gerektiğini vurgulamıştır. Bu ayetlerdeki beyan, sözü edilen kavimlerin sahip oldukları güç ve ihtişamın onları azgınlaştırıp barbarlaştırdığı, ama Allah'a engel olmanın mümkün olmadığı, Allah'ın azabının bu şekilde davranan tüm inkarcıların üzerine olduğu, buna gücünün yeteceğinin vurgulanması şeklindedir.¹⁰³

103/Asr 13/1- 3 ayetlerinin tefsirinde müfessir, surenin kısa olmasına rağmen, çok yoğun ve vurgu dolu manalar içeren, kesin ve güçlü bir üslubunun olduğunu ifade etmektedir. Bu şekliyle, İslami çağrının hedeflerine dair bir özet olarak nitelemiştir.¹⁰⁴ “salihat” ve “tavsiyeleşmek” kavramlarından hareketle, salihat'ın; tüm iyilik, hayır ve maruf türünden şeyleri kasteden umumi mutlak bir ifade olduğunu, ayrıca bu amelleri tek başına yapmanın değil, tavsiyeleşerek toplum fertlerinin hak ve hakkı

¹⁰¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 145, 146.

¹⁰² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 534.

¹⁰³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 535.

¹⁰⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 561.

gerçekleştirmek konusunda dayanışma içerisinde olmalarının kıymetli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁵

77/Mürselat 33/29-40 ayetlerin tefsirinde müfessir, ifadelerin oluşturduğu mana ile muhataplarını ikna etme, susturma ve kesin delil getirerek mantıklı tartışma üslubu ile onları aciz bırakma yönteminin sergilendiğini belirtmiştir. Allah'ın kapsamlı kudretine işaret ettikten sonra, insanların kendi oluşumlarının zayıflığına dair tasvirlerle yer verilerek mucizevi delillere ihtiyaç olmadığı, Allah'ın hüküm günü toplayıp hesap sormasının yeterli olduğu şiddetle vurgulanmıştır.¹⁰⁶ Bu doğrultuda verilen örnekler, Allah'ın mutlak kudreti ve hükmüne dair; yalancıların sevk edildiği, yalanladıkları cehennem büyük hacim ve uzunlukta olup, kıvılcımlar saçmakta ve ilk bakışta koruyucu bir gölge zannedilen üç dalı olan, çok fazla zaman geçmeden gölgelenmeye elverişli olmadığı anlaşılan ve yanan, çadıra benzetilen ev benzetmesiyle de; insanların kendi oluşumlarının zayıflığı ifade edilmiş olmaktadır.¹⁰⁷

7/Araf 35/31 ayetinde yer alan; Allah'ın huzurunda ihtişamlı olmayı, süslü ve güzel olmayı mübah kılma ve her türlü şerrin yasak kılındığı şeklindeki ifadeleri, insanlığın üzerinde her şart ve mekanda etkinliğini, faaliyetini, kuvvetini, güzelliğini korumaya devam edecek olan temel prensipler olarak değerlendirmektedir. Çünkü, bu ilkeler, akılla, mantıkla ve insanlığın maslahatı ile devamlı ve tam bir uyumluluk gösterir. Bu süreklilik, Kur'an'ın icaz özelliklerindendir.¹⁰⁸

Derveze, 19/Meryem 40/64, 65 ayetlerinin siyakta birbirlerine zıt olmaları, aralarında ve önceki ayetlerle sanki hiçbir ilişkinin olmadığı izlenimi uyandırması bakımından muciz bir üslupla zikredildiğine işaret etmiştir. Diğer yandan ayetlerin hitap sigası, Hz. Peygamber'e, Allah Teala'dan başka biri hitap ediyormuş gibidir. Bu durum, Allah Teala'nın gücü, kudreti, yüceliği ve Rububiyeti'nin kapsayıcılığı hususunda O'nun benzerinin bulunmadığını vurgulama anlamına mebni, icaz içeren ifadelerdir değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 563.

¹⁰⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 213.

¹⁰⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 214.

¹⁰⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 388.

¹⁰⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 168.

29/Ankebut 85/50-52 ayetlerindeki “آيات” kelimesinin geçtiği: “Dediler ki; O’na Rabbinden ayetler indirilmeli değil miydi?” şeklindeki ifadeyi, müşriklerin Rasulullah’tan mucize getirmesini beklemleri şeklinde değerlendiren müfessir, bir sonraki ayette bu meydan okumaya şu ifadelerle cevap verildiğini belirtir: “Kendilerine okunmakta olan kitabı sana indirmemiz onlara yetmiyor mu?”. Bu cevap, Kur’an’ın rahmet olması, etkileyici uyarılar, din ve dünya düzenini garanti eden temel prensipler içermesi, Hz. Peygamber’in doğruluğunu, mesajının haklılığını ve vahiy yoluyla Allah’la iletişim halinde olduğunu ortaya koyan nitelikte kanıtlar içermesi muciz bir beyanın yeterli açıklamasıdır. Bunlar her zaman gözlemlenebilecek, ölümsüz belgelerken, mucizeler, davetin doğası ve hedefleriyle bağlantılı olmadıkları gibi sürekli de değildirler.¹¹⁰

13/Rad 87/8-13 ayetlerinin tefsirinde müfessir, yüce Allah’ın bilgisinin her şeyi kuşatıp kavradığı, yönetiminin esasını, kuşatıcı ve sınırsız bilginin oluşturduğunu, bütün evrensel güçlerin boyun eğdiği ulu Allah hakkında tartışmaya girenlere yönelik eleştirel bir değerlendirme sunulduğunu dile getirmektedir. Evrendeki her şey O’nun büyüklüğüne, sonsuz kudretine, karşı konulmaz gücüne, caydırıcı azametine, tek ve ortaksız uluhiyetine ilişkin ayetler ve belgeler sunmaktadır. Bu ifadelerle inkarcıları susturan bir eleştiride bulunulmuştur.¹¹¹

c. Lafız ve Mana

Kur’an vahyinin anlaşılmasında lafzın ve lafzın delaletinin ne olduğu hususu daima dikkatleri çekmiş ve bu konuda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlar içerisinde Kur’an ayetlerinin inşai olarak anlaşılması gerektiği vurgusunun, müfessirimizin en çok değindiği nokta olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Derveze, lafız ve mana uyumu konusunda aynı düşünceleri paylaştığı görülen Zürkani’de olduğu gibi¹¹² Kur’an-ı Kerim’in hiçbir edebiyat eserinde görülmemiş üstünlük ve zenginliğe sahip olduğu düşüncesine sahiptir.¹¹³ Bu çerçevede, lafız ve manayı yerli yerinde

¹¹⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 496, 497.

¹¹¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 521, 522.

¹¹² Zürkani, **a. g. e.**, c. II., s. 470, 471.

¹¹³ Derveze, “el-Kur’anu’l-Mecid”, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 50.

kullanması, herhangi bir anlamı, edebiyatçıları hayrete düşüren bir tarzda, değişik üslup ve lafızlarla ifade etmesi, dolayısıyla Kur'an'da, bir manayı ifade etme şekillerinin son derece çeşitli olması¹¹⁴ şeklindeki vurguları, ayetlerin tefsirinde sıklıkla görmek mümkündür.

Bu başlık altında daha önceki bölümlerde yapılan açıklamalar çerçevesinde, Derveze'nin konuya ilişkin değerlendirmeleri, ele aldığı ayetlerde yaptığı yorumlarla birlikte örneklendirilmeye çalışılacaktır.

94/İnşirah 12/1- 8 ayetlerin tefsirinde müfessir, ayetlerde geçen az sayıda lafızla uzun bir sürecin veciz bir biçimde anlatıldığını belirtmektedir. Bu surede, ağır bir sorumluluğun altında ezildiği, yorulduğu düşüncesine kapılan Hz. Peygamber'e yatıştırıcı, sevindirici ve sükunetli bir üslupla sabretmesi gerekliliği vurgulanmıştır. "الم نشرح" "göğsün yarılması" ifadeleri ile; hidayet ve kesin bilginin verilmesi, "ووضعناك وزرك" "yükün hafifletilmesi" ifadeleri ile de iç dünyasındaki şaşkınlıktan kurtarılıp, büyük nübüvvet görevi için seçilme şerefine nail olduğu kastedilmektedir.¹¹⁵

"قل" "de ki" emriyle başlayarak, "اعوذ" "sığınırım" lafzında hitabı birinci tekil şahıs zamirine yöneltmek suretiyle dikkatleri artırarak, kesinlik ve netlik taşıyan bir üslupla ilahın bir olduğu akidesini yerleştirmeyi amaçlayan 112/İhlas 22/1- 4 suresi, bir çok anlamın birkaç lafızla irad edilmesinin benzersiz örneklerindendir. Sure, Allah'ın birliğine, rububiyetin yalnız O'na has olduğuna, kudret ve tasarrufunun kuşatıcılığına, her türlü yardımcıdan müstağni olduğuna fakat bütün varlıkların O'na muhtaç olduğuna iman etme prensiplerine dair, kısa ama kesin ifadelerin yer aldığı bir bütündür.¹¹⁶

50/Kaf 34/12-14 ayetlerinin tefsirinde müfessir, isimleri sayılan sekiz kavim üzerinden, Allah Teala'nın kulları arasından seçerek vazifelendirdiği Rasul'ünün, mücadele alanı olan Arap yarımadasının, coğrafi ve sosyal durumunu resmeden bir haritanın çizildiği yorumunu yapmaktadır. Kervanların yolu üzerinde Semud, Lut

¹¹⁴ Derveze, "el-Kur'anü'l-Mecid", **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 149.

¹¹⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 559, 560.

¹¹⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 71.

Kavmi, Eyke Ashabı'nın beldeleri bulunmaktadır. Mısır, Yemen, Irak'a varan kervanlar da vardır. Bunlar, Kur'an'ı dinleyenler tarafından bilinen, işitilen sahneler ve durumlarının hatırlatılması şeklinde az lafızla çokça geniş bir anlam çerçevesi oluşturarak, muhatabın zihninde çağrışımlar yolu ile verilmek istenen mesajın iletilmesine örneklik teşkil etmektedir.¹¹⁷ Nuh, Semud, Ad ve Firavn kavimleri burada tekrara düşmeyecek şekilde dile getirilmiş, Ress ve Eyke halkları ise ilk defa zikredilmiştir. Lut kavminin de açıkça zikredilmesi burada ilk defa olmaktadır.¹¹⁸

90/Beled 35/17 ayetin tefsirinde müfessirin, Allah'a iman, sabrı ve merhameti tavsiye hususlarının öz ifadelerle, birlikte anılmasına ilişkin yorumu şu şekildedir; bu ayetlerde iman ve salih amelin birlikte anılması hasletlere sahip olmanın önemini tekid etmekle birlikte, müminlerin dayanışma ile birlikte olmaları gereğini hatırlatan ifadeler olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹ Ayette yer alan "merhamet" kelimesi ile 103/Asr 13/3 ayetinde yine "sabr" ile birlikte "hak" kelimesinin anılmasını dikkate değer bir kıyaslama ile ele alan müfessir, sabr ve hakkı tavsiye etmek; insanların birbirleriyle ilişkilerinde güzel davranma, kin, nefret, saldırı ve düşmanlığı yasaklama ve ortadan kaldırma nedeni ve musibetler, facialar önünde zayıf düşmelerine engel olarak, sabr ile merhametin birlikte anılmasını ise; toplumsal fikir ve tavsiye sonucunda güçlü ve zenginler, fakir ve zayıflara merhamet edecek, böylece toplumda fakir, umutsuz, zayıf, miskin kimselerin, katı kalpli, bencil kimselerin zulmüne maruz kalmasına veya mahrum bırakılmasına ya da eriyip gitmesine engel olacaktır.¹²⁰

86/Tarık 32/11-17 ayetlerin tefsirinde müfessir, "مَهْل" ifadesini kelimelerin çağrışım alanlarını dikkate alan bir yaklaşımla şu şekilde anlamlandırmıştır; "bu kelime uyarı manası vardır. Yani, onlardan tehdidin doğruluğunu görmeleri için beklemelerini iste demektir."¹²¹ Yine; 19/Meryem 40/61 ayetinde yer alan "بالغيب عباده" ifadesindeki "gayb" kelimesinin kullanım biçiminin, gaybi konuları Kur'an'ın

¹¹⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 230.

¹¹⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 227.

¹¹⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 259.

¹²⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 259.

¹²¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 269.

belirttiği biçimde doğrulamaları sebebiyle Allah Teala'nın mümin kullarına övgü ifade ettiğini belirtmiştir.¹²²

54/Kamer 33/1-5 ayetlerin tefsirinde müfessir, “وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ” ifadesini, çağrışımlarını dikkate alan bir yorumlama ile, her şeyin istikrar bulacağı bir son vardır, anlamında bir yorum cümlesi olduğunu belirtmektedir.¹²³ 54/Kamer 33/49 ayetinde yer alan “بِقَدَرٍ” ifadesini yorumlamada ise, lafzın yer aldığı ayetlerin mana bütünlüğü içerisindeki anlam alanını tercih ettiğini söylemiş ve canlı-cansız varlıkları sağlam ve düzenle yaratmada takdir etme ve hesaplama anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²⁴

38/Sad 38/26 ayetin tefsirinde müfessir, hitabın doğrudan Davut Peygamber'e olmakla birlikte, insanlar arasında emreden, hüküm veren pozisyonda olanlar için genel bir hitap olduğunu belirtmektedir. Burada, hak, adalet ve hidayet muhafazası için gerekli ve birbirine bağlı birkaç önemli adıma işaret edilmiştir. Şöyle ki, “Biz seni yeryüzünde senden öncekilerin yerine hükümdar yaptık” yani; emanete hakkıyla sahip çıkmalısın.” “İnsanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır” yani; heva ve hevesine uyarak vereceğin bir karar, sonrasında tekrar düzeltmeyeceğin bir yön ile seni, Allah'ın yolundan sapmak zorunda bırakır. Devamında yapmak zorunda bırakılacağın işler de, insanların maslahatını gözetmene mani olacaktır.¹²⁵

Müfessir, 7/Araf 35/28 ayetinde yer alan “فاحشة (kötü ve çirkin olan şey)” kelimesinin çağrışım alanından istifade edilerek ve İbn Abbas'tan yapılan bir rivayete binaen, kelimenin çıplak halde tavaf geleneği olarak anlaşılabilceği tercihinde bulunmuştur.¹²⁶

36/Yasin 37/38 ayetindeki; “Bu O üstün, bilen takdiridir” lafzına ilişkin müfessir, bütünü dikkate alan bir anlamlandırma yapılmadığı takdirde ayetin, kaza ve kader inancına bir dayanak olarak yorumlandığını belirterek, bunun kesinlikle yanlış bir yöntem olduğuna işaret etmiştir. Bu ayetlerde yer alan “takdir” kelimesinin ise,

¹²² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 165.

¹²³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 272.

¹²⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 293.

¹²⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 309.

¹²⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 374.

ince hesap anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹²⁷ Yine aynı surenin 70. ayetinde yer alan “حَيًّا (diri olan)” kelimesini anlamın bir bütün olarak tamamlanması yönünde çağrışım alanlarından yararlanarak değerlendirmiş ve akıllı, derin düşünebilen, ileri görüşlü olan manalarını tercih etmiştir.¹²⁸

25/Furkan 38/22. ayette yer alan “حجرا محجورا” kelimesinin set, engelleme ve yasak koyma anlamına geldiğini, ancak Arapça’da terimleşmiş bir ifade olduğunu ve haram aylarda kan dökmenin yasak olduğunu karşı tarafa hatırlatmak için söylendiğini belirtmiştir.¹²⁹

25/Furkan 38/30 ayetinde yer alan “مهجورا (terk edilmişveya ihmal edilmiş)” kelimesinin, cümle içerisinde bulunduğu konuma göre, Hz. Peygamber’in kavminin, Kur’an’dan yüz çevirmelerinden duyduğu elem ve hüznü ifade ettiğini belirtmiştir.¹³⁰

35/Fatır 39/32 ayetinde “Kitab’ı seçtiklerimize bıraktık” ifadesinde Ümmet-i Muhammet’ten bahsedildiği ve bunun çok büyük bir övgüyü içerdiğini ve böylece İslam dininin insanların tümü için hak din olduğu vurgusunun yapıldığını belirtmiştir. Bu hususta ifade ile kast edilen mananın diğer birçok ayetle de teyit edildiğini vurgulamıştır.¹³¹

56/Vakıa 42/11-26 ayetlerin tefsirinde müfessir, “الأُولَين” kelimesiyle; müslümanlardan yakınlık mertebesine ermiş öncüler, “الأَخِرِينَ” ile kast edilen mananın ise; gelecek nesillerde müslümanların hidayeti üzere devam edenler olduğu şeklindeki görüşe yer vermiştir. Ardından, sonra gelenlerin daha az olacağı ifadesini, ileri gelen öncülerden olmanın zorluğuna işaret eden bir üslup özelliği olarak değerlendirmiştir. Yine aynı surenin 45. ayetindeki, “مُتْرَفِينَ (rahatlık ve lüks içinde olanlar)” ifadesine ilişkin müfessir, kişiyle imanının, salih amelinin, Allah’a ve insanlara karşı yapması

¹²⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 32.

¹²⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 38.

¹²⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 77.

¹³⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 79.

¹³¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 125.

gereken yükümlülüklerinin arasını açan lüks, israf aşırılık ve beyinsizlik anlamlarının kast edildiğini belirtmiştir.¹³²

10/Yunus 47/1 ayetinde yer alan “الحكيم” kelimesinin “hikmet” ve “muhkem” anlamlarının ikisinin de dikkate alınarak ayetin içerdiği anlamın daha iyi anlaşılacağına dikkat çekmiştir. Bu itibarla ayetin manası; “İşte bunlar üslubu muhkem, içeriği hikmet dolu olan kitabın ayetleridir” şeklinde olacaktır.¹³³

71/Nuh 71/23 ayetinde art arda Nuh Peygamber’in kavminin taptıkları ilahlarının isimleri sayılmıştır. Bu isimlerin lafız ve mana yönünden Arapça olduğunu belirten müfessir, isimlerin Kur’an’ın nazil olduğu dönemin dilinden daha eski bir kullanım formuna sahip olduğunu, ancak farklı biçimleriyle bu isimlerin çeşitli Arap kabilelerince putlarına vererek yaşattıklarını belirtmiştir. Buradan yola çıkarak dönemin Arapları’nın bu kıssaya aşina olduklarını ve Allah Teala’nın bu bilgiler üzerinden Kur’an’ın kendi üslubuyla mesajını iletmek istediğini ifade etmiştir.¹³⁴

14/İbrahim 72/24 ayetindeki “كَلِمَةً طَيِّبَةً” (güzel söz)” ifadesini; iman ve salih amel, 26. ayetteki “كَلِمَةً خَبِيثَةً” (kötü söz)” ifadesini de; küfür ve günah olduğu şeklinde tefsir eden müfessir, ayetlerin muhtevasının hem dünya hem ahirette karşılaşılabilecek halleri kapsadığını belirtmiştir.¹³⁵

30/Rum 84/30 ayetinde yer alan “فِطْرَةَ اللَّهِ” (Allah’ın fitratı)” ifadesini; Allah’ın insanlara uyulmasını vacip kıldığı emri veya onların bunu kabul edip uymaya meyyal olarak yaratılıp biçimlendirilmesi veya onların üzerinde yürümelerinin emredildiği yol anlamına gelen bir lafız olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, “لَخَلْقِ اللَّهِ” (Allah’ın yaratması)” ifadesine değinen müfessir, bu ifadenin de “Allah’ın dini” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹³⁶

32/Secde 75/28, 29 ayetlerinde yer alan “فتح” kelimesinin “kıyamet günü” anlamında kullanıldığını belirten müfessir, ayetin üslubuna binaen inkarcıların ilk

¹³² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 229, 232, 233.

¹³³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 443.

¹³⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 211, 212.

¹³⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 231.

¹³⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 447.

ayette bu kelimeyi alaya ve hafife alma gayesiyle kullandıklarını, sonraki ayette ise bu duruma bir reddiye olması amacıyla Kur'an'ın, inkarcıların zelil ve rezil olma günlerini “fetih günü” olarak vassettiğini dile getirmiştir.¹³⁷

d. Tasvir ve Tasavvur

Derveze, Kur'an vahyinin mesajını iletmede tasvir üslubundan çokça yararlandığını ifade etmektedir. Kur'an kıssalarını, melekler ve cinlere ilişkin anlatımları, evrensel sahneler ve yasalara ilişkin anlatımları, ahiret hayatına ilişkin anlatımları ve Allah'ın zatına ilişkin ifadeleri bu çerçevede ele almaktadır.¹³⁸

Aşağıda, bu konulara ilişkin yorumlar yaptığı ayet örneklerine yer verilecektir.

96/Alak 2/6-18 ayetinde müfessir, kendisini müstağni gören ve namaz kılını engelleyen şeklinde tavsif edilen şahsı kınama niyetiyle, inkarcı, saldırgan, art niyetli tutumuna yaraşır bir biçimde tasvir edildiğini belirtmiştir. Kibri sebebiyle perçeminden tutup sürüklenecek, yardım için dostlarını çağırduğında, Allah da onların defterini dürmek için azap vermekle görevli cehennem zebanilerini çağıracaktır.¹³⁹

96/Alak 2/8 ayetini, ahirete ilişkin ilk Kur'ani işaret olarak nitelendiren müfessir, ahirete iman hadisesini; davet, insanların dikkatlerinin çekilmesi, sadece Allah'a iman etmeleri ve salih amel işlemelerini teşvik etmek, günahlar, yasaklar ve çirkin işlerden onları sakındırmak gibi hususlarda, zihinlerde bir tasavvurun oluşturulması yönünde en kuvvetli vesilelerden biri olarak yorumlamıştır.¹⁴⁰ Benzer bir yorum tarzına 73/Müzzemmil 4/12-14 ayetlerinin tefsirinde yer veren müfessir, ahiret hayatının nasıl olacağına ilişkin tasvirlerle genişçe yer ayırarak, olayları anlatmak adına gerçeği yansıtmayan, zorlama yorumlara yer veren tefsirlerdeki çeşitli yaklaşımları eleştirmiştir. Zira bu ayetlerdeki üslup, bildikleri şeyler üzerinden hareketle soyut anlatımı, tasvir ve örnek verme yöntemi ile zihinlere yaklaştırmak şeklinde olmuştur.¹⁴¹ Bu sayede destekleme, uyarma, teşvik etme ve sakındırma gayesi

¹³⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 358.

¹³⁸ Derveze, “el-Kur'anü'l-Mecid”, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 162- 189.

¹³⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 22.

¹⁴⁰ Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, c. I, s. 29, 31.

¹⁴¹ Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, c. I, s. 73.

imgelerin dili ile gerçekleştirilmiş olmaktadır. Adeta Allah Tealaokuyucuyu, ben sustum tabiat konuşsun, kendisi kendini anlatsın şeklinde canlı bir konuşmaya davet etmektedir.

74/Müddessir 5/26-31 ayetlerinin tefsirinde müfessir, cehennem bekçilerinin sayısının ondokuz olarak verilmesini, zihinlerde yönlendirici bir tasavvur oluşturma kastı olduğuna işaretle şu şekilde yorumlar; “bu sayı, Hz. Peygamber’in çevresindeki, müminler, Ehl-i Kitap, inkarcılar ve hasta yürekliilerden oluşan dört grup insan için bir imtihan vesilesidir. Yüreklerinde hastalık olanlar, cehennemi bekleyen meleklerin sayılarının zikredilmesini hafife alarak alayla karşılamışlardı. Ehl-i Kitap için ise bu sayı, Allah’ın kudretini ifade eden bir unsur olarak kabul edilecekti.”¹⁴² Bu yorumlama tarzı, ayette yer verilen tasvirle, zihinlerde oluşturulan tasavvur’un muhatapları ne yönde davranmaya yönlendirebileceğine ilişkin bir örnek olarak değerlendirilebilir.

81/Tekvir 7/1-14 arası, surenin giriş bölümündeki ayetlerde de, kıyamet gününün korkunçluğu tabiat kanunlarında meydana gelecek büyük değişikliklerle tasvir edilerek, dünyadaki amellerinden dolayı insanların hesaba çekileceği hatırlatılmış ve muhataplarının zihnine korku salmak suretiyle, olumsuz tavırlarından dönmelerini sağlamak amaçlanmıştır.¹⁴³ 80/Abese 24/38-42 ayetlerin tefsirinde de; “عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ، تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ” “ateşten yükselen siyah duman ve yüksek bir yerden inen ve yerden yükselen toz” ifadelerini, yukarıda zikredilen ayetlerdeki tasvire benzer şekilde, ahirette kendilerine isabet eden korkunç hal ve belanın şiddetinden facir kafirlerin yüzlerinin simsiyah olacağı şeklinde tasvir etmiş, facir olanların (çirkin işlere düşmüş ve batağa saplanmış kişi) vakit varken, dehşetli cezadan korunmalarını tavsiye etmiştir.¹⁴⁴

89/Fecr 10/21-30 ayetlerinin tefsirinde, ayetlerde yer alan; “yer birbiri ardınca sarsılıp, dümdüz edildiği zaman” ve “meleklerin sıra sıra dizili durumda Rabbin geldiği zaman” ifadelerinin birbiri ile ilişkili olarak, artık yapılacak bir şeyin kalmadığı zamanlarda, insanların dünyada yapmaya çokça alışkın oldukları mahkeme oturumu

¹⁴² Derveze, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri*, c. I, s. 95.

¹⁴³ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. I, s. 501.

¹⁴⁴ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. II, s. 127, 128.

sahnelenmiştir. Böylece ahiretteki hesap, insanların zihninde yakınlaştırılmış ve bu hesabın uzak değil çok yakın bir gelecekte olacağı pekiştirilmek istenmiştir. Müfessir, genel olarak Fecr Suresi'nin üslubunda, tartışma üslubu olmaksızın, uyarı yönlendirme ve eleştiri ile müslüman zihnin oluşturulmasındaki temel prensiplerin zikredildiğini belirtmektedir.¹⁴⁵

85/Buruc 27/21,22 ayetlerinde geçen “Levh-i Mahfuz” ve 56/Vakıa 42/78 ayetinde geçen “Kitab-ı Meknun” ifadelerine ilişkin müfessir, tefsirlerde yer alan ayrıntılı açıklama tarzlarını eleştirmiş ve bu hususun insanların kaydetmek istedikleri olay ve fikirleri tabletler üzerine yazma alışkanlığına sahip olmalarından ötürü teşbih yoluyla, Kur'an'ın hiçbir değişiklik ve tahrifin işlemeyeceği bir biçimde tam bir korunma ile muhafaza içinde olduğunun insanların zihni anlayışlarına yaklaştırılarak anlatılmasıdır şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁶ 17/İsra 46/58 ayetinde yer alan “كَانَ ذَلِكَ فِي” “الْكِتَابِ الْمَسْطُورِ” “Bu kitapta yazılmıştır.” İfadesinin; Allah'ın kendi ilminde ezelden beri uyguladığı kesin ve sürekli olan sünneti/kanunu şeklinde anlamlandırmıştır.¹⁴⁷ 3/Al-i İmran 94/7-9 ayetlerin tefsirinde, muhkem ve müteşabih kavramları çerçevesinde yapılmış olan tartışmaları da benzer bir yaklaşımla ele alan müfessir, bunlar hakkında yorumlama hilelerine başvurmaksızın, muhkem olan prensiplerin açıklanması yönünde değerlendirilmiş vesileler olduklarına inanmanın ve o şekilde değerlendirmenin önemine dikkat çekmiştir.¹⁴⁸

101/Karia 30/6,8 ayetlerinde yer alan “terazi” ile “tartılma” ifadelerine dair müfessir, insanların eylem ve davranışlarına takdir edilecek veya mükafatta tam bir adaletin geçerli olacağı manasında tasviri bir kullanım olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹

75/Kıyamet 31/22-25 ayetlerin etkileyici bir tasvir içerdiğini söyleyen müfessir, korkutma yoluyla insanların nihai olarak iki grup olduklarını, bunlardan ilkinin, Rabb'ine baktığı zaman rıza ve güven hisseden, yüzleri sevinç dolu bir grup, diğerinin ise, belini kıran dehşetli bir azabı bekleyen, yüzü asık bir grup olduğunu

¹⁴⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 546.

¹⁴⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 162; c. III, s. 238.

¹⁴⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 399.

¹⁴⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 384.

¹⁴⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VII, s. 117, 118.

zikreder. Bu tasvirlerle insanın yaratıldığı fitrata ilişkin, zihinlerde kuvvetli bir tasavvur oluşturularak, amellerin ona göre yöneltilmesi gereği hatırlatılmış olmaktadır.¹⁵⁰ Buna benzer örnekler çokça yer almaktadır, burada Medine dönemi surelerinden olmasına rağmen, Mekke dönemindeki vurguları da içeren 2/Bakara 92/6, 7 ayetleri örnek olabilir. Müfessir bu ayetlerin tefsirinde, “inkar edenler” ifadeleri ile küfrün eyleme dönüştüğüne işarette bulunarak bu durumun bir süreç ifadesi olarak görülebileceğine işaret etmiştir.¹⁵¹

50/Kaf 34/38 ve 10/Yunus 47/3 ayetlerde yer alan göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların altı günde yaratılması¹⁵² ve 77/Mürselat 33/8-15 ayetlerde yer alan gökler için açılma, yıldızlar için sönmefadelerini, 25/Furkan 42/61, 62 ayetlerinde burçları, güneşi ve ayın zikredilmesini bilimsel verilere işaret olarak yorumlayanları eleştiren müfessir, bu ifadelerin, insanlara hitap üslubu olduğu ve bu üslupla, zihinlerde oluşturulan tablolarla, alıstıkları görüntülerle gördükleri sahnelerle seslenilerek Allah’ın kudretine, özellikle kainatta mutlak tasarruf sahibi olduğuna işaret etmenin amaçlandığını belirtmektedir.¹⁵³ Benzer bir anlatım, 39/Zümer 59/6 ayetinde yer alan rahimdeki yavrunun üç karanlık içinde bulunması ifadelerine dair yapılmıştır. Müfessir, bu anlatımların da Allah’ın kudret ve azametine delil olan şeylere dikkat çekme üslubu olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁴

50/Kaf 34/6-11 ayetler sadedinde müfessir, yeryüzünü öldükten sonra su ile diriltmesini uhrevi dirilişe benzeterek, Allah’ın kudretine delil getirirken Kur’ani üslubun hissiyata, kalbe ve akla hitabeden tablolarla, kainat kanunlarına, sahnelerine, işaret eden, hissi ve zihni birlikte muhatap alan, basit ama etkileyici üsluba dikkat çekerek,¹⁵⁵ bu ifadelerle mümin zihni inşa etmede etkili olan tasavvurun oluşturulmasındaki etkilerine değinmiştir.

50/Kaf 34/16 ayetin tefsirinde müfessir, ayette yer alan tasvirin, insanın Allah’ın murakabesinde ve direkt kuşatmasında olduğunu belirten, zihinde dolaşandan

¹⁵⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 197.

¹⁵¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. VI, s. 131.

¹⁵² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 249; c. III, s. 446.

¹⁵³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 210.

¹⁵⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. IV, s. 301, 302.

¹⁵⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 225.

sarfettiği söze, nefsindeki vesveseden işlediği amele kadar her şeyi bilen bir yaratıcı ile daima beraber olduğunu ona hatırlattığını belirtmiştir.¹⁵⁶ Bu ayetlerin ardından gelen bölümde, yalanlayanların can çekiştikleri, Kıyamet günü dirildikleri zaman karşılaşacakları gerçekleri, karşılıklı konuşma ve hikaye tarzında, canlı bir muhataplık içerisinde, azarlama ve kınamayı içeren güçlü bir üslupla anlattığını belirtmiştir.¹⁵⁷

38/Sad 38 suresinin tefsirinde müfessir, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyüp, Hz. İshak, Hz. İsmail, Hz. Yakup, Hz. Eltesa ve Hz. Zülküfl'ün ilk defa zikredildiğini kaydetmektedir. Hz. Süleyman'ı; ihlası, otoritesinin ve mülkünün azametine rağmen Allah Teala O'nu imtihan ettiğinde Rabb'ine yönelip tövbe edebilmesi ve bu sebeple Allah'ın O'nu kuşatıcı bir yardımla desteklemesi bağlamında¹⁵⁸, Hz. Eyüp'ü; kafirlerin türlü oyunlarına ve sözlerine sabretmesi gereğini hatırlatma bağlamında¹⁵⁹, Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup'u; salih amel işlemeleri, güzel itaat ve basiret sahibi insanlar olmaları sebebiyle örnek alınmaya değer, Allah'ın ikramda bulunduğu kullarından olmaları sebebiyle zikretmiştir.¹⁶⁰

7/Araf 39/58 ayetini müfessir, iyi ve kötü nefislerin şahitliklerine dair etkileyici bir tasvir olarak nitelemiştir. Bu tasvirlerle hayr ve şer olana dair zihinlerimizde bir tasavvurun oluşması hedeflenmektedir. Şöyle ki; salihler ve iyiler, Allah'ın davetine icabet ederler, hayırda, görevlerini yapmada iyi nefisle, rızayla ve kolaylıkla yarışır. Aynı iyi toprak gibi yağmurdan faydalanıp iyi bitkiler verirler. Böylece Allah'ın rahmetini kazanırlar ve şükrederler. Kötü ve şer insanlar ise, inatçıdırlar, kibirlidirler ve her şeyde taassup gösterirler. Çünkü onlardaki hayır, hak ve görev faktörleri zayıftır. Aynen yağmurdan faydalanmayan, faydası ve zenginliği az toprak gibidirler. Ne Allah'ın rahmetini kazanırlar ne de insanların güvenini.¹⁶¹

7/Araf 39/54, 20/Taha41/5, 10/Yunus 47/3 ve 23/Müminun 74/86 ayetlerinde yer alan “Allah'ın arşa istiva etmesi” ifadelerine ilişkin müfessir, göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğu, onun düzenleyicisi ve yegane hükmedicisinin O

¹⁵⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 234.

¹⁵⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 235.

¹⁵⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 317.

¹⁵⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 324.

¹⁶⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 329.

¹⁶¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 415, 416; c.III, s. 446.

olduğuna ilişkin, zihinlerde var olan hükümdar, kral, taht tasvirleri üzerinden bir tasavvur oluşturma üslubudur açıklamasında bulunmaktadır.¹⁶²

Toplunun kullandığı dilde var olan teşbihlerin de bazı Kur'an ayetlerinde yer bulduğunu ifade eden müfessir, 85/Buruc 27/15 ayette geçen “عرش (taht)” kelimesini kullanılan dilde yorumlandığı şekliyle, Allah'ın azametine işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁶³ Aynı kelimenin geçtiği 23/Müminun 74/86 ve 32/Secde 75/4 ayetlerin de de müfessir, Allah'ın hüküm ve kudretinin umumiliğini ifade eden anlatımlardır demiştir.¹⁶⁴

7/İsra 46/44 ve 32/Secde 75/4 ve 67/Mülk 77/3 ayetlerde yer alan göklerin ve yerin yedi kat olma vasfını da müfessir, benzer şekilde değerlendirmiştir. Sıfat, o günün toplumunda kullanılan ve bilinen bir imge idi ve Allah'ın yarattığı her şeyin, O'nun tekliğini ve rabliğini itiraf ederek hal diliyle kendisini tesbih ettiğine ve O'na boyun eğdiğine işaret etmektedir.¹⁶⁵

25/Furkan 38/17-19 ayetlerde yer alan diyaloga dikkat çeken müfessir, bu diyalogla ahirette olmuş ya da olacak bir durumun tasvir edildiğini belirtir. Ayette dile gelen mabudların, aşağılayıcı, azarlayıcı ve uyarıcı bir üslupla müşriklerin istedikleri şeyi gerçekleştirmekten uzak oldukları ifade edilir. Mabudların dilinden kaydedilen şu ifadeler; “sen onları ve atalarını nimetlendirdin ve anmayı unuttular”, hayatın eğlencelerini kolaylaştırıp, insanların tamamen onlara dalmasına sebep olduğu için sorumluluğun Allah'a ait olduğu izlenimi oluşturulmaktadır. Sonraki ayetlerde bu yargı da ortadan kaldırılarak mabudların kendilerine tapınanlardan nasıl kurtulmaya çalıştıkları ve kendilerinin de yalnızca Allah Teala'ya kul oldukları vurgulanır. Bu pasajın son cümlesinde, verilen diyalog ile zihinde yer etmesi hedeflenen tasavvur ifade edilir; “..içinizden zulmeden kişiye büyük bir azap tattırırız.”¹⁶⁶ Bir sonraki pasajda 21-29 ayetler arası, tasvir dili güçlü bir tehdit vurgusu ile devam ettirilir. Bunun nedeni, yalanlayıcılarda tedirginlik yaratmak, dinleyicilerde korku doğurmak,

¹⁶² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 413, 414; Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 189.

¹⁶³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 147.

¹⁶⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 343; c.V, s. 331.

¹⁶⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 388, 389; c. V, s. 331; c. V, s. 374; c. V, s. 405.

¹⁶⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 69, 70.

ayrıca onları pişmanlığa ve düşünmeye yöneltmektir. Diğer yandan iman edenlere de müjde vererek özgüven aşılama gayesi vardır.¹⁶⁷

25/Furkan 38/41. ayetin üslubuna ilişkin müfessir şu açıklamada bulunur; bu ayetin üslubu ve içeriği, kafirlerin Peygamber'i hor gördüklerini ve onun ahlak ve değerini eksik bulduklarını göstermez. Ancak onların elçinin davetine karşı küçümseyici tutumlarının bir tasviri söz konusudur. Bu şekilde hem kafirlerin duyduğu korkuya hem de Hz. Peygamber'in bitkinliğe düşmeden ve durmaksızın davette gösterdiği gayrete işaret edilmiş olmaktadır.¹⁶⁸

35/Fatır 43/15-26 ayetlerinde zıtlıkların zikredilmesiyle anlam, içerik ve üslup açısından akli ve kalbi etkileyici, kapsamlı yönlendirmeler bulunduğu işaret eden müfessir, kör ile görebilen, karanlık ile ışık, gölge ile kavurucu sıcak, ölü ile canlı arasındaki karşıtlığın ifade edilmesiyle hak ile batıl, hidayet ile sapkınlık, doğru yolda sebat ile doğru yoldan sapma, iyi niyetli, temiz kalpli, hakkı arayan, şuurlu akıl sahipleri ile kötü niyetli, hastalıklı kalbi olan ve kibirli, inatçı, sağlıksız akıl sahipleri arasındaki farkın ve bu iki kutuplu zıtlığın fark edilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir.¹⁶⁹ Yer verilen tasvirler vurguyu güçlendirmiş aynı zamanda dikkatleri diri tutmuştur.

46/Vakıa 46/49-56 ayetlerin tefsirinde müfessir, yalancı kafirlerin zakkum yemelerinin ardından kaynar suyu içmeleri olayını, ifadede yer alan “الهميم” (suyun olmadığı bir yerde su sevdasına kapılmış, susuz bir deve)nin su içmesi ile yapılan güçlü bir tasvirle onların karşılaşacakları vahim akıbetin gerçek olduğunun pekiştirildiğine dikkat çekmiştir.¹⁷⁰

28/Kasas 45/76-84 ayetlerde nüzul sırası itibariyle ismi ilk kez geçen Karun'a ilişkin tasvirler yer almaktadır. Bu tasvirler, zihinlerde özet olarak Allah'ın mallarıyla

¹⁶⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 78.

¹⁶⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 86.

¹⁶⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s.117.

¹⁷⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 234.

böbürlenene ve şımaranları sevmeyeceğı tasavvurunun zihinlere yerleştirilmesi hedefini gütmektedir.¹⁷¹

16/Nahl 70/61 ayet bağlamında müfessir, “Eğer Allah, insanları, yaptıkları her haksızlıkla cezalandırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı” ifadesi üzerinde durarak, zalimin suç ve günahının cezasının sadece kendisine değil, aynı zamanda hemcinslerine ve diğerlerine de isabet edeceği şeklindeki tefsirlere itibar etmemektedir. Burada daha çok, zulmün ve zalimin günahının büyüklüğünü açıklayıcı tasvirde bulunan bir üslup özelliğı dikkat çekmektedir yorumunda bulunmuştur.¹⁷² Benzer ifadeler Enfal 25. ayette de yer almaktadır.

30/Rum 84/48-53 ayetlerinde yapılan tasvirleri müfessir, dönemin olaylarına telmihte bulunarak hatırlatma, tenbihte bulunma, Allah’ın öldükten sonra insanları tekrar diriltmeye kadir olduğuna delil sunmak için bir vasıta olduğu şeklinde değerlendirmiştir. 54. ayette yer alan tasviri de, Allah’ın insanları yaratması evrelerine dikkat çeken bir tasvir olarak zikretmiştir. Bütün bu tasvirlerle zihinlerde Allah Teala’nın yaratmada bir ölçü ve hikmet sahibi olduğu tasavvurunu zihinlere yerleştirme hedeflenmiştir.¹⁷³

55/Rahman 89/6 ayetinde yer alan, ağaçların ve bitkilerin secde etmelerini, Allah Teala’nın emrine ve yönetimine boyun eğme anlamında bir tasvir dili olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴ İfadelerin, doğma halinden olgunlaşma haline, yapraklanma halinden meyve verme haline yönelmede Allah Teala’nın değişmeyen düzenine istiare yöntemi ile atıfta bulunulduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁵

2/Bakara 92/16-20 ayetlerinin tefsirinde müfessir, ayetlerin temsil, tanımlama ve eleştiri nitelikli ifadelerinin derin, etkili ve hayranlık uyandırıcı olduğunu belirtir. Bu tasvirlerde Hz. Peygamber’in sunduğı mesaj, nur olarak tasvir ediliyor, kafir ve münafıkların takındıkları tutum ise, kötü niyetlerine yenik düşerek bu nurdan yararlanamama olarak yorumlanmaktadır. Aynı ayetlerde münafıklar ise, hidayete

¹⁷¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 342-345.

¹⁷² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 149.

¹⁷³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 461, 462.

¹⁷⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. VI, s. 92.

¹⁷⁵ Er-Radi, **a. g. e.**, s. 304.

karşılık sapıklığı satın alan ve bu alışverişlerinde kar etmeyen, Allah'ın etraflarını hükmü ile kuşatmasında dolayı etrafı karanlıklarla dolu olan, yıldırımlar ve şimşekler sebebiyle de içi korku ile dolan ve olduğu yerde donakalan aciz bir topluluk olarak tasvir edilmiştir.¹⁷⁶

2/Bakara 92/26 ayet bağlamında müfessirin ifade ettiği açıklamalar, ayetlerin inzal edilmesinde Allah Teala'nın insanların anlayışlarını ve ifade tarzlarını dikkate alan bir yöntemle, mesajını onların zihinlerine yaklaştırmayı esas alan bir seslenişle vahyettiğine ilişkin okuyucunun dikkatini çekecek niteliktedir.¹⁷⁷

C. Kur'an Nazmının Özellikleri

Kur'an nazmının eşsiz bir vezin ve kafiye uyumu ile örülü olduğuna daha önce değinmiştik. Bu kısımda Derveze'nin Kur'an'ın nazmına ilişkin belirttiği; Kur'an surelerindeki bölüm ve ayet gruplarının çoğu sıralanış, konu, ifade tarzı ve iniş sırası itibariyle birbiriyle bağlantılıdır. Bunların boyutlarını, anlamlarını, konjonktürel ve objektif koşullarını, özel ya da genel nitelikli oluşlarını, telkin ve direktiflerini ve içerdikleri hükümleri doğru biçimde anlamak ancak akışın sürekliliği ve uyumu göz önünde bulundurularak mümkün olur ifadesi doğrultusunda değindiği nazım özelliklerine ilişkin yorumları çeşitli başlıklar altında örneklendirilmeye çalışılacaktır. Lafızlarda vezin ve kafiyenin muhafazası için takdim ve tehir ayetlerde bulunmaktadır. Örneğin; Müddessir/3. ayette, “وَكَبَّرَ وَ رَبَّكَ” şeklinde gelmesi beklenen cümle takdim-tehir yapılarak; “وَرَبَّكَ فَكَبَّرَ” şeklinde kullanılmıştır.¹⁷⁸

Sad/6 ayetin tefsirinde Derveze, bu ayetin yorumuna dair iki çeşit anlamlandırma olduğunu ifade etmiştir. Bunların ilki; “Hz. Muhammet'den uzaklaşın, ilahlarımıza sarılın”, diğeri ise; “ilahlarınız üzerinde ısrar edip onlara sarılmanız sizden istenilen bir durumdur” şeklindedir. Bu görüşlerden ikincisini, metnin akışı ile daha uyumlu olması sebebiyle tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Yine aynı surede 48. ayet bağlamında Derveze, bazı müfessirlerin Hz. İsmail'in ismini, ifadelerin dizilişinde Hz. İbrahim ve

¹⁷⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 142, 143.

¹⁷⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 150.

¹⁷⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 441.

¹⁷⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 299.

Hız. İşhak'ın ardından zikredilmemiş olmasını ve “kullarımız” ifadesine yer verilmeden zikredilmesini, üstünlük vb. yersiz yorumlar cihetinde tefsir ettiklerine değinerek bu tür değerlendirmelerin Kur'an'ın nazmına yakıştırılmasını tenkit etmiştir.¹⁸⁰

a. Cümledeki Vurgu Değişimleri

Kur'an'ın nazmı ile alakalı bir başka üslup biçimi olarak, ifadelerde yer alan vurgu değişimleri dikkat çekmektedir. Bu değişiklikler aşağıda çeşitli başlıklar altında sıralanmış olup, müfessirin bu hususlara dikkat çektiği yorumları içeren ayetlerden örneklere yer verilecektir.

(1) Atıf

Sözün söylendiği ortamın bilinmesini, ayetlerin anlaşılmasında bir imkan olarak değerlendiren Derveze, ayetlerin içeriklerinde, çeşitli yöntemlerle ortama ya da sözün akışına atıfta bulunulduğuna ilişkin yorumlara yer vermiştir.

Aşağıdaki örnek ayet yorumlarında bu durum belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Ayetleri belirli gruplara ayırarak tefsir etme yöntemini tercih eden müfessir, 73/Müzzemmil 4/10. ayetin başlangıcındaki “ج” harfini bir önceki ayet grubunun nüzul ortamını bir sonraki ayet grubunun nüzul ortamına taşıyan bir atıf olarak değerlendirmiş ve iki grup ayet arasında söz ilişkisinin devam ettiğini vurgulamıştır. Böylece hitap Hız. Peygamber'e yöneltilerek, zengin, lider ve mütref takımından güzel bir biçimde ayrılması emredilmiş, bu yolla ilk dönemlerde zayıf durumda bulunan müslümanları sıkıntıya sokmadan, süreci yönetmesi tavsiye edilmiştir.¹⁸¹

74/Müddessir 5/8. ayetin fa-i takibiyye harfi ile başlamasını müfessir, bir önceki ayette Hız. Peygamber'e yapılan sabır tavsiyesine atıf olduğunu belirtmiş, bu

¹⁸⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 332, 333.

¹⁸¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 415.

suretle kafirler için zor günlerin yakın olduğu vurgusu ile uyarma ve tehdit gerçekleşmiş olmaktadır şeklinde tefsir etmiştir.¹⁸²

89/Fecr 10/15-16. ayetlerin başında yer alan atıf harfi ile mananın bir önceki bölümde anlatılan müstağni kimselerin tutumları ile ilişkili olduğunu belirten Derveze, Kur'an'ı dinleyenlerin zihinlerinde dolaşan; kolay ve zor anlarında, taşıdıkları ve içerisinde kibir, gurur ve Allah'a karşı edepsizlik olan yanlış zanlar, yoksul ve zayıf kimselere duyarsız kalmak, hayatın gerektirdiği asli ihtiyaçlardan mahrum oluşlarına aldırmamak şeklinde bunların sergiledikleri tavrın, mala duydukları aşırı sevgi ya da hırsı alakalı olduğunu ihsas ettiren bir anlatım olduğunu belirtmiştir. Yine, zenginlik ve fakirliğin evrenin yasalarına insanların yetenek ve içinde bulundukları şartlara tabi, iki durum olduğu, yücelmek veya düşürmek kasdıyla ilahi bir ayırım olduğunu zannetmenin doğru bir yaklaşım olmadığı da ayetlerin vurguladığı bir husus olarak tefsirde yer almıştır.¹⁸³

Müfessir, 38/Sad 38/71 ayetinin başlangıcında yer alan “ذ” harfinin önceki bağlam üzerinden, hatırlatma, nasihat etme ve tamamlama gayesiyle, devam eden ayetlerde yer verilecek Hz. Adem kıssasına bir atıf olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁴

8/Enfal 93/10 ayetinin tefsirinde müfessir, ayetin başlangıcında yer alan “ذ” harfinin konuyu değiştirerek, mesajın iletilmesine dönük farklı bir üslup içerisine girildiğini işaret etmiştir. Bir önceki ayette Bedir savaşında müslümanlara yardım etmesi için meleklerin gönderildiği ifadelerinin ardından gelen bu ayeti, İslam öncesi dönemde sahip oldukları, meleklerin hayatın akışına müdahale edebilen güçte varlıklar oldukları şeklindeki şirk anlayışına yönelme durumundan onları men etme anlamı taşıdığını belirtmiştir.¹⁸⁵

20/Taha 41/9-23 ayetlerin tefsirinde müfessir, ilk ayetin atıf harfi ile başlamasını, bu bölümde anlatılan Hz. Musa'nın tebliğ döneminde yaşadığı zorluklar

¹⁸² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 445.

¹⁸³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 537, 538.

¹⁸⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 342.

¹⁸⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VII, s. 21.

ile Hz. Peygamber'in yaşadıkları arasında bir özdeşlik olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁸⁶

69/Hakka 78/2 ayetinde yer alan “ما” harfinin bağlaç olduğunu belirten müfessir, bunu “hakka (Allah Teala'nın vad edilen azabı)”nın tehlikesine dikkat çekmek için hitapta kullanılan bir unsur olarak açıklamıştır.¹⁸⁷

2/Bakara 30- 39 ayetlerin tefsiri bağlamında müfessir, 30. ayetin girişinde yer alan hatırlatma anlamı içeren “اذ” edatına ilişkin ve 34. ayetin başındaki önceki ayetlerin devamı olduğuna işaret ettiği “و” atıf harfine ilişkin Hz. Adem (a.s.)'a ve soyuna bahsettiği nimetlere ve onları yeryüzüne halife olarak gönderilişlerine dair yorumda bulunmuştur. Şöyle ki; söz konusu ayetler grubunun ilk bölümü içeriği bakımından ilk kez yer almaktadır. Bu ayetlerde vurgulanan şey, Allah Teala ezelden itibaren Adem ve soyunun yeryüzüne yerleşmelerini, orayı imar etmelerini, orada halife olmalarını murad etmiştir. Yani yeryüzüne yerleşme, Adem'inemrine muhalefet etmesi ve İblis'in kandırması ile yasak ağacın meyvesinden yemesi dolayısıyla gerçekleşen, beklenmedik bir durum değildir.¹⁸⁸

(2) Hazf

Sözün hikmetinin olduğu gibi muhafaza edilmesi, mesajının o anda gerekli görülmeyen ayrıntılara boğulmaması yönünde önemli bir üslup özelliği olarak değindiği hazf konusuna ilişkin müfessirin yaptığı yorumlara, seçilen ayetler çerçevesinde örneklemeler yapılacaktır.

68/Kalem 3/48-50 arası ayetlerin tefsirinde, ayette geçen “كصاحب الحوت” ifadesi ile Hz. Yunus kastedilmiş, ancak kıssanın olay ayrıntısı hazfedilmiştir. 21/Enbiya 73/87 ayetinde “ذالنون” ifadesinin de “balık sahibi” anlamında Hz. Yunus Peygamber'i kastettiğine değinmiştir.¹⁸⁹ Yine 73/Müzzemmil 4/15, 16 ayetlerde de olayın ayrıntısına girilmeden Firavun ve Musa'ya işaret edilmekle yetinilmiş, olayın ayrıntısı

¹⁸⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 190.

¹⁸⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 384.

¹⁸⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 154.

¹⁸⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 283.

hazfedilmiştir.¹⁹⁰ Derveze, toplumun bildiği olaylara işaret edilerek, olayların ayrıntılarına girmeksizin yer alan bu ifade tarzını mesajın daha vurgulu iletilmesini hedefleyen bir üslup tarzı olarak nitelendirmiştir. Zira burada asıl hedeflenen, Hz. Peygamber ve ashabının inkarcı toplumun tutumları karşısında yılgınlık yaşamamaları gerektiğine dair hatırlatmada bulunmaktır.¹⁹¹

89/Fecr 10/1-14 arası ayetlerde yer alan yemin ifadelerinin cevabının; “muhakkak ki Rabbin gözetlemektedir” cümlesinde mahzuf ve mukadder; “azgınları gözetlemekte olan Allah, benzerlerine yaptığı gibi onlara da azap edecek ve yaptıklarının hesabını görecektirler” şeklinde bir cümle olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki ifadelerde, helak edilmiş toplulukların, yaşadıkları olayların ayrıntılarına değinmeksizin zikredilmiş olmasını da bu yargıyı teyid eden, rabbani bir vurgu olarak tanımlamıştır.¹⁹²

50/Kaf 34/1 ayetinin tefsirinde müfessir, dikkatleri çekmek için huruf-u mukatta’a harflerinden biri olan ifadenin ardından, Kur’an’a yemin edilişi ve bu yeminin cevabının hazf edilmesini kuvvetli bir vurgu olarak görmektedir. Hazfedilen yeminin cevabı, kafirler yalancıdır, ya da Kur’an’da bulunanlar, içinde hiçbir şüphe olmayan doğrulardır. Bunlar da aynı surede dördüncü ayette belirtilmiştir.¹⁹³ 7/Araf 39/1 ayetinde yer alan huruf-u mukatta’a harflerini, daha öncekilerden farklı olarak, birden fazla harfin yan yana gelmesine dikkat çekmiş ve harflerin bu ayette yer almasını da yine, ayrıntılı anlamlara itibar edilmemesi uyarısında bulunarak, dikkatleri daha sonra zikredilecek mesajlara çekme amacına matuf olduğu şeklinde değerlendirmiştir.¹⁹⁴ 2/Bakara 92/1 ayetinde yer alan harflere ilişkin benzer yorumlar getiren müfessir, bu ayetlerin ardından mütemadiyen Kur’an’a ilişkin özelliklerin belirtildiğine dikkat çekerek hedefin, hazfedilen anlamların peşinden gitmek yerine, açıkça vurgulanan anlamlara ilişkin farkındalığın artırılması olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 422.

¹⁹¹ Derveze, **Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri**, c. I, s. 59.

¹⁹² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 533.

¹⁹³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 221.

¹⁹⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 361.

¹⁹⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. VI, s. 129.

7/Araf 39/46-53 ayetlerin tefsiri bağlamında müfessir, “Araf” kelimesinin ne olduğuna dair görüşünü, insanlar üzerinde şahitlik eden nebiler ve melekler olduğu ifadeleriyle belirtmektedir. Ancak “Ashabu’l-Araf” tamlamasının ne anlama geldiğinin bizlere açıklanmadığını, ayetin üslubu üzerinden bir anlamlandırma yapılabileceğini belirtmiştir. Sözlükte, “yüksek olan her yer” anlamı verilen bu kelimenin açıklaması hazf edilmiş olmakla birlikte, ayetlerde ibarelerin yer alışı üzerinden, “tüm yaratılmışları tanıyabilen ve adaletine güvenilen şahitlik makamındaki kişiler olarak tavsif edildiklerini ve bulundukları makamdan, “girin cennete, artık size bir korku ya da bir hüzn yoktur” diye hitap edeceklerini anlamaktayız yorumunu yapmıştır.¹⁹⁶

69/Hakka 78/9 ayetinde geçen “الْمُؤْتَفِكَاتُ” (yerle bir olmuş, yerin dibine geçmiş mekanlar)” ifadesinin hangi ismi vafettiğı ayette yer almamıştır. Müfessir, bu ifadenin Lut kavminin yaşadığı kasabalar olduğu şeklinde tefsir etmiştir.¹⁹⁷

(3) Nida

Hitap esnasında kullanılan nida üslubunun yer aldığını fark ettiğimiz ayetlerde, müfessirin bu konuya ilişkin yorumda bulunmadığı gözlemlenmiştir. Örneğin;

7/Araf 39/26, 27 ayetlerinde müfessir, “يَا بَنِي آدَمَ” ifadesinin hatırlatma noktasında bir hitap olduğunu belirtmiş, ancak nida üslubuna ilişkin özelliklere dair bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁹⁸

35/Fatır 43/3 ve 5 ayetlerinde, “يَا أَيُّهَا النَّاسُ” (Ey! İnsanlar)” nidası yer almakta, lakin müfessir yorumlarında bu özelliğe değinmemektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 403.

¹⁹⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 385.

¹⁹⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 370.

¹⁹⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 109.

b. Sözün Akışındaki Vurgu Değişimleri

(1) Yemin

Yeminden sonra gelen vurgular, amaç ve anlamlar zihin ve kulakları motive etme, dikkati çekme gayesini taşımaktadır.²⁰⁰ Aşağıda müfessirin bu bağlamda yorumlara yer verdiği ayetler örneklendirilecektir.

74/Müddessir 5/32-37 ayetlerin tefsirinde müfessir, ardı ardına kullanılan yemin ifadelerini, bir önceki ayet grubunda inkarcılara yöneltilen “سَقَرَ (cehennem)” tehdidinin, bir vehim değil apaçık bir gerçek ve Allah Teala’nın büyük delillerinden/ayetlerinden biri olduğunun tekidi şeklinde yorumlamıştır. Burada yemine konu edinilen unsurlar, hareketleri ile zamanı insanlar arasında döndüren ve insanların doğrudan gözlemleyebildikleri ay, gece ve sabah gibi gerçekliklerdir. Buradan hareketle Allah Teala’nın vad ettiği sekar da o derece gerçektir.²⁰¹ Benzer bir tekitli uyarı da bazı önemli yerler ve hadiselerle yemin edilerek, Allah’ın vad olunan azabının gerçekleşeceği ve hiç kimsenin onu savmaya, engellemeye güç yetiremeyeceğini ifade eden 52/Tur 76/1-8 ayetlerinde yer almıştır.²⁰²

81/Tekvir 7/15. ayetteki “لا أقسم” ifadesini yemin ifadesi olarak kabul eden Derveze, bu şekil bir üslubun Arap dilinde yaygın olarak kullanıldığını söyledikten sonra, ayetin inkarcı kafirlerin iftiralarına cevap ve reddiye olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.²⁰³

92/Leyl 9/1-13 ayetlerin tefsirinde müfessir, yemin ifadelerinin herhangi bir reddiye, cevap ya da bir tartışma olmaksızın genel bir prensibin, sükunetle ifade edilmesi amacıyla bulunduğunu söylemektedir. “Örttüğü zaman geceye”, “görüldüğü zaman gündüze” yemin edilmesinin ardından, kadın ve erkek kullarının, cinsiyetleri üzerinden değil de, tercih ettikleri amelleri üzerinden iki sınıf olarak tavsif edilmesini dikkate değer bulmakta, buradaki yeminin cevabının da; “sizin işiniz çeşit çeşittir”

²⁰⁰ Derveze, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri*, c. I, s. 36.

²⁰¹ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. I, s. 475.

²⁰² Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. V, s. 360.

²⁰³ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. I, s. 504.

ifadesi olduğunu ve tercih edilen amellere işaret ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, yemin ifadelerine yer vererek, asıl vurgulanmak istenen hususun; din ve dünya işleriyle alakalı bütün işlerde, erkek ve kadınların eşit olarak sorumlu olduğu, hayır ya da şer, hidayet ya da dalalet açısından her ikisinin de tercihlerinin akabinde, hesaba çekileceklerinin ilk kez vurgulandığı ayetler olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁴

93/Duha 11/1, 2 ayetlerinde, “والضحى” “kuşluk vakti”ne ve “والليل” “gece”ye yemin edilmesini, Hz. Peygamber’e hitaben, O’nun, davetinin ilk zamanlarına nispetle son zamanlarının daha iyi olacağı vurgusuyla desteklemek ve rahatlatmak için olduğu şeklinde değerlendirmektedir.²⁰⁵

100/Adiyat 14/1-3 ayetlerinin tefsirinde müfessir, ayetlerde yer alan yemin ifadesiyle tasvir edilen sahnelerin, Allah Teala’nın birçok nimetlerini görmesine rağmen, bunları inkar edip, çılgınlar gibi mala mülke düşkün olan insanları kast ettiğini belirtmiştir. Surenin devam eden ayetlerinde, çeşitli üsluplarla bu halin kendilerine hayır getirmeyeceği ve çok yakın bir zamanda hesaba çekilecekleri şeklinde uyarılmışlardır.²⁰⁶ 80/Abese 24/24-32 ayetlerde de benzer bir üslupla, Allah’ı inkar eden insanlara, Rab’lerinin verdiği nimetler hatırlatılarak inkarlarından vazgeçmeleri yönünde uyarıda bulunmaktadır. Sözü edilen nimetler bu sefer, kainattaki kanunları izah tarzında olmayıp, onların ellerinin değdiği mahsullerden seçilerek uyarının daha somut ve daha yakından hissedilmesi ve vicdanların uyarılması hedeflenmiştir. Ayrıca çoğul muhatap kipi tercih edilerek bu vurgu artırılmıştır. Tabii ayetlerin üslubunun genel olması ve insana hitapla başlaması dolayısıyla hitabın ve kınamanın tüm insanlar için olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.²⁰⁷

53/Necm 23/1 ayetinde yıldızla yemin edilmesini müfessir, Peygamber’in hak ve sadakatten ayrılmadığı, nefsinin hevası ve kibrine uyararak, düzmece şeyler söylemediği ve bildirmedeği, O’nun haber verdiği şeylerin kendisine bildirilen bir vahiy olduğu şeklindeki esasları tekid etmek amacıyla yer aldığını belirtmektedir.²⁰⁸

²⁰⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 528.

²⁰⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 550.

²⁰⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 8, 9.

²⁰⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 126.

²⁰⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 76.

75/Kıyamet 31/1 ayetinde sure başında kuvvetli bir vurgu ile yer alan yemin ifadesine ilişkin müfessir, cevabının mukadder olduğu, devam eden ayetlerde açıklanan kıyamet sahnelerinin zikredilmesine sebep olan, muhatapların kötü sonuçlardan korkmamakta inat ettikleri, fücür ve günahlara devam etme isteklerini açığa vurdukları hallerine karşı tekidli bir uyarıdır açıklamalarında bulunmuştur. Yeminin uyarı anlamında kullanıldığı bir diğer örnek 70/Mearic 79/40 ayetidir.²⁰⁹

77/Mürselat 33/1-7 ayetlerde yeminin ve zikredilen cevabın tefsirine ilişkin müfessir, sözlerin değişik yüklem ve tevilleri ile gelen bu ve benzeri üslupta kasemlerin çokça tekrar ettiğinin vurgulamıştır. Bu durum yeminin cevabı olarak nitelediği 77/Mürselat 33/7. ayette yer alan kıyamet gününün, hesabının, sevabının cezasının gerçek olduğunun vurgulanması ve özellikle inkar etme tutumu içerisindeki her bireye hitap ederek, bu tutumlarından vazgeçmeleri gerektiğinin hatırlatılması içindir yorumunu yapmıştır.²¹⁰

90/Beled 35/1, 4 ayetlerinde yer alan yemin ve tekit ifadelerine dikkat çeken müfessir, bunların manayı pekiştirme amacıyla kullanılmış olduğunu belirtmektedir. “Andolsun, biz insanı bir zorluk içinde yarattık” ayetinden kastedilenin ise, Allah’ın insanı sevilmeyen bir karakter üzere yaratması olduğunu ifade etmiştir. Devam eden ayetlerde soru ifadeleri ile de pekiştirilen üslup çerçevesinde insan, bu karakterleri nedeniyle kınama ve azarlamaya muhatap olmuştur. Bu manalar yemin ve cevabı olan tekit ifadeleri ile pekiştirilmiştir.²¹¹

86/Tarık 36/1-10 ayetlerinde yer alan yemin ifadesinin cevabının, aynı surenin 4. ayeti olduğunu ifade eden müfessir, bu yeminle Allah Teala’nın kudretini ve geceyi yaran yıldız tarifi ile de her canlının amelini yazan ve onu takip eden koruyucu ve gözetleyicisi olduğuna işaret edildiğini belirtmektedir.²¹²

38/Sad 38/1 ayetinde yer alan Kur’an’a yemin edilmesini, Hz. Peygamber’in doğruluğunu pekiştirme, kafirlerin yalancılığını ve büyüklenme tavırlarının

²⁰⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 189; c. V, s. 402.

²¹⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 209.

²¹¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 255.

²¹² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 268.

çirkinliğini belirtme anlamına geldiği şeklinde değerlendirmiştir. Yeminin cevabının birinci ayet, ikinci ayet veya mahzuf olup; “Arapça okunanlar doğru ve haktır” cümlesinin takdir edilebileceğini söyleyenler de vardır.²¹³

Müfessir, 7/Araf 39/37 ayetinde yer alan; “Allah’a yalan yere iftira atandan, ya da O’nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir?” ve “...Hani Allah’tan başka yalvardıklarınız nerede?” şeklindeki soru ifadelerini Allah Teala’nın korkutucu ve azarlayıcı bir üslupla heva ve hevesinin ardından koşan ve Allah’a herhangi bir ilme dayanmaksızın söz nispet etme cesaretinde bulunan inkarcıları kınaması olarak değerlendirmiştir.²¹⁴

79/Naziat 81/1-14 ayetlerinde yer alan yeminlere ilişkin müfessir, anlamlarının Hz. Peygamber döneminde anlaşılır ifadeler olduğunu ve zihinlerde çok önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Yeminlerin nedeni olan cevabın ise, insanların mutlaka bir kez daha diriltileceklerinin teyidi olduğunu ifade etmektedir.²¹⁵

(2) Soru- Cevap

Kur’an ayetlerinde hitap esaslı bir üslup benimsendiğini ve her katmandan insana yöneltildiğinin her fırsatta dile getiren Derveze, soru-cevap tarzında beliren üslup özelliğini de bu usulün vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görmektedir.²¹⁶ Anlatımı kolaylaştıran ve muhatapın anlam dünyasında iz bırakan bu üsluba ayetlerin birçoğunda değinen müfessir, sözün söylenmesindeki hedefi belirginleştirmeye yönelik yorumlarda bulunmuştur. Aşağıda bunların örneklerine yer verilecektir.

68/Kalem 3/34-43 arası ayetler arasını bir grup olarak değerlendirmiş ve olumsuz soru tarzında bir üslupla, yalanlayıcı inkarcılara meydan okunduğunu ve tahkir edildiklerini dile getirmiştir. Gruptaki ilk ayetlerde ifadeler çoğul muhatap zamir sigası ile gelirken, 40. ayette hitap Hz. Peygamber’e yöneltilerek onlara soru sorması ve meydan okuması emredilmektedir. Bu durum, ortamda karşılıklı mücadele ve tartışmanın çok sert bir biçimde yaşandığını ve yine inkar ve inatla neticelendiğini

²¹³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 299.

²¹⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 393.

²¹⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 411, 412.

²¹⁶ Derveze, “el-Kur’anu’l-Mecid”, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s.149.

bize yansıtmaktadır. Aynı surenin 46-47. ayetlerinde aynı üslup sürdürülmüş ve bu suretle inkarcılar takındıkları tavır sebebiyle kınanmıştır. İnkâr edici soru üslubu ile inkarcıların kınanmasına bir başka örnek 67/Mülk 77/16-22 ayetlerde yer almıştır.²¹⁷

74/Müddessir 5/26-31 ayetlerin tefsirinde, cehennem anlatılış üslubunda insanların nefislerinde irkilmeye ve korkuya neden olan ve Hak'ka dönüş yöneltti kuvvetli bir ifade formu olarak soru-cevap üslubu kullanılmıştır.²¹⁸

Adiyat/9-11. ayetlerin tefsirinde müfessir, 9. ayette yer alan olumsuz soru kipi ile marufun ilanı tarzında bir üslup sergilenerek; “Bilmez mi o, kabirlerde olanın dışarı atıldığı” şeklinde seslenirken, “أَلَمْ” ile başlayan 11. ayette de vurgulu bir biçimde, zaten “O gün Rableri onların her halini haber almıştır” şeklinde cevabın verildiğine işaret etmektedir.²¹⁹

107/Maun 17/1 suresinin ilk ayetinde yer alan soru ifadesini, Kur'an dinleyicisine yöneltilen kınayıcı soru üslubu ile niteleyen müfessir, bu sorunun cevabı ile, tasvip edilmeyen tavır ve davranışların öğretilmesinin hedeflendiğini zikretmiştir. Ayetteki “الدين” kelimesini, ahiret ve hesap günü olarak tefsir eden müfessir, ahirete iman etmeyen insanların, hesap vermeyecekleri düşüncesiyle, günah işlemeye, zayıf ve yoksul insanlara karşı kaba davranmaya meyilli olacaklarını belirtmiştir. Özel olarak yetim ve yoksulun, kovulmak ve mahrum edilmek fiilleri ile belirtilmesini ise, bu konuların ne denli önemli olduğunun öğretilmesi içindir, diyerek tefsir etmiştir.²²⁰

95/Tin 28/8 ayetteki sual-i istinkari Allah'ın hüküm verenlerin en hayırlısı olduğu ve O'nun vasfının böyle bir hesap gününü dilediği şeklindeki cevap, dikkat çeken bir üslup özelliğine sahiptir.²²¹ Bu şekilde son derece önemli bir ilke vurgulu bir biçimde söylenmiş olmaktadır.

Derveze'nin sıklıkla sure başlarında yer alan ve Kur'an'ın nazım özellikleri arasında olduğunu önemle vurguladığı soru-cevap üslubunun örneklerinden biri de

²¹⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 380, 381.

²¹⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 454.

²¹⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 9.

²²⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 19- 24.

²²¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 164.

Karia suresinde, soru ve öğretilmek istenen mesaj doğrultusunda o soruya verilen cevap şeklinde kendini göstermektedir. “Nedir o çarpan hadise?” (101/Karia 30/2) sorusuna verilen cevap, “O gün insanlar, yayılmış kelebekler gibi olur. Dağlar atılmış yün gibi olur.” (101/Karia 30/4,5) ifadeleriyle verilmiştir. İnsanların yayılan kelebekler ve atılmış yüne benzetilmeleri onların alışageldikleri ve zihinlerinde yer eden hadiseler olmalarından hareketle söylenmiştir. Kelebekler, sürekli çırpınma, dönüp yayılma halindedir. İnsanlar da endişe ve korkunun şiddetinden dolayı kıyamet günü aynı şekilde olacaktır.²²²

Olumsuz soru ve mukadder cevapların, ayetlerde belirtilen apaçık gerçeklere dikkatleri çekme ve yalanlayanları vazgeçmeye çağırma, susturma, azarlama ve korkutma yöntemi olarak kullanılmasına bir örnek olarak 77/Mürselat 33/20,25,27 ayetlerinin tefsirinde yer veren müfessir, bu yeminlerin konusunu dinleyicilerin bildikleri hakikatlerden aldığını ifade etmiştir.²²³ Bir başka örnek olarak, 50/Kaf 34/6 ayetinde yer alan istifham-ı inkari ile şekillenen üslup, inkarcıları kınama anlamına yöneliktir.²²⁴ 19/Meryem 40/65, 77, 78 ayetlerinde yer alan soru ifadelerinin de kınama için bir üslup özelliği olarak kullanıldığını belirtmiştir.²²⁵

7/Araf 39/32 ayetin tefsirinde müfessir, Allah Teala’nın, Hz. Peygamber’i muhatap alarak, insanlara yönelttiği; “De ki: Allah’ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz azıkları kim haram etti?” sorusuna cevap olarak: “De ki: O, dünya hayatında iman edenler içindir, kıyamet günü ise yalnızca onlarındır.” ifadelerini özellikle müslümanlara güven veren, dünya hayatının ziyneti ve rızıklarından faydalanmayı teşvik eden latif bir vurgu üslubu olarak değerlendirmiştir.²²⁶

36/Yasin 37/71. ayet tefsirinde, ifadede yer alan olumsuz soru şeklindeki üsluba dikkat çekerek hatırlatma amacına matuf olduğunu belirtmiştir.²²⁷

²²² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 183.

²²³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 213.

²²⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 224.

²²⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 168, 179.

²²⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. II, s. 388.

²²⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 43.

25/Furkan 38/15. ayette yer alan; “Bu mu iyi, yoksa korunanlara vad edilen ebedi cennet mi?” şeklindeki soru ifadesini müfessir, bir önceki ayet grubunda yer alan cehennem ve onu hak edenleri azarlayıcı, cennetin en iyi şey olduğu, iman ve takvanın ise kişiye cenneti hak etmeyi sağladıkları biçimindeki olumlu cevabı pekiştirici bir işlev gördüğünü ifade etmektedir.²²⁸

“لولا (değil miydi?)” şeklinde yer alan kelime ile sağlamlaştırma, açıklama ve uyarı içeren cevaplara yer verilmektedir. Örneğin; 25/Furkan 42/32 ayetinde içinde meydan okuma bulunan bir suale güçlü bir cevap verilmiştir. Şöyle ki; inkarcılar kendilerince meydan okumak için ‘Kur’an Peygamber’e tek seferde inmeli değil mi?’ diye soru yöneltmişler, Allah Teala da soruya hakim bir dille, kötü akıbetlerini de açıklayan kuvvetli bir cevap vermiş, bununla Hz. Peygamber’i ve O’na inananları kuvvetlendirmiştir. 27/Neml 44/46 ayetinde; Salih Peygamber’in kavmine, yalnızca Allah’a kulluk ederek, O’ndan mağfiret dilemeleri gerektiği vurgulu bir biçimde aynı kelimenin kullanılması suretiyle yer almıştır.²²⁹

16/Nahl 70/45- 47 ayetlerinde art arda gelen soru ifadeleri kınama ve uyarma üslubunun bir parçası olarak yer almış, hemen akabinde verilen cevaplar ile de sorulan soruların doğrudan cevapları verilmemiş, iletilmek istenen mesaj dikkat çekici bir şekilde dile getirilmiştir. Mesajın özeti; “inkar edenler Allah’ı aciz bırakacak değildir, Allah Teala, çok şefkatli ve çok merhametlidir” şeklinde ifade edilmiştir. Müfessir, ayetlerde ifade edilen mühletin insanlara tanınmış olmasıyla inkar edenlerin çoğu iman etmiş ve böylece²³⁰ Kur’an’ın mucizesi ortaya çıkmış olmaktadır. Zira tüm bu uyarı ve kınamalar, sadece onların maslahatı ve hidayetleri içindir.

Müfessir, 14/İbrahim 72/32-34 ayetlerde yer alan soru ifadelerini, Allah’ın insanlara verdiği nimetlerini, insan faydası için kainata boyun eğdirişini, insanın hizmetine verdiği güçleri hatırlatmak ve çarpıcı bir şekilde de insanın zulmünü,

²²⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 68.

²²⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 81, 292, 293.

²³⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 144, 145.

sapmasını ve inkarını kınamak amacıyla kullanılmış, hem akla hem de kalbe hitap eden güçlü bir üslup özelliği olarak nitelemiştir.²³¹

30/Rum 84/28 ayetinde yer alan soru ifadesini müfessir, muhatapları köşeye sıkıştırıcı, dinleyenlerin zihinlerine konuyu somut bir biçimde yaklaştıracı örnek ve benzetmelerle örülü bir üslup olarak değerlendirmiştir.²³²

29/Ankebut 85/68, 69 ayetlerindeki soru ifadelerini müfessir, ilk soruyu; Allah hakkında yalan uydurup iftira atan, münezzeh olduğu bir şeyi, bir fiili ya da şirki O'na nisbet eden veya gerekli kanıtlarla açıklanıp gözler önüne serildikten sonra sırf inatçılıklarından dolayı hakkı inkar eden kimselere eleştiri anlamında kullanıldığını, ikinci soruyu ise; kafirler için muhakkak cehennemde yer olacağı cevabı ile yöneltilen bir uyarı olarak değerlendirmiştir. Bu surenin hemen akabinde, 83/Mutaffifin 86/4 ayetinde eksik ölçüp tartanları hesap günü ile uyarma anlamında aynı üslupta soru kalıbının kullanıldığını görmek mümkündür.²³³

76/İnsan 90/1 ayetinde yer alan soru ifadesini müfessir, insanın yaratılış özelliklerini vurgulamak için bir dikkat çekme olarak yorumlamıştır. Vurgulanan özellik, insanın ayırt etme, gidilecek yolu seçme yeteneği ve bu anlamda kendisinin sorumlu tutulacağıdır.²³⁴

8/Enfal 93/1-4 ayetlerin tefsirinde müfessir, ganimetlere ilişkin Rasulullah'a yöneltilen soruyu ve Allah Teala'nın O'ndan vermesini istediği cevaplar çerçevesinde gelişen olayların tahkiye edildiğini belirtmektedir. Bu şekilde, gerçek müminin vasıflarının ne olduğuna ilişkin esasların belirginleştirildiğini belirtmektedir.²³⁵

2/Bakara 92/75 ayetinin başlangıcında yer alan soru ifadesini müfessir, Hz. Peygamber'e ve müminlere hitap ederek, gelinen süreçte Yahudiler'in kendi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak, müminlerin onların inanmalarını beklemesinin yersizliğini anlatan bir üslup biçimi olarak değerlendirmiştir. Devam eden ayetlerde

²³¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 238, 239.

²³² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 446.

²³³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 505; c.V, s. 508.

²³⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 106.

²³⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VII, s. 9.

Yahudiler'in sözleri, davranışları ve deliller karşısındaki tutumları örneklendirilerek inanma ihtimallerine ilişkin kalan son kırıntıların da süpürülüp atıldığını belirtmiştir.²³⁶

(3) Tekrar

Müfessir, kıssaların ya da bazı ifadelerin tekrarını, arz yöntemi, üslup ve lafızlarda bir tür değişiklik ya da çeşitlilik olarak görmüş ve her bir tekrarı ibret ve öğütün tamamlanmasına katkıda bulunan yeni bir şey olarak tanımlamıştır.²³⁷ Aşağıda müfessirin bu bağlamda tekrar üslubuna değindiği ayet örneklerine yer verilecektir.

74/Müddessir 5/38-47 arası ayetlerin tefsirinde müfessir, ayetlerde geçen kurtuluşa erenler ile hüsrana uğrayanlar arasındaki diyalogların benzer şekillerde tekrar edildiğini, bu tekrarlarla uyarma, kınama ve düşünüp olumsuzluklarından vazgeçinceye dek, kafirlerin benliklerinde korku meydana getirme hedefinin gerçekleştirildiğine işaret etmiştir.²³⁸

89/Fecr 10/21. ayette “دَا دَا” tekrarlı ifadesinin, kıyametin koptuğu gün yeryüzünün karşılaşıcağı çöküş ve yıkılış şiddetinin veya bugünün korkunçluğu ve yeryüzündeki etkisini vASFetmek için yer aldığını belirtmektedir.²³⁹

20/Taha 41/9-23 ayetlerinin tefsirinde müfessir, bu ayetlerde anlatılan kıssaların nüzul süreci itibariyle daha önce Araf Suresi'nde de anlatıldığını ancak, Allah'ın birliği, tek başına ibadete layık olduğu, kıyamet saatinin kesinliği ve buna iman etmenin gerekliliği gibi konuları vurgulama açısından gerekli olan parçaların tekrara düşülmeden anlatıldığını belirtmiştir.²⁴⁰ Yine aynı surenin 115-127 ayetlerinin tefsirinde müfessir, Saff ve Araf Sureleri'nin ardından Hz. Adem kıssasına yer verilmesini, Hz. Peygamber'in karakterine uygun bir şekilde hatırlatma ve diğer yandan da, Hıristiyanlık'ta hala inanılan Hz. Adem'in günahkar oluşu ve O'nun

²³⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. VI, s. 181, 182.

²³⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 393, 394.

²³⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 480.

²³⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 543, 544.

²⁴⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 191.

günahının teselsül halinde kendi zürriyetinden gelenlere yüklenildiğine dair inanılan akideye bir cevap olarak değerlendirmiştir.²⁴¹

26/Şuara 43/69-104 ayetlerinin “oku!” şeklinde vurgulu bir emirle başlayarak ardından kafirlere raci olduğunu belirttiği zamir ile Hz. İbrahim kıssasına yer verilmesini, misal verme ve hatırlatma olarak değerlendirmiştir. Daha önce de yer verilen kıssaya dair, tekrarların her seferinde farklı bir amaca matufen yapıldığını vurgulayarak şu şekilde özetlemiştir; Necm Suresi’nde: Araplar’ın putlara tapmalarını eleştirme, Ala Suresi’nde: Araplar’dan bir grubun kendilerini Hz. İbrahim’in çocukları olduğu inancını eleştirme, Meryem Suresi’nde: atalarının yaptığı gibi Allah’a samimiyetle yönelmeleri uyarısı ile tevhit akidesini hatırlatma, bu surede de: daha önce tapılan putların durumunun açıklanmasına ilave olarak, Hz. İbrahim’in kavminin durumu da eklenmiş ve söz, muhataplar içerisinde inkarlarında inat edenlere yöneltilmiştir. Derveze, bu suredeki kıssalara ilişkin tekrarlı anlatımları, her defasında farklı detaylara yer vererek farklı ibretlere, yeni öğütlere imkan veren bir üslup biçimi olarak değerlendirmiştir.²⁴² 29/Ankebut 85/14-40 ayetlerinde tekrar değinilen kıssalara ilişkin müfessir, kafirleri uyarma, olaylardan ibret almalarını öğütlemeye iken müslümanlara, moral destek sağlama, tavırlarını ve yüreklerini pekiştirme amacına binaen yer aldığını belirtmiştir.²⁴³

16/Nahl 70/14-18 ayetlerin tefsirinde müfessir, bu grup ayetlerde yer verilen Allah’ın insanlara bahsettiği nimetlerin tekrar edilmesindeki maksadı açıklamıştır. Şöyle ki, vahyin hikmeti gereği tutum ve tavırların tekrarlanmasından dolayı bu gerçekler de tekrarlanmakta hem vicdanlara hem akıllara hitap edilmektedir. Bu vesileyle bağlayıcı tespitlerde bulunmaktadır. Sonuç olarak muhatapların zihninde bu nimetlerin ve onlardan yararlanma imkanının yalnızca Allah Teala’dan olduğu gerçeği oluşturulmuş olmaktadır.²⁴⁴

21/Enbiya 73 tüm sure daha evvel anlatılan kıssaların tekrarı olarak nitelendirilebilir. Surenin nüzul döneminin Mekki dönemin son kısmı olduğuna işaret

²⁴¹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 212, 213.

²⁴² Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 251, 259.

²⁴³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 475.

²⁴⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 120.

eden müfessir, bu dönemde Hz. Hatice ve Ebu Talip gibi Hz. Peygamber'in destekçisi ve hamisi olan yakınlarının vefat etmesi üzerine inkarcıların O'na karşı tutumlarının sertleşmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in ve müminlerin konumunu sağlamlaştırmak, onları müjdelemek ve güzel akıbetin onların, kötü akıbetin ise kafirlerin olacağı konusunda onların rahatlatılması hedeflenmiştir.²⁴⁵

(4) Müphemler

68/Kalem 3/48. ayette, “Balık Sahibi” ifadesinin kimi kastettiği burada açıkça anlatılmamıştır. Ancak daha sonra nazil olan Saffat suresinde, kastedilen kişinin Hz. Yunus Peygamber olduğu açıkça ifade edilmiştir. Burada kısa ve özellikle kapalı bir biçimde ‘Balık Sahibi’ tabiriyle Yunus Peygamber kıssasına işaret edilmesi, kıssanın muhataplar açısından yabancı olmadığını göstermektedir. Zira dinleyenlerin bu ifadeyi anlamadıklarına dair bir izlenim edinmemekteyiz. Derveze Kur'an kıssalarında sıklıkla yer alan bu durumu bir üslup özelliği olarak nitelemiştir. Zira insanlar tanıdıkları örneklerden ve bildikleri olaylardan daha fazla etkilenmektedirler. Ayrıca Kur'an'da yer alan kıssaların tarihsel mahiyetinin değil, ibret ve öğüt alma amacıyla - bu bölümde olduğu üzere- kıssaya yapılan telmihin amacının ne olduğu önemlidir. Bu ayetteki telmih, uyarma amaçlıdır.²⁴⁶

101/Karia 30/9 ayetinde yer alan “فَأْمُهُ هَٰؤُلَاءِ” ifadesinin bizim tarafımızdan müphem bir ifade olarak algılansa da Araplar'ın alışageldikleri, üzüntü ve ölüm manasında kullandıkları, “anası mahvoldu” anlamında bir hitap olduğunu belirtmiştir. Başka bir görüşe göre de; “ام” kelimesi hazfedilmiş bir isim tamlamasında tamlayan olup aslı, “راسهام” (O'nun ömrü, varacağı yer)” manasına gelmektedir.²⁴⁷

106/Kureyş 29/3 ayetinde geçen “رب هَٰذَا الْبَيْتِ” ifadesindeki “هَٰذَا” zamirine ilişkin müfessir, “بيت (ev)” tabiri, bu kelimeye yakın işaret zamiri “هَٰذَا” ile işaret edilmesi ve Kureyş'e Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerin hatırlatılması, Kureyş'in bölgede kabul gören önemi ve Kabe'nin Allah'ın evi olduğuna dair inancın Kureyş ve

²⁴⁵ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. V, s. 290.

²⁴⁶ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. I, s. 393.

²⁴⁷ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 182.

çevre Araplar arasında bilinen ve kabul gören bir durum olduğuna delil şeklinde yorumlamıştır.²⁴⁸ Kuvvetli bir liderlik, kabul gören bir konum, hürmet edilen saygınlık ve muhtelif çıkarların bağlı olduğu böyle bir ortamda özel olarak Hicaz bölgesinde, genel olarak Hicaz dışında Hz. Peygamber'in çağrısı yayılmıştır. Kurey'in lider takımı, bu yayılmayı kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak görmüşler ve bu yüzden Kur'an'da sıkça yer verilen olumsuz tutumlar içerisine girmişlerdir. Kureyş Suresi bu tür olumsuz tavırlardan ve vesveselerden vazgeçip, Allah'ın kendilerine bahsetmiş olduğu nimet ve ihsana şükrederek, O'nun davetine icabet ve O'na ibadet etmeleri çağrısında bulunmuştur.²⁴⁹

Müfessir, 7/Araf 39/46 ayetinde yer alan “وَيَبَيِّنُهُمَا جَبَابٌ” ifadesindeki zamirin, müphem bir ifade olduğunu lakin sözün siyakından bu ifadelerin bir önceki ayetlerde aralarında diyalog geçen cennet ehli müminler ile cehennem ehli kafir kişilere yönelti olarak anlaşılabilirliğini belirtmiştir.²⁵⁰ Böylece müfessir, ilk bakışta müphem olarak görülen ifadelerin, sözün akışı takip edilerek anlaşılabilirliği yöntemine işaret etmiştir.

Müphemlere ilişkin daha ziyade zamirlerin nereye ait olduğu noktasında değinen müfessir, 36/Yasin 37/13 ayetindeki “onlar” zamirinin daha önceki ayetlerde anlatımları geçen kafirler olduğu yönünde açıklamada bulunmuş, bu üslupla, örnekleme ve hatırlatma yönteminin öne çıktığını işaret etmiştir.²⁵¹

25/Furkan 38/45-49 ayetlerinde; “ظَلٌّ”, “سَاكِنًا” ifadelerindeki yorum farklılıkları ve “قَبْضَانَهُ” ifadesinde yer alan zamirin bir önceki ayette geçen “ay” a mı yoksa “güneşe”mi raci olacağına ilişkin görüş farklılıklarına değinmesinin ardından müfessir, o dönemdeki, Kur'an'ın Arap dinleyicilerinin ifadelerde yer alan soru kalıbı ve mevcut olduğu kesin olan bir olay ya da görüntü ile işaret edilen mesajın, Allah'ın kudretine tanık tutma ve delil gösterme yöntemi ile insanlar için yaratılmış olan faydalara dikkat çekildiğinin gayet açık bir biçimde anlaşıldığını ifade etmiştir.²⁵²

²⁴⁸ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 171.

²⁴⁹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 181.

²⁵⁰ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 401.

²⁵¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 26.

²⁵² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 87, 88.

Yine aynı surenin 50. ayetinde “صَرَفْنَاهُ” ifadesinde yer alan zamirin de, sonraki muhataplar açısından müphem olduğunu dile getirmektedir. İfadedeki zamirin neye raci olduğuna ilişkin serdedilen görüşleri aktardıktan sonra tercihini, bir sonraki ayetlere dayanarak, “Kur’an” olduğu şeklinde ortaya koymuştur.²⁵³

17/İsra 46/54 ayetinde “Rabbınız siz daha iyi bilir.” ifadesindeki siz zamirinin, daha önceki ayetlerde söz konusu edilen kafirlere mi yoksa müminlere mi aittir şeklinde ihtilaflar bulunduğuna değinen müfessir, kafirlere ait olmasının siyak ve başka ayetlerdeki anlamlar itibariyle daha doğru bir tercih olacağını dile getirmektedir. Sonuç olarak ayeti, Allah Teala’nın Hz. Peygamber’e kafirlerin hidayet ve küfründen kendisinin sorumlu olmadığı ve onlar üzerinde vekil olmayacağı yönünde bir teselli olarak görmektedir.²⁵⁴

2/Bakara 92/14 ayetinde yer alan “شَیَاطِينِهِمْ (şeytanları)” kelimesini müfessir, o andaki şartlar itibariyle muhatapların “Yahudiler” şeklinde anladığını belirtmiştir. Ayetin nüzulü Medine döneminin ilk yıllarıdır. Ayette münafıkların ayrı şeytanlarının ayrı bir ifade ile zikredilmesini, Medine’deki Yahudi unsurların münafıklara taktik verdikleri, hile, tuzak ve komplo kurmaları için sinsice onları yönlendirdikleri gerçeğini işaret eden bir betimleme olarak zikretmektedir. Elbette bu durumun o dönem Yahudiler’ini işaret etmekle sınırlı olmayacağı ve tüm zamanlarda sergilenebilecek karakteristik tutumları işaret eden ifadeler oldukları açıklamasını yapmaktadır.²⁵⁵

(5) Hz. Peygambere Yönelik Emir Cümleleri

Derveze, Kur’an’ın sure girişlerindeki üslup özellikleri arasında, emir ifadelerinin çokça yer aldığını söylemektedir.²⁵⁶ Bu ifadeleri sözün akışına müdahale eden ve dikkatleri başka bir yöne çeken ifadeler olarak değerlendirmektedir.

²⁵³ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 89.

²⁵⁴ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. III, s. 395.

²⁵⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. VI, s. 134.

²⁵⁶ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 20.

Aşağıda, müfessirin bu anlamda dile getirdiği yorumlara örneklik içeren ayetlere yer verilecektir.

96/Alak 2/1 ayetindeki “Yaratan Rabbinin adıyla Oku” emrinin Kur’an’ın söze güzel başlama sanatınailişkin örneklerinden biri olarak değerlendiren müfessir, emir kipi ile başlayan cümlelerin, Hz. Peygamber’in seçilmiş olduğu büyük göreve dikkatini çekmek, bu görevin onun zihnini kuşatan temel düşünce olmasının gereği ve işlerinde başkasının değil her an O’nun hatırlanmasının öğretilmesinin amaçlandığını belirtmektedir.²⁵⁷

73/Müzzemmil 4/1- 9 arası ilk bölüm ayetlerinin tefsirinde yer alan emirlerin, ayetlerdeki 2. tekil şahıs zamiriyle yapılmasını ipucu olarak göstererek, doğrudan muhatap olan Hz. Peygamber’e yönelik olduğunu kaydetmektedir. Ancak bu ifadelerin ardından okuyucuya, asıl önemli olanın ortamı okuma olduğuna dikkat çekme yönünde bir tefsire yer vermiştir; “Dikkatli bir okuyucu/gözlemci bu ayetlerde, Hz. Peygamber’in ruhi hayatı, ve ibadet yaşantısından bir sayfayı okur. O’nun nefsinin temizliğine ve ruh kuvvetine temas eder.”²⁵⁸

Hz. Peygamber’e emir kipiyle başlayan 74/Müddessir 5/11. ayette yer alan “ذرنی (bana bırak)” ifadesini, Hz. Peygamber’i desteklemek için; “bu inatçı inkarcıyı Allah’a bırak, O bu adamı cezalandırmak için yeterlidir” manasına gelir, şeklinde tefsir ederek ifadelerin hitabi üslubuna dikkat çekmiştir.²⁵⁹

87/Ala 8/1 ayette yine Hz. Peygamber’e emir ile başlamıştır. Tenzih ve takdis etmeye değer yegane gücün Allah Teala olduğunun hatırlatılmasıyla nübüvvet vazifesinin çerçevesi çizilmiş, Hz. Peygamber’ingörevinin ise ancak insanları davet etmek olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, bunun ötesi bir tutum içerisine girmemesi yönünde bir uyarıda bulunmaktadır.²⁶⁰

53/Necm 23/29 ayette, Hz. Peygamber’e teselli etmeyi hedefleyen bir üslupla, Allah’ın uyarısı ve sözüne arkasını dönen ve çağrısına olumlu cevap vermeyenlerden

²⁵⁷ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 19.

²⁵⁸ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 407.

²⁵⁹ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 448.3

²⁶⁰ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. I, s. 512.

yüz çevirmesini emretmektedir. 27. ve 28. ayetlerde yer alan Araplar'ın mabutları ve inançları hakkında açık bir biçimde eleştirinin ilk kez yer verilmesinin ardından gelen bu emir, süreç açısından ilgi çekicidir.²⁶¹

75/Kıyamet 31/16 ayetinde Hz. Peygamber'e yönelik yapılan Kur'an'ı acele ile okumaması emrini müfessir, Allah Teala'nın, Hz. Peygamber'in anlayışını sabit kılarak, kavrayış ve açıklamasını ilham ederek güven verme üslubu olarak tanımlamaktadır. 20/Taha 41/114 ayetinde de benzer şekilde yer alan ifadeler üzerine müfessir, Kur'an'ın vahyi tamamlanmadan önce O'nun ayetleri hakkında konuşmaya acele edilmemesi gereğine bir vurgu olarak değerlendirmiştir.²⁶²

38/Sad 38/17 ayetteki "onların dediklerine sabret" emrinin tevcihinin Hz. Peygamber'e olduğunu belirten müfessir, kulu Davud Peygamber'e, Allah Teala'nın verdiği kuvvet, mülk, hikmet, güzel söz, dağların ve kuşların O'na itaat ederek O'nunla birlikte tesbih etmesi, O'nun emrine amade kılınması hatırlatılarak, Hz. Peygamber'in de, kafirlerin söylediklerine tahammül ve sabır göstermesi emredilmiştir.²⁶³

Derveze, Hz. Peygamber'e emir kipiyle başlayan ayetler üzerinden O'nun Allah katından hangi vazife ve misyonla gönderildiğini insanlara açıklamak ve bir beşer olarak hangi sınırdaki durduğunun beyan edilmesi açısından önem taşıdığını belirtmiştir. Bu sebeple 72/Cin 36/16- 28 ayetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'e yöneltilen emirlerde, vaad edilen şeyin gerçekleşme vaktini O'nun bilemeyeceği ve gaybe ilişkin meselelerde Allah'ın O'na bildirdiğinin ötesinde bilgisinin olamayacağını insanlara izhar etmesi gereği hatırlatılmış olmaktadır.²⁶⁴

16/Nahl 70/125. ayetinde yer alan emri müfessir, ortamda var olan Hz. İbrahim ile O'nun dini konusunda ve tahrir-tahlil konusunda çokça yapılmış olan tartışmalara

²⁶¹ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 100.

²⁶² Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 195; c. III, s. 209.

²⁶³ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. II, s. 304, 305.

²⁶⁴ Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, c. III, s. 17.

bir cevap niteliğinde olduğunu ve Hz. Peygamber’e yol gösterme anlamı taşıdığını belirtmiştir.²⁶⁵

²⁶⁵ Derveze, **et-Tefsiru’l-Hadis**, c. V, s. 202, 203.

SONUÇ

İnsan yaratıldığı ilk andan itibaren Allah Teala'nın kuşatıcı muhataplığı ile hiçbir zaman yalnız bırakılmamıştır. Allah Hz. Adem (a.s.)'dan Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar tüm peygamberleri kendi kavimlerinin lisanı ile göndermiş ve insanoğluna rehber kılmıştır. Son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.s.) de kendi kavminin lisanı olan Arapça ile kendisine gelen vahyi iletmiş ve rehberlik görevini yerine getirmiştir. Vahyin her kavme kendi lisanı ile seslenmesinden hareketle diyebiliriz ki, Kur'an vahyini anlamak, O'nunla iletişime geçmek, Arap lisanını ve hitabının üslup özelliklerini anlamak yolu ile bizler ve tüm insanlar için mümkündür.

Kur'an'ın ilk muhatapları nezdinde sözlü bir hitap olması, tarihi seyir içerisinde gerçekleşen olayların, muhatap kimselerin kullandıkları dile ait özelliklerin, sözün raci olduğu hedeflerin zaten biliniyor olması anlamını taşımaktadır. Zira söz, söylendiği bağlamdan bağımsız değil bilakis kendi bağlamının hayat verdiği bir olgudur. Belli bir bağlam içerisinde söylenir ve o anda, ondan sadece "bir şey" anlaşılır. Anlaşılmayan bir şey varsa, yine o anda anlaşılır kılmanın imkanı oluşturulabilir. Sonraki muhataplar için ise vahiy, yazılı bir metin halini almıştır. Lakin Kur'an'ı salt yazılı bir metin olarak görüp, O'nu bir metnin tenkit ve tetkik yöntemleri ile ele almak, sözlü hitap olduğu gerçeğini ıskalamaksonucunu doğuracaktır. Bu da ifadelerin kastının ne olduğu hususunda eksik ya da yanlış yönelmelere sebep olacaktır.

Tezde bu noktadan hareketle, Kur'an vahyinin bütünlüklü ve birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde nazil olan ayetlerinbirbirleriyle bağlantılarını, Hz. Peygamber'in ve ilk muhatapların yaşadığı coğrafi ve kültürel şartları, kullandıkları dili dikkate alan bir yaklaşımla okunması, değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaya çalışıldı. Bu bağlamda Kur'an'ın hitap özelliğini yansıtan üslup özelliklerinin bilinmesi ile, ifadenin muhatapların zihninde oluşturmak istediği mesajın açıklığa kavuşturulabileceği kanaatine varılmıştır. Zira işaret edildiği şekliyle Kur'an'ın bütünlüğünün dikkate alınmayışı, vahyin zihinlerde oluşturmayı hedeflediği dünya ve ahiretin bir bütün olduğu ve sonuçları itibariyle birbiriyle ilişkili olduğu temel ilkesinin

tahrip olmasına sebep olacaktır. Örneğin; 85/Buruc 27/21,22 ayetlerinde geçen “Levh-i Mahfuz” ve 56/Vakıa 42/78 ayetinde geçen “Kitab-ı Meknun” ifadeleri ile, somut anlamda bir levha veya yazılmış olma durumunun anlatımı değil, vahyin değiştirilemeyecek şekilde Allah Teala’nın muhafazası altında olduğu mesajının verilmesi amaçlanmıştır. Yine 85/Buruc 27/15, 23/Müminun 74/86 ve 32/Secde 75/4 ayetlerinde farklı bağlamlarda geçen “عرش (taht)” kelimesinin Allah Teala’ya ait bir mekan tayini değil, Allah’ın azametini, hüküm ve kudretinin umumiliğine işaret eden mesaj hüviyetinde anlatımlar olduğu görülecektir.

Bir başka örnek olarak Derveze’nin farklı bağlamlarda tekrar eden kıssalara ilişkin yaklaşımına değinilebilir: 2/Bakara 92/14 ayet bağlamında Hazin tefsirinde yapılan yorumlamaları ortam şartlarını, ayetin nüzul dönemini dikkate almayan, dolayısıyla isabetsiz bir yorumlama olarak değerlendirir. Şöyle ki; müfessirin İbn Abbas’a dayanarak yer verdiği rivayette, adları geçen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali için yapılan sıfatlandırmaların, Rasulullah’ın vefatından sonra olmasa bile Hicret’in üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra verilen sıfatlandırmalar olduğu, böyle bir rivayetin ancak Hz. Ali’nin münafıkça davranışları sezebilen bir kabiliyetinin olduğuna dikkat çekmek için verilebileceğini ifade etmiştir. Kur’an’ın bir bütün olarak değerlendirilmesinin tekrar olarak görülen bazı anlatımlara ilişkin farklı bir bakış açısı kazandıracağını vurgulayan müfessir, 2/Bakara 92/49- 61 ayetlerinin tefsirinde bu hususu örneklendirmiştir. Derveze, Taberi ve İbn Kesir tefsirlerine işaret ederek, bazı müfessirlerin bu ayetlerin içerdiği olaylara ve İsrailoğullarının kıssaları ile ilgili olarak siyer ve ahbar bilginlerine dayandırılarak anlatılan olaylara ilişkin çeşitli yorumlar ve şerhler yapılmasını eleştirmiş, daha evvel Araf, Yunus, Taha, Kasas gibi İsrailoğulları kıssalarını içeren, Mekke’de nazil olan surelerde de bu olayların anlatılmış olduğunu belirtmiştir. Müfessir, bu kısımda kıssa üslubundan farklı olarak sataşma, serzenişte bulunmanın fark edildiğini belirtmektedir. O olayların anlatımına çokça girilmesi söz konusu bu üslubun ve bu üslupla verilmek istenen mesajın algılanmasını güçleştireceğini de vurgulamıştır. Ayrıca Mekke’de nazil olan ayetlerde Araplar’ı tarihi örneklerle uyarma amacı güdülürken bu ayetlerde Yahudiler, kendi tarihlerinden örneklerle uyarılmaktadır. Örneğin, ayetlerde muhatap zamiri kullanılarak eski Yahudiler ile yeni Yahudiler arasındaki ahlak, karakter ve tavır benzerliklerine dikkat

çekilmiş, böylece babalarının kötü hareketlerini olduğu gibi tekrarlayan evlatların kötü tutumları eleştirilmiştir. Müfessir, bu üslup biçiminin benzer hususlarda, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde sıkça karşımıza çıktığını vurgulamaktadır.

Tezin Kur'an'ın hitabi oluşuna dair iddiasını somutlaştıracak örnekleriçin başvuru kaynağı olarak tercih edilen M. İzzet Derveze'nin tefsirinin, Hz. Peygamber'in hayatını, yaşadığı coğrafi ve kültürel çevrenin hususiyetlerini, o dönem insanların kullandığı dili ve bu dile ait üslup özelliklerini dikkate alarak ayetleri yorumladığı ve bu noktada eserin isabetli bir tercih olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda ayetlerin yorumlarında vahyin karakterinin hitabi oluşunu dikkate alarak üslup özelliklerini vurguladığı yorumlara eserinden seçilen örnek ayetler çerçevesinde yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan: **Bilgi Felsefesi (İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine)**, 2. Bsk., İstanbul, İnsan Yay.
- Albayrak, Halis : **Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine**, İstanbul, Şule Yay., 1992.
- Alvani, Taha Cabir: **Vahyi ve Kâinatı Birlikte Okumak**, Çev: Mustafa Irmak, İstanbul, Mahya Yay., 2016.
- el-Askeri, Hilal: **Farklar Sözlüğü**, Çev: Veysel Akdoğan, İstanbul, İşaret Yay., 2009.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat: **İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili**, İstanbul, MEB Yay., 1991.
- Aydın, İsmail: **Kur'an'ın Filolojik Yorumu Tarihsel Gelişim ve Sorunlar**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2014.
- Begoviç, Aliya İzzet: **İslami Yeniden Doğuşun Sorunları**, Çev: Rahman Ademi, İstanbul, Fide Yay., 2010.
- Bolelli, Nusrettin: **Belagat Beyan-Meani-Bedi İlimleri Arap Edebiyatı**, İstanbul, İfav Yay., 2011.
- Boynukalın, Ertuğrul: "Yemin", **DİA**, c. XXXXIII.

- Bulut, Ali: **Belagat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İfav Yay.,2015.
- el-Cabiri, Muhammed Abid: **Kur'an'a Giriş**, Çev: Muhammed Coşkun, İstanbul, Mana Yay., 2010, s. 221.
- el-Carim, Ali; Emin, Mustafa: **el-Belağatu'l-Vadiha**, Dımeşk, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsir Usulü**, 22. Bsk., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012.
- Cevad Ali: **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Çev: Muammer Bayraktutar, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2015.
- Cevizci, Ahmet: **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 3. Bsk., İstanbul, Paradigma Yay., 1999.
- Ceyhan, Semih: “Vakt”, **DİA.**, c. XXXXII.
- Condon, John C.: **Kelimelerin Büyülü Dünyası- Anlambilim ve İletişim-**, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İnsan Yay., 1995.
- Cündioğlu, Dücan: **Kur'an'ı Anlamanın Anlamı: Hermeneutik Bir Deneyim I**, 4. Bsk., İstanbul, Kitabevi Yay., 1998.
- Çakan, İsmail Lütfi: **Dini Hitabet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)**, İstanbul, İfav Yay., 1998.

- Çoban, Ahmet: **Edebiyatta Üslup Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- Demir, Ekrem: “Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’an’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi”, Doktora Tezi, **Ankara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı**, Ankara, 2006.
- Demir, Hilmi: “Tedvin Dönemi ve Anlamın Kökeni”, **Dini Araştırmalar**, yy., Eylül-Aralık, 1998.
- Demirci, Muhsin: **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, 3. Bsk., İstanbul, İfav Yay., 2014.
- _____ **Tefsir Usulü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2013.
- Derveze, İzzet: **Asru’n-Nebi Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, Çev.: Mehmet Yolcu, 3. Bsk., İstanbul, Ekin Yay., 1998.
- _____ **Kur’an Cevap Veriyor**, Çev: Abdullah Baykal, İstanbul, Yöneliş Yay., 1988.
- _____ **Kur’an’a Göre Hazreti Muhammed’in Hayatı**,
- _____ **el-Kur’anu’l-Mecid**, Beyrut, Mektebetu’l-Asrıyye, y.y.

- _____ **Kur'an'ı-Mecid, [Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması]**, Çev: Vahdettin İnce, İstanbul, Ekin Yay., 1997.
- _____ **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, İstanbul, Ekin Yay., 1997.
- _____ **Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru**, Çev: Ali Benli, İstanbul, Klasik Yay., 2007.
- _____ **et-Tefsiru'l-Hadis**, 3. Bsk., Tunus, Daru'l-Garbi'l-İslamiyye.
- _____ **et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)**, Çev.: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, İstanbul, Ekin Yay., 1997.
- Dinçer, Ferit: "Muhammet İzzet ed-Derveze'nin et-Tefsiru'l-Hadis Eserinde Cihat Kavramının Tefsiri", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı**, Malatya, 2015, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Draz, Muhammed Abdullah: **en-Nebeu'l-Azim Nazaratu'n Cedidetün fi'l-Kur'an'i**, 2. Bsk., Riyad, Daru Tayyibetin li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2000.
- Durmuş, İsmail: "Hazf", **DİA**, c. XVII.
- Düzenli, Yaşar: "Haberlerde Tedricilik ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, sayı: 22, s. 146.

_____ “Sembolizm açısından İsra ve Miraç’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, **Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2001, Cilt 2, Sayı 1.

_____ **Üslup ve Semantik Açından Kur’an ve Şefaat**, İstanbul, Pınar Yay., 2008.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid: **İlahi Hitabın Tabiatı**, Çev: Mehmet Emin Maşalı, Ankara, Otto Yay., 2013.

Ekinci, Kutbettin: **Kur’an’da Hazf**, Ankara, Araştırma Yay., 2014.

el-Ezheri Ebu Mansur: **Tehzibu’l-Luga**, Thk. Abdusselam Serhan, yy., Muhammed b. Ahmed Darul-Mısriyye, ty., c. VII.

Elik, Hasan: **Kur’an’ın Korunmuşluğu**, 4. Bsk., İstanbul, Fikir Yay., 2014,

Elmalı, Hüseyin: “Tasvir”, **DİA**, c. XXXX.

Fazlur Rahman: **Ana Konularıyla Kur’an**, 12. Bsk., Çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2012, s. 115

el-Ferahidi, Halil b. Ahmed: **Kitabu’l-Ayn**, Thk. Abdulhamid Hindavi, Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003.

Fidan, Ayşenur: “Kur’ânî Dilin Nebevî Dili İnşası -Kudsî Hadisler Bağlamında-”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal**

**Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir
Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2016.**

- Gelgeç, Sevim: “Kur’an-ı Kerim’de Beyan Kavramı ve Hz. Peygamber’in Tebyin Görevi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2015.
- Gezer, Süleyman: **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2008.
- Goldziher, Ignaz: **İslam Tefsir Ekolleri**, Çev.: Mustafa İslamoğlu, İstanbul, Denge Yay., 1997.
- Göka, Erol; Topçuoğlu, Abdullah; Aktay, Yasin: **Önce Söz Vardı (Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme)**, Ankara, Vadi Yay., 1996.
- Gökkır, Necmettin: **Kur’an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı**, İstanbul, İfav Yay., 2014.
- Görgün, Tahsin: **İlahi Sözün Gücü**, İstanbul, Gelenek Yay., 2003.
- _____ “İnşa-Haber (Performative Constative) Ayrımı ve Kur’an’ın Anlaşılması-Sözeylem Teorisinin Tarihi Üzerine”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur’an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu Kitabı**, Erzurum, 2001.
- _____ “Kur’an”, **DİA**, c. XXVI.

- Görmez, Hatice: **Kur'an'ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib**, İstanbul, Kuramer Yay., 2017.
- Görmez, Mehmet: **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, 5. Bsk., Ankara, Otto Yay., 2014.
- Güneş, Kamil: **İslami Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nas**, İstanbul, İnsan Yay., 2003.
- Hacımüftüoğlu, Esra: **Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013.
- _____
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c42/c420340.pdf>, (24.01.2019).
- Işık, Vahdettin: **Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Doğu-Batı Algısı: İctihâd ve Sırât-ı Müstakim Dergileri Örneği**, İstanbul, Mahya Yay., 2019.
- İbn Haldun, Abdurrahman bin Muhammed Hadrami: **Mukaddime**, Çev.: Halil Kendir, İstanbul, Yeni Şafak Yay., 2004.
- İzzetbegoviç, Aliya: **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Çev.: Salih Şaban, İstanbul, Nehir Yay., 1987.
- el-İsfahani, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Maruf Ragıb: **el-Müfredat**, Thk. Muhammed Seyyit Geylani, Beyrut, Daru'l-Marife, t. y.

- _____ **Müfredat Kur'an İstılahları Sözlüğü**, Çev: Abdülbaki Güneşli, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., 2006.
- İbn Faris, Ebu'l Hüseyin
Ahmed b. Zekerıyya el-
Lugavi: **Mücmelü'l-Luga**, Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 3. Bsk., 1986.
- _____ **Mucemu Mekayısı'l-Luga**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, y.y., Daru'l- Fikr, t. y.
- Kara, Ömer: **Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vakıa İlişkisi**, Van, Bilge Adamlar Yay., 2009.
- Kaya, Remzi: "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, c. XI, sayı: 2.
- Kaya, Mahmut: "Hitabet", **DİA**, c. XVIII.
- _____ "Tasavvur", **DİA**, c. XXXX.
- Kesler, Muhammed Fatih: "Kur'an- Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, sayı; 2, c. XLIII.
- Kılıç, H. Rahmi: **Söz ve Yazıyla Anlatım Biçimi**, Ankara, y.y., 1978.

- Kılıç, Sadık: **Yemin Olsun ki (Aksamu'l-Kur'an)**, Erzurum, İhtar Yay., 1996.
- Kırca, Celal: “Aksamu'l-Kur'an”, **DİA**, c. II.
- Köşker, Hilal: “Kur'an-ı Kerim'de Süreç Açısından Gaybi Konularda Üslup Değişimleri–Cennet Örneği-”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2018, (Yayınlanmamış Yüks. Lisans Tezi).
- Kurşun, Zekeriya: “Deruze, Muhammet İzzet”, **DİA**, c. IX.
- Kutup, Seyyid: **Kur'an'da Edebi Tasvir**, Çev: Süleyman Ateş, Ankara, Hilal Yay., 1967.
- M. Rosenthal, P. Yudin: **Felsefe Sözlüğü**, 4. Bsk., Çev.; Enver Aytekin-Aziz Çalışlar, İstanbul, Sosyal Yay.
- Mevdudi, Seyyid Ebu'l-Ala: **Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)**, Çev: Kurul, İstanbul, İnsan Yay., 1986.
- Muallimoğlu, Nejat: **Bütün Yönleri ile Hitabet**, 4. Bsk., İstanbul, Avcıol Basım-Yayın, 1994.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yay., 1995.
- Müftüoğlu, Nasrullah Hacı: “Beyan”, **DİA**, c. VI.

Okumuş, Mesut:

“İcazu’l-Kur’an”, **Tefsir el-Kitabı**, Edt. Mehmet Akif Koç, Ankara, Grafiker Yay., 2015.

Kur’an’ın Kronolojik Okunuşu Muhammet İzzet Derveze Örneği, Ankara, Araştırma Yay., 2009.

Onega, Susana; Landa, Jose Angel Garcia:

Anlatıbilime Giriş, Çev: Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez, İstanbul, Adam Yay., 2002.

Önkal, Ahmet:

Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu, 4. Bsk., Konya, Konya Kitapçılık, 1987.

Özdemir, Emin:

Anlatım Sanatı, 2. Bsk., Ankara, Bilgi Yay., 2014.

Özsoy, Ömer:

Kur’an ve Tarihsellik Yazıları, İstanbul, Otto Yay., 2015.

Öztürk, Mustafa:

“Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış”, **İslamiyat**, 2004, Sayı 4.

Kur’an’ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2014.

Paçacı, Mehmet:

Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz? Ankara, Ankara Okulu Yay., 2002.

er-Radi, Şerif: **Kur'an Mecazları (Telhisu'l-Beyan fi (an) Mecazati'l-Kur'an)**, Çev.: İsmail Durmuş, İstanbul, Kuramer Yay., 2016.

es-Salih, Subhi: **Kur'an İlimleri**, Çev: M. Said Şimşek, Konya, Hibaş Yay., t.y.

Saraç, M. A. Yekta: "İcaz", **DİA**, c. XXI.

Savaş, Rıza; Dumlu, Ömer: "Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu", **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı Yay., İst. , 2010.

Soysaldı, Mehmet: **Dini Hitabet**, 2. Bsk., Ankara, Bizim Büro Yay., 2005.

es-Suyuti, Ebu'l-Fazl
Celalüddin Abdurrahman b.
Ebu Bekr b. Muhammed el-
Hudayri eş-Şafii: **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi)**, Çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987.

eş-Şatıbi, İbrahim b. Musa b.
Muhammed: **el-Muvafakat**, Çev: Mehmed Erdoğan, İstanbul, İz Yay., c. II.

Şensoy, Sedat: "Lafız", **DİA**, c. XXVII.

"Şiir", **DİA**, c. XXXIX.

Taburoğlu, Özgür: **Resim, Söz ve Yazı İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları**, Ankara, DoğuBatı Yay., 2013.

- Tatar, Burhanettin: “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefî Notlar”, **Milel ve Nihal Dergisi**, yy., 2009, c. VI, sayı: 1.
- Temizer, Aydın: “Bir Üslup Özelliği Olarak Kur’an’da (قُلْ) “De ki” Hitabı”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük**, 8. Bsk., Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988, c. II.
- Walter J. Ong: **Sözlü ve Yazılı Kültür (Sözün Teknolojileşmesi)**, Çev.: Sema Postacıoğlu, İstanbul, Metis Yay., 1995.
- Yavuz, Ömer Faruk: **Kur’an’da Sembolik Dil**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006.
- ez-Zemahşeri, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed: **Esasu’l-Belaga**, Thk. Muhammed Basil Uyuni’s-Suud, Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998.
- ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed bin Abdullah: **el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an**, Thk. Ebu’l Fadl ed-Dimyadi, Kahire, Daru’l-Hadis Yay., 2006.
- ez-Zerkeşi, Ebu Abdullah Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah et-Türki el-Mısri el-Minhaci eş-Şafii: **Bahru’l-Muhit**, Kuveyt, Daru’s-Safvet, 1996, c. I, s. 126.

ez-Zürkani, Abdülazim:

Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an, Çev: Halil Aldemir, İstanbul, Beka Yay., 2015.

Kur'an İlimleri Menahilu'l-İrfan Tercümesi,
Çev: Halil Aldemir, İstanbul, Beka Yay., 2015.

